

У В И Й

1935

КУМЫШО НОМЫР

МАРИЙ ОБЛАСЬ
КУГЫЖАНЫШ ИЗДАТЭЛЬСТВЭ
Йошкар-Ола

1935 ий

МАРТ

У В И Й

№ 3

МАРИЙ СОВЭТ ПИСАТЭЛЬ УШЭМЫН
ТЫЛЗЭ ЙЭДА ЛЭКШЭ, СЫЛНЭ
ЛИТЭРАТУР ДЭН КРИТИК ЖУРНАЛЖЭ

Рэдакцэ адрэс: МАО, Иошкар-Ола, Совэт урэм, 60, Маргосиздат, „У Вий“ рэдакцэ

Кучэдалмэ тулэш

Роман

Ал. Эрыкан

I

— Йа, йолташ-влак, чэвэрын! Сэрышым колтэн илыза.

— Чэвэрын, Пэтров йолташ! Шкат сэрэ!

Ошэлгырак рвээ, суран пэнжакым лопка вачышкыжэ пыштэн, тар нтасыш күзэн шинчэшат, сэдыгайак суран кэлкыжым нөлталын адак ик кана рвээ-влак могырыш савырна. Изыш лиймөнгө тарантас, ола урэм пуракым тарватэн, кўвар могырыш тарвана, кўвар вэс могырышто, мўндўрч ончыма гыч сур тасма гай вудакан койшо чодраш пурэн йомэш.

Тидэ Пэтр Мичу, олаштэ тэхникумым тунэм лэкшын, шуко ийышкэн пырльа илымэ йолташ-влак дэнэ чэвэрласэн, йалыш туныкташ кайа.

Кўшнө йорга кэчэ модэш. Пэл-кандэ кава ласкан онча. А ўлнө

тасма гай шуйнышо чодра пышта рўмбалгэ шаулам, шуйналтшэ олык ылыжта мондалтшэ илыш тазылам...

— Шайтан кочшо! Пагыт эртымым шижашат ыш лий. Тэвэ-тэвэ гына күтэн коштым вэт... Ай, Мичу, Мичу!—шыма корнышто лўнгалтмэ ингайэш Мичу шыжэ ойар кэчэ ваштарэш ышкэ чурийжым шыргыжгара. Вуйыштыжо ожсо илыш пөртэш. Ты илыш Мичу вуйышто шуко палым кодыш. Пичкэмыш йалыштэ, пичкэмыш ача-ава камандаштэ¹⁾

илымаш... Индэш ийаш лиймыж годм, рэволюцо пагытэш, ачажэ сөйэш каа. Аважэ—нужна, нымом умлыдымо марий ўдрамаш, йалысэ сатузо—кулак Микта дэк батракыш пура. Тумо кашка ай чумырка, пэнгыдэ, тарай гай йошкагэ, пўгыр нэран Микитам Мичу раш ушчтара. Кудывэчыштэ пөртшыжла Микта чарныдэ шурга:

— Каварэн кэртдымэ-влак! Тэним пукшо йўктө, тланда поро лий... Мй дэчэм посна куш кайэда ильэ?.. Манэмак контрибуцым шўшкыт, налоим сўмырат,—айда, Микита тўса, тудо улак вэт... Ку-улак!.. Чпу!.. Калыкым изыра койэш. Вара кө авылэшда²⁾ ркым шындыш, кө школ попэчитьылан шогыш, кө шуко ийышкэн йал стајс-талан кошто,—Микита кугыза огыл о? Каварэн кэртдымэ влась! Каргымэ бьшэвик-влак!

Микита гай коштан, торжа йэым Мичу шкэ курымышто тымартат [уын огыл. Мичун аважэ йўдшө-кэчыжэ,эр ўжара коймо гыч кас ўжара шулымэкэ пашаштэ пўжвўдан коштын гынат, Микита кукшо киндыжымат висэн пудэн чайжымат стаканыш шкэ тэмэдэн. Мичулан Микитан кўй гай пэнгыдэшэ, пыкнышэ киндым изэ виса воктэн ткалэн висымыжым, виса йылмэ төјатэн шогылтмыжым моннар кана уяш вэрэштэ гын? Ту жапым ушэштараат йөсө...

1) Йэшыштэ, сэмиаштэ.

2) Йалэшда

Лийын огыл
 Миктан гай киндэ шултыш...
 Пүжвүданшэ
 нужна йэнгым кормыжтэн,
 тошто илыш,
 кавыскангшэ тошто илыш
 йалын тўсшым
 шэм чийа дэн шапалтэн.

Вара ушкал күтө. Чалэмшэ, пүгырнаш тўналшэ Каври кугыза пэлэн муш солам шўдыркалымэ жап. Э-эй, ты кугызам Мичу ныгунамат ок мондо.—Эргым,—ойла ильэ Каврий кугыза,—йбсө илышэтлан пэш ит өпкэлэ, мый илымаштэм моннаройгым тўсэн лэктынам гын? Чыла ойлэн пуэтат, үпэт шогалэш. Изыньэкак тулыкэш кодым, вара салтакэш коло вич ий кэндыштарышт, тарзэ лийынат ындыралтым. Ындэ, шижамат, вэсэ лийшашла койэш. Пудий влакым тэмдал толыт. Кизытлан тўсаш күлэш. Ала мэмнамат чэвэр кэчэ ончалэш...

Ик кана Каврий кугыза, Мичун ала кушто мумо газэт ластыкыш тўткын ончымыжым ужэшат, эрлашымак шкэ пэлэнжэ кнагам конда.

— На эргым, око¹⁾, ала мэлэчна вашкэрак кузэ лийшашым умлэт. Тланэт лийынак ты кнагам учитьыл дэч сөрвалэн нальым.

ала тыйжэ,
 рвэзэ акыл дэн тунэмын,
 лийат, эргым,
 шэм нужналан күй савар...
 Чот ушангын
 тэмдалат тый пудий-влакым,—
 шўмыштэтшэ
 чўкталтэш гын тул айар.

Шужымо ий. Коншудо, пушэнтгэ шўм, тангал толшо йэмыш—тэвэ пўтынь сий. Аважэ тўсэн ок лэк—шошо вэлэш кола. Каврий кугызайат укэ лийэш. Пўтынь изэмшэ күтө Мичу ўмбалнэ кодэш. Умбакыжэ батрак курс, ик ий гыч тэхникум, комсомол...

— Эй, мом ындэ эртышым ушэштараш! Эртышэ эртэн, тудым мөнгэш от

¹⁾ Луд

савырэ вэт. Ындэ мый ончылнэм лопка корно. Каврийлан тау,
 кугызамын
 поро тушшо йомын огыл,
 корным почын,
 волгалтарыш акылэм...
 Тудын кочын
 тышкэ шуын, тунэм толын,
 шуаралтын
 тошто койышым солэм.

Ындэ мланэм улыжат ышташ, авам гайэ нужналан уло кумыл дэнэ полшаш, Микита сэмын йэнг пүжвүдэш лөчэн илышым тэмдэн мийаш—шоналтэн, Мичу кидшым лупшалэш.

— Тугэ, Пэтров йолташ, мэмнан районыш толынат аман? Йөра, пэш йөра.

Нымыштэ вара гай кужо йэнг, пөлмаштэ үстэл коклаш пурэн шинчын, кагаз чумыркаштэ ала мом пэш кычалгылэш. Шўргыжө пашаштэ чот нойымыжым палдырта гынат, шкэжэ чулымын тарвана. Шинчажэ йэнгым вошт ужшыла ласкан, кўмыллын онча.

— Шич, Пэтров йолташ. Лүмэт кузэ?

— Мичу, Димитрий Иванович,—пүкэныш шичшыжла Пэтров пэлэшта. Шкэжэ вашэш шинчышэ райком сэкрэтарын шинчашкыжэ туран ончалэш.

—Тугэ.. Тыйым Арслан йалыш колтаг, манат? Пэш йөра. Партий кандидат улат вэт?.. Тугэжэ,—Мичун вуй рўзалтымыжым ужын райком сэкрэтар мутшым шуйа,—тланэт Арслан авылыштэ паша ситышашлык. Йал совет партйачэйкыштэ лийат, — Арсланыштэ укэ. Йалыштэ комсомол йачэйкэ уло гынат, окшакла. Виктарышыжэ укэ, калтак! Кумылышт дэнэ күй курыкымаат сўмырат ильат, корным ончыктышыжо укэ. Пацайэнг чотышто нужна улына. Вэрлаштэ актив шагал тарвалталтын. Тланэт йачэйкыш у шўлышым пурташ возэш. Активым чумырыман. Тыдым ышташ лийэш.

— Тушто ТОЗ укэ дыр?

— Тото шол, укэ. Районышгына ты

пашашкэ кизытэш шагал пижылтын. Кизыт вэлэ чоткыдынак пижнэна. Арсланыштэ тланэтак тукна. Эн ончыч йалым тунэм шукто. Клас вийым палэннал. Тушто кулак-влак пашаштым талын ыштат. Шулдырыштым пүчкаш күлэш. Киндэ йамдылымаштэ эскэрэн ыштыман. Укэ гын, кулак түшка чойланэн утлашак төча. Киндэ йамдылымэ паша годымак колхоз вэрч чот пижат да активым чумырэн шуктэт гын, колхозым ты-манмэш почат. Эн ончыч ушандараш, умландараш...

Райком сэкрэтар адак ала мом каласынэжэ ильат, тэлэфон йынгыртымэ шокта.

— А, Кротов йолташ?... Мом манат? Засэданыш чумыргэн шуыныт? Мыйым вучэда? Йора, казыр¹⁾ мийэм.

— Йа, Пэтров йолташ, пэш вашкэм, райисполкомыш куржам. Тый йалыштэ пэнгыдын шого. Нужнан-кокля крест-йаным партий корно дэнэ вүдэн, нуным туныкто. Кулак ваштарэш чот кучэдал. Колхоз вэрч кумыл пыштэн тыршэ, тудым ышташак күлэш. Чын, пэрвойлан нэлын чучэш дыр, тугэ гынат, ит лывыжгэ. Мо лийэш гын, викак тышкэ удырал,—полшэна. Кызытэш!..

—... А вэт паша йатырак лийэш... Ну, Мичу, вуйэтым чот кучо!—райком гыч лэкшыжла Мичу шона.

Ты йүдымак Мичу Арсланыш куда-лэш.

II

Отаман курык гыч волэт гын, тый ончылнэт мүндүрк шарлалт вочшо төр вэр почылтэш. Пурлаштэ ныгунам шыпланэн моштыдымо пүнчэр эрат-касатшкэ сэмынжэ ала могай куго шонымашыш вочшыжла гүжлэн шога. Шолаштэ—чап-чара вэр. Кэнэжым ты чараш Отаман курык гыч ончалатат, ловыкэлт шогышо шурным ужат. Тэлым гын, мардэж орадыланэн кудалыштэш, Арсланыш пурэн, лэвэдыш олымым тарвата,

¹⁾ Кизытак

төрзаш лумым кышка, туньыкыш пурэн йа шортэш, йа орышыла воштылэш, урмыжэш. Тыгай годым йалыштэ урэмышкат пэш шагал лэктыт. Пөртыштө чумыргэн сурт көргө пашам ачалкалат, тоштым шарнэн ончык лийшаш нэргэн түрлын савыркалэн шонат.

А сорла пагытыштэ уло пасу күлта ора дэн лэвэдалтэш, шүлыканшэ йужыш киндэ пуш варна. Кастэнэ мландэ үмбач кумыл пасыландарышэ вийан лэвалгэ тўтыра күза. Тунам могай ўдыр-качэ кумыл нолтышө лэвалгэ каслан вашэл ок лэк? Ончылтэнак йөрэтэн сайлымэ вэрыштэ йүд вошт муро йүк шэргытэш, куанэн рўжгымаш шокта. Ты кунымаш эр ўжара дэн пырлыа вэлэ шүлэн пыта.

Тачат, пэл йүд шангыракак эртэн гынат, авыл пэчэ вэс вэлнэ, олыкышт, йывыртэн воштылмо йүк альят шокт. Тыдэ рвэзэ калык, пасу гыч пөртылмөгө, тылызэ волгыдан йүдым йуалгэ йжышто эртара. Мүндүрч ончалма гы пасу капка дэч торанрак улшо ломбрым отат уж,—Талман вуд гыч киньэшэ тўтыра чыла пушэнгым вүдылө. Тўтыра гыч койдымо рвэзэ-влакын м-рымо йўкышт йамлын чучын шокя. Шыпланышэ йужышто муро йүк нжылгын гына шўмым тарватэн, Талмн вүд воктэнсэ ломбэрыштэ йомэш:

Эр кэчыжат лэгылда шөртнөб гайэ,
Кас кэчыжат шинчылда ший гайэ.
Мэмнанат лай ўмырна порсын гайэ,
Эртал кайа йогынлай вүд гайэ...

Вүд воктэн, рэгэнчалтшэ кашка ўбалнэ кумытын шинчат: Мичу, Аней Осып. Мичу, суран пэнжакшым шонлын, пэш оила:

— Да, йолташ влак, тыгай корнм эртышым. Мо шэргыжэ—тунэм лэктн уш-акыл погалтын. Каврий ок лий гн, очыни кизытат муш солам шўдыркалм ильэ. Тудо сай кнагам нумал оыкты. Тудлан тау. Тыгэ вэлэ окаш кайаш т-мылэм кызыныш¹⁾.

¹⁾ Тарваныш.

— А тунэмаштэ сай вэт,—шинчажым кумэн Анай ушэштара.—Тушто илэт-илэтат, ик йэш гай лийын пытэт. Чыла йывыртымашэт йолташ-влак пэлэнак лийэш...

Анайын ылышыжэ йыжынган. Кок ий ожно тудо, кокла крестянын ўдыржэ, шым ийаш школым пытарэн, тэхникумыш пура. Тунэммыжэ сай кайа. Анай шкэ ушыж дэнэ тэхникумым тунэм пытарэн кугырак школышкат кайаш шонэн пышта да, шонэн пыштымым чылаж годымак ылышыш пуртэн шукташ ок лий. Анай дэнат сэдыгак лийэш.

Кэгэж вэлэш Анай Арсланыш канаш пörтылэш. Канаш манмаштэ, авылыштэ канаш ок воч. Аважэ чэрлэ кийа, кокыра, койын шула... Кудывэчышкат тойам тойалэн вэлэ лэктэш. Лэктын пöрт ончылно кийышэ пу омарташкэ шинчэш, шылыжшым кучэн нийалта, пэныжын кокыра, руным шүвэда, вудаканшэ шинчаж дэнэ ойгын ончэн, адак пурэн возэш. Ондрий—Анайын ачажэ—йыргэ авыл-влак гыч чыла шүвэдышэ мужэдшэ кўва-влакым кондэдэн пытарэн, чылаштан мужэдыктэн-шүвэдыктэн, уло-укэ киндыжым кышкылтын, ватыжлан эсэнлыкым кычалын. Нимат полшэн огыл.

— Ачий, молан больницыш от нангай? Ала мо годсэк ойлэм вэт,—манын Анай шылтала.

— Айда, итак ойло, ўдырэм, тыйын пэршыл-влакэт мом палат. Малика кокайат порэмдэн кэртдымаштэ, пэршылын вийжэ монарак...—манын Ондрий торэшлана.

Тугак больницыш намийыдэ, шижэ вэлэш, лышташ-влак оралгаш тўналмаштэ, ватыжым тойа.

Ватыжым тойымöнгö, Ондрий сўмсыр лийэш, шагал мутлана, вэрым мудымыла коштэш. Ик кана Анай тураш толын шогалын, тудын чун-шэмэ шинчашкыжэ шуко жап ончэн шога, вара öкым, пэлэштмыжэ шудымыла пэлэшта:

— Ну, ындэ тунэмшаш нэргэн ит шоно. Садиктак ом колто.

Анай сөрвалэнат онча, шортынат колта. Ондрий шкэ пэчыжымак пэча. Почэш-вэлэш сырэнат кудалта.

— Мом йычыгэт? Вуйэт йыр шоналтэ-йан: ушкал ончаш кө тўналэш, сурт көргö сомылкам тöрлатышэ кө лийэш? Уло суртым ачат ўмбак сўмырынэт мо?

Анай Арсланыштак кодэш, тунэммыжым сурт көргö сомылкалан алмашта. Кнага олмэш вўд вэдрам куча, карандаш олмэш кольмым налын киндым кышка, кўварым мушкэш, ушкалым лўшта, имнылан вара. Вара сэмын тунэмме годсо йолташ-влакат мондалтыт. Коклан вэлэ пайрам модышышто йа кўнчыла шўдырымаштэ тунэммыжэ годсо сай жапым ушэштарэн, йандар көргö йўкшö дэнэ йöратыме кужо мурыжым муралтэн колта:

Шиштэ саска пэлэдэш ильэ гын.

Олыклан ийам!) лийэш ильэ.

Изи мўкш ызгал коштэш ильэ гын.

Пэлэдышлан йэш лийэш ильэ.

Тўрлö шўшпык сайралэш ильэ гын.

Чашкэрлан ийам лийэш ильэ.

Ойган кўкыжö ок мурал ильэ гын.

Чонэмлан ласка лийэш ильэ.

Саска лонгэш мöр кўйэш ильэ гын.

Погынэн погаш кайэна ильэ.

Тунэмал шушаш лийына ильэ гын.

Марий калыклан полшэна ильэ...

Очыний, ылыш тыгэ ок савырнэ ильэ гын, Анай Арсланыштак пижын ок код ильэ. Ёндэ тунэмшашлыкыкат вуйэш толын пура да, жап эртычэ гай койэш, тошто шинчымашат йатырак катыкэмэ. Кизыт Мичу тошто йорам уэш тарвата да, Анай шокшэштын мутшым кошарта:

— Да, чыла йывыртымашэт йолташ-влак пэлэнак лийэш! Только... тыдлан лийын авыл ылышым ала күзэ вэс сэмынрак ыштыман ильэ.

Мичу аптранэнрак Анайым ончалэш. Тудо Анайын ылыш корныжым альэ ок шинчэ. Тугэ гынат, Анайын молан тыгэ ойлымыжым, күзэ тунэмме ылыш палымыжым ок йод. „Жап шуэш кизыт,

!) Йам, сылнылык

чылам кэнэташтэ палэн от шукто“, сэ-
мынжэ Мичу шоналта, сүсанышыла
суран пэнжакшым чотырак шоналэш.

Кумытынат кичэлын рвэээ-влак мод-
машкэ кайат.

Ломбэр воктэн, изырак олык чараштэ
Удыр-рвэээ-влак туп кырэн модыт. Туш-
так вэс түшка музыкан¹⁾ почэш кушта.
Пэнжакшым ўштылэ колтэн, картузымат
йолташлан кучыктэн, Осыпат куштышо
коклаш варна. Анайымат шупшын пур-
тат, Мичумат коклаш огыт кодо. Куш-
тат. Тувырдыкым колтымаштэ Осып
вуйжым комдык кудалта, парняжым
чымэн йыр пөртэш, пэнжак урвалдыжэ
вуйвылэн шулдырла шалана. Онжым
ончык кадыртэн, пашам ыштышыла,
шыргыждэ, эплын Анай кушта; йыр
пөртмаштэ йүкчө иймыла эрта. Мичу
воктэн эртымыж годым Мичу тудын
йўлышө шинчажым ужэш, капшын
шокшылыкшым шижэш... А ломбэр
шэнгэлнэ, купанрак вэрыштэ, жава-влак
вакырат, ший тылызэ шкэ капшым
Талман вўдыштө мушкэш, вўд ўмбалым
чинчыла.

Кэнэташтэ музыканчэ муро сэмыш
вонча, музыкан йылмым эплынрак,
шуйдарэн модыкта. Удыр-влак шкэ
онгыр йўкышт дэнэ муро сэмым лыкэ-
луко тұрлат.

Төр гөрзадым комдык почын
Көлан тувырым тұрлэт,—

йўкшым модыктэн, Алима тўналэш. Ту-
дын йўкыш моло-влак ушнат:

Талман вўд пасма ўмбалнэ
Көлан йўкын шорыктат.

Муро чарныдэ вашталтэш. Иктыжэ
пытэн вэлэ шуэш, вэсым тўнгалытат:

Талман вўдыш пурэнкайшым—
Кидэм тычын шыч кучо,
Кўрлын налмэ сасна гайэ
Шўмэм тычын шыч кайэ.
Ай-ай маньон ом ман ильэ
Вуйэм огэш көршто гын.
Досэмэ) маньон ом ман ильэ,
Чонэм ок йөрэтэ гын...

Шуйдарэн мурымо сэмым мыскара
муро вашталта:

Муралтэнат моштэна,
Кушталтэнат моштэна,
Тэндан гайэ кумыж калтам
Савырэнат моштэна,—

йыр пөртын Алима муралта. Рвэээ-вла-
кат вуйым огыт пу:

Опсат важык —ом пурал,
Төрзат важык —ом ончал,
Упшат важык—ом шупшал,
Шинчат көсой—ом ончал.

Мичу, Осып тураштэ шинчын, тудлэч
пэл йўкын йодэш:

— Тэндан эртак тыгэ погынат?

— Пасу паша пытымэш.

— Могай сай! Тэвэ комсомолэс-влак-
лан кушто пашам шарыман.

— Ындэ тый гына ман. Мэ ала куа-
мак төчэн ончышна. Ик пагыт физкуиь-
турымат пуртышна. У модышымат у-
ныктышна.

— Вара?

— Мо вара. Ончыч пэш шўмлаэн
ваш лийыч. А кизыт шэрлшт тэмэ.

— Шэр тэмдэ,— воктэнышт шинчышэ
ошалгэ рвэээ мутшым чыка.—Эрэ ик-
тымак тўйэдас.

— Садэ шол. Тунэммашна ок ситэ.
Кок-кум упражнэным да ик монар у
модышым шинчымэ дэнэ мўндыряк
от кайэ. Рвэээ-влаклан кэчын у кўлш,
а мланна тунэмаш нигө дэч,—Осып
ойла.—Тэвэ сай избачым мушаш ильэ.
А то мэмнан Мытрина—чистый пундыш.
Эсогыл музыканымат кидэш кучэн ок
мошто. Түгэ гынат, мэ у мурымат пр-
тэна. Колат, мом мурат?

Чынак, ўдыр-рвэээ түшка у мурим
мура:

Комсомолын шалаваржэ—
Йошкар паркыт, шэм корнан.
Мэ она лўд, она вожыл,
Совэт власна ышкэнан.

Ош көгэрчэн игым луктэш.
У пөрт шолап йымалан.
Мэмнан вуйна шочын-кушкын.
Йошкар тистэ йымалан.

¹⁾ Гармонь

²⁾ танэм

Поч төрзатым—мардэж пуржо,
Ал саскадым пуалжэ,
Мэ кулаклан она йалнэ,
Кулак ышкэ йалныжэ.
Вагон шўшка—йамлын шокта,
Айда мэат, шинчына.
Комсомолын данжэ) кугэ,
Айда мэат пурэна.

— Комсомол манмаштэ, йачэйкыштэ
ўдыр шагал,—адак Осып тўгалэш.—
Савырэн шукташ ок лий. Тошто койы-
шэш рэгэнчалт пижыныт.

— Чытэ кизыт, шукэмдэна,—Мичу
ўшандара.—Тоштым пытараш тунарак
нэлэ мо.

— Ну, тудыжым ит ойло. Ыштэт—
ужат.

— Ужына кизыт. Пырля пижына.
Мый тэвэ кизыт пэрвойак ТОЗ ым чу-
мыраш пижнэм.

— А ТОЗ манмым кузэ умлаш?—куты-
рымашкэ тамакам пыжыктэн лышэмшэ
вэс рвэээ йолэш.

— Йупар²⁾—игылтмыла ош вуйан
рвэээ воштыл колта.

— ТОЗ манмэм „млэндэ пашам пыр-
ля ыштымэ ушэм“ лийэш,—онайрак
шинчын, Мичу умылтара.—Тушко пу-
рышо-влак машинам налыт, шкэ пашаш-
тым куштылэмдат. Нунылан кугыжа-
ныш күсынлэн оксам пуа.

— Вара лачэтым торо да калачым
вэлэ тод,—адак ош вуй воштылэш.

— Чытэ, Вэчук, эрэ шайаркалаш тө-
чэт,—ош вуйым Осым шылтала.

— А мо, тугэ ок лэк мо?—Вэчук вуйым
ынэж пу.—Илыж гўж, ўй да мўй, а
кўсэнныштэ чиш вуй.

— А тый мучко колышт, вара вош-
тыл.

— Ну, колыштам.

Мичу пырля пашан сайрак улмы-
жым умландарышыжла, ТОЗ-ым вўма
дэнат тагастарэн кудалта:

— Вўмаш коштмыда йатырак лийын
дыр? Пырля лийын кузэ писын ыш-
талтэш! ТОЗ-ыштат тугак, улыжат ма-

шинам пуртэн шукурак ыштэн луктат...

— Шукурак луктат, а кўсэнныштэ
йылдыракам муат,—адак Вэчу мутшым
чыка.

— Кузэ тыгэ? Мичу Вэчук вэлыш
савырна.—Машина тэндан, ўдымыда
тэндан, киндыжат тэндан лийэш. Могай
тушто зийанжэ?

— Зийан улдэ... Тыдэ шуко вўдышылан
кэлшэн толэш. Тудлан вўмажат пайдам
конда. Тудо ик вэдра аракам луктэш,—
пэл киндыжэ погэнат чумыралтэш. А
мэмнан могай пайда? Аңгат пэлым вўдө
да тушко тўшкан лэк. Кэчывал мартэат
ок ситэ. А тый манат—вўма. Молан
машина да вўма күлэш—шкэтынат ар-
ньаштэ чумырэт.

„Вўма дэн тагастарэн, йонгылышат
лийым чай,“—Мичу сангажым куптыр-
тэн шоналта. „Вэс вэл гыч тўналшаш
улмаш. Ну, йбра, вэс каналан акыл“.
Тыгэ шоналтэн, вэс могыр гыч тўна-
лэш,—пайда лийжэ манын, аңгамат ик
кутлаштэ налман,—манэш, вара киньэл
шогалын, йыржэ йатырак чумыргэн
шогалшэ рвэээ-ўдыр-влакым ончалэш,
кўргыж дэнэ куанэн кичжыралмыла
эсэнласэн пэлэшта:

— Ну, ты нэргэн эрла утларак мут-
ланэн ончэна. Мый лўмын тышкак то-
лам. ТОЗ нэргэнат раш лончыл пуэм...

Олыкышто рўжгымө йўк эплын пыта.
Энэр вэлэ тошто сэмынак шаргўйым
тыртыктэн шурга. Отаман курык вэлым,
пыл чарша шэнггэч, вэрын-вэрын зан-
гар потан чокажэ койэш: эр ўжара
нөлталтэш. Мичу Анайым кид гычшэ
кучэн ужата. Йуалгэ йужышто йыгырэ
ошкылмышт шўмыштлан шокшын, ала
мо сэмын сайын чучыкта.

III

Сайполан илышыжэ гўж.

Ачажэ тыссэ чодра оза Кутаисов дэнэ
прыкашыклан шогэн. Авыл покшэлнэ
вич пусакан пөртым чонгэн, калай дэнэ
лэвэдын. Изэ, купчыргэн пытышэ Сэм-
найым йатыр йэн шарна. Шинчаш

1) Чапшэ

2) канпэткэ

пэрныдымэ, шолып коштшо Сэмньай ныгунам ок кичкырал, осал мутымат ок пэлэштэ. Дэльанкылаштэ вишкыдэ пондашыжым чывыштыл савырна, тидынтудын шомакшым колын шуктэн вуйышкыжо пышта, онгайрак лийэш гын, шкэ мутшым чыкэн кода, вара эплын, толмыж сэмынак, нэр йымакыжэ шүш-калтэн пүнчө коклаш йомэш. Кастэнэ Кутаисовын чангатацтэ шогышо илэмышкыжэ мийэн, пэл йүд мартэ түрлым коклала:

— Димитрий Аполинарйэвич, кудымышо дэльанкыштэ шып огыл. Тушто Игнат чодра руышо-влакым мутайкала. Пэл тарэш ыштыман огыл, манын ойлыштэш. Мом ышташ күштэт, пагалымэ Димитрий Аполинарйэвич?

Кутаисов, пушкыдо диваныштэ шинчэн, сигарым түргыкта, парньаштыжэ шэргакаш рубинан шөртнө шэргашым савыркала.

— Эрлак рошотым пуаш,—упшажгыч шэргашлэн лукмо ош шикшын шаланымыжым эскэрэн, Димитрий Аполинарйэвич күшта.

Вэс кэчэ Сэмньай адак Кутаисов дэнак шинча:

— Димитрий Аполинарйэвич, чодра руышо Придон умаштэ румо дэльанкэгыч ик өлтө оргажым мөнгышкыжө нумал кайэн. Штрапым пышташ күштө.

— Вич тэнгэ, а шолыштмо оргажшым шанэт налат.

Тыгэ Сэмньай ила, вич тэнгэ штрафым налшаш дэч куд тэнгэм налэш, тэнгэжым күсэнэш кода. Адакат дэльанкэ мучко кайа, ишланэн коштэш, нэр йымакыжэ шүшка.

Мөнгыштө вуйэш шушо эргыжым шкэ сэмынжэ илаш туныкта.

— Тый, Сайпола эргым, ачат дэч тунэм. Ачат чыла тидым руш кугыжалан порын служитлымыж дэнэ нальэ. Тыйат кугыракын мутшым колыштшо лий, эплын кошт, кугырак ончылно айманэ¹⁾, йумым шарнэ. Кугырак ончылно уша-

ныш пурэт гын, чыла кид копаштэт лийэш. Вара ижэ кумда корнэт почылт шуэш.

Сайпола ачажын кышажым тошка. Второкласныйыштэ тунэмэш, вара Кутаисов дэкак толын канцельарышкыжэ пура. Рэвольуцо шушаш годым ачажэ ксла. Вара рэвольуцо. Сайпола чойа ушыж дэнэ шижын шукта: чодра пашазын шэржэ тэмэ, Кутаисовын илэмжэ сэдиктак шалаталтэш. Сандэнэ Арслан авылысэ-влакым Кутаисов ваштарэш түрта, кушто могай пого кийымымат ончыкта. Шкэжэ Кутаисовын шөртнөжым шолып погэн налын Сибириш лупшалтэш. Тушто Аннэнков отрядыш пурэн, Сибир крэстйаным толэн коштэш.

Сибириштэ куго пулама. Колчак лышэммым колын, поян-влак ылыжыт Аннэнковым киндэ-шөнчал дэнэ ваш ли йыт, партизан йэшым, пижын кодис йошкаргвардэйс-влакым ончыктылыт „Сибир атаманлан“ тарлалтшэ-влак рэвольуцо тулым йөрташ точат. Сайпол молло-влак коклаштак йалым йүлатэи коштэш, кодшо партизан йэшым орландараш полша, мөнгыштыжө шокшувэрым йомдараш вочмылан үчым шутынэжэ.

Мүндүр Сибириштэ, купан, поян Урал курык шойылно, Грачовко йалыцтэ партизан отряд погынэн. Погынэн да... пэнгыдэм ыш шу. Кэнэташтэ Аннэнковын ик отрядшэ кэрылтэш, партизавлакым шалата, йужыжым авырэн кучи. Эрдэнэ нуным йал покшэкэ луктыт, поян-влак дэч шупшын налмэ киндыштым пöрылтэн кондат, уло йалым чмырэн, нунын ончылно партизан-влакым рат дэнэ шуйэн пыштат, мұшкырыштым штик мучаш дэнэ корэн, тушко уржм тэмат, илышэ капыштымак тошкэн оландарат.

— Тэвэ тланда киндэ! Шүшса, тэмэиқыда шүшса!—кулак түшка васарн партизан-влакым тошкэн ындыра.

А авун шэнтгэлнэ, вича пусаклапгэ Аннэнковлан „уло кумыл дэнэ служ-

¹⁾ Вожыл

шо-влак“ партизан ватэ-влакым, илыш тамыш шудымо нарашта ўдыр-влакым вийэш пизырат, йўын оралгышэ йўкышт дэнэ койдарэн воштылыт...

Чыла тыдым Арсланыштэ огыт шинчэ.

Граждан сөй эртымөнгө Сайпола шочмо йалышкыжэ пөртылэш, партизан лўм дэнэ лэвэдалтэш, Камиловын партизан отрядыштыжэ шогышым, ту отряд пўтыньэк пытэн, ик шкэт гына кок кэчэ купышто шинчэн утлышым манын шойаклэн, Арсланыштак илаш кодэш.

Тыдын чынжым-шойакшым тэргаш иктат шоналтэн огыл.

Граждан сөй гоным Сайполан мөнгысө озанлыкшэ йөршэш вылнэн шуэш манмэ гайак. Сайпола пөртылмөнгө шкэ озанлыкшым уэш тўзаташ пижэш. Кутаисовым пытараш полшымыж дэнэ пайдаланэн, койарак мландым руалтэн шукта. Сайпола озанлыкшым агроном ой дэнэ нангайа, ачаж годсо чапым, тичмашын огыл гынат, йатырак пөрылтэн шукта. Тарзым кучаш лўдэш. Тыдын олмэш, йал озанлык машинам налын, йорло-влаклан ышта, кўсынэшыжэ йорлым шкэ озанлыкыштэ полшыкта. Мландэ сай улмылан кōра, машина дэнэ жапыштэ ыштымыжлан кōра киндыжат ток шочэш, озанлык дэч утэн кодэш. Тыгэ Сайполан илышыжэ адак тошто сэмынак гўж лийын шуэш.

Сайпола, урэм дэнэ ошкыл эртышыжла, йалуполномочэн пōрт тураштэ вэлосипэд дэнэ толын шогалшэ ош блузан йэным ужэшат, ошкылмыжым вашкэмдэн, мўндўрчак шыргыжаш тўналэш. Лишэммэк шэмэмшэ кидшым шуйа, йывыртышын койын пэлэшта:

— О о, Василий Иванович! Сай илэт-кутырэт, кузэ шўлэт!

— Аньэ, кутырэм кизыт. Унала толын шуым койэш.

— Толаш кўлэш, толаш кўлэш. Молэн вара шкэтын?

— Толын шуыт альэ. Мый вэт, аньэ,

развэдкэ вэлэ.—Шкэжэ Сайполам чойан ончалэш, упшажым важык ыштэн, пўгырнэнрак йодэш:

— Ну, мо кўлэшыжэ йамдэ чай?

— Йамдэ.

— Ну, йōра. Мый Пэгрован дэч вэтэ пурэн лэктам. А вэсэ-влак кас вэлэш толын шуыт.

Арслан авыл ожсэкак сонарлымэ вэрлан чотлалтэш. Кутаисов улмо гонымак тышкэ йатыр йэнг Йўкчō йэр воктэнсэ купышто лудым лўйкалэш, вара нойымэк тамлын ўпшалтшэ пўнчэрыштэ пикникым ыштылаш толэш ильэ. Ты йўлам кизытат ыштылыт.

Кастэн райзо агроном Шавакайэв пōчэш Сайпола дэч адак кок йэнг толэш: райфо бухгалтер Павлов дэн ик рвзээ врач Тойшин. Нылытынат пушэш шинчын, Талман вўд дэнэ ўлкō, куп вэлыш волат.

— Сайпола кольмыж дэнэ удырэн шыргыжэш:

— Пэш шуко вучыктышда. Кодшо рушарньанак толаш сōрэнда ильэ.

— Жап ыш лий. Паша,—Павлов кидшым лупшалэш.

— Тугэ ындэ, кугырак-влакын паша лийман,—Сайпола шўлалта.—Тэний ындэ эртак паша. Тошто жап огыл.

— Ончо, ончо: лудо косьяк эрта!—Тойшин кичкыралэш.

— Аньэ, кичкырэн шинчэ кизыт. Шып лышэмаш кўлэш,—Шавакайэв шылталэн умылтарышыла койэш, кидшым вўдыш чыкэн, парнья кокла гыч йандар вўдын йогымыжым эскэра.

Сэр дэч лышэмын, нылытынат лэктыт, пушым кылээн кодэн, ойырлэн кайат. Сайпола дэн агроном чўчкыдō арамаштэ йомыт. Вашкэ шэнгэлнышт пчал йўкшукта:

— Бун-н!

— Эх, от мошто вэт!—Тойшиным ончалын, Павлоз вуйжым рўза.—Ик канаштак иктаж визытым пышташ лийэш ильыс. Тōпōк!

Тойшин ышкэ шўмжō дэнэ пэш куго

сонарзэ. Монар ила—ындэ ныл пычальым налын. А сонарлаш йёнжө укэ, шинча мўндүрк ок уж, зарьадым пэлкэ колтыкта. Йолташыж-влак коклаштэ вуйым шийэш:

— Монар пчалым налам, эрэ алама вэрэштэш. Важык колтат.

— А тый шинчатым кумэн лүйё,— йолташыж-влак воштылыт.

Тачат Тойшины рыскалжэ укэ. Ик лудымат налын ок кэрт.

Пичкэмышалтмэк арама коклаштэ тулым олтат. Шавакайэв пуш гыч ик корзинка пурам конда. Павлов чэмоданжым почын колбасым луктэш, шарэн пыштымэ шовычэш пүчкэдаш тўнгалэш. Тойшин, вуйжым копашкыжэ энэртэн, кумык шуйнэн шып кийа.

— Мо, Пэча, нэрэт шуйнэн?—Шавакайэв Тойшиным вачыж гыч пэра.— Тый, брат, аньэ кизыт, мэмнан коклаштэ тугай лийман огыл.

— Лудо мускылэн,—Павлов воштылэш.—Пэча „бух“, а лудо „ух“. Вўд йымалнэ кычал!

— Мый тачэ ом йў,—Тойшин пэлэшта.

— Молан?

— Шўм ок нал.

— А тый молан налыктэт, нэлыктэ гына.

Сайпола, пакэ кўзым луктын, лудо кўргым йастара, кок лудым шолшо вўдыш пыштэн шўнчалым шава, куго совла дэнэ пудрата...

— Да-а, сайын сонарлышна, — лудо шулдырым нўлтэн Павлов шуйалта.— Эрэ тыгэ кошташ гынат, кэлшэм ильэ.

— Утопий!—Тойшин торэшлана.—Шэ-рэт тэмэш. Йыгыжгэт.

— Молан йыгыжгэт? Руш мәнмыла, „на лоне природы“. Лўйкалэ да лўйкалэ. А балансыштэ—лудо дэн пура,—Павлов шыргыжэш. Вара шонышашыш вочшыжла ўстара:

— Мый йалым пагалэм. Тудо, брат, кизытат аньэ таза вэр. Поро ушым йалыштэ вэлэ муат. Уло обстановкэт лирикыш шупшэш. Пасу, олык, вўд! Олаш-

тэ тыдым муат мо? Ола—пыкнышэ куп! Олаштэ йёнг локтылалтэш. Таза ушым тўлыжтарат. Эх, брат, выпьем за йал!

— Идэализацэ,—Тойшин вуйжым рўза.—Анализым ыштэн от мошто.

Ту жапыштэ Сайпола дэн Шавакайэв шкэ коклаштышт пэл йўкын мутланат.

— Тый, Сэмнайэв, пэш мотор илэн кэртат. Тэндан тыштэ мландэ кумда, олык шуко, кожла пытыдымэ. Молан у мландыш от лэк?

— Молан лэкташыжэ? Сайпола тудлан брэш.

— Тудланак. Илыштэ начар огыл. Авылыштэ тыгай озанлыкым шагал муат. Чон кэлшымыда сэмын ушныза да у вэрыш лэкса. Кугыжаныш у мландыш лэкшэ-влаклан польшышым пуа, машинам налаш ссудым налын кэртыда. Вэт ындэ у сэмын илаш кўлэш. Йён мудымо вашкэ йомын кэртэш.

— Мый ом умло, молан у мландыш лэкман?

— Чудак человек! Манамыс, у илыш саман тўнгалэш. Колэктив озанлык нэргэн колынат дыр? Артэль, комун, ТОЗ—маныт. Ну вот, погыныза да, комуным ыштыза. Пырльа иктаж прэдприйатым, вакшым монь ыштэн шындэда. Докот тэнданак лийэш. Ик манаш, тошто промышлэник гайак лийын кэртыда.

— Васья!—кэнэта Павлов кичкыралэш.—Могай философийым шарэт?—Подылаш лишэмза.

— Подылаш торэш онал,—Шавакайэв лышэм шинчэшат, чай коркам йастара, Сайполаланат кучыкта:

— Йў, Сайпола, комун ыштышаш вэрч.

— Ха-ха-ха! — Павлов воштылэш.—Колэктивизацын у тийакшэ. Чоклымэтлан монар налат?

— Молан тийак?—Шавакайэв шыдэшкышыла койын пэлэшта.—Мый чыным манам. Шижын шогышо лийаш кўлэш Мэ сандалыш пыштымэ улына. Историй мэмнам сандалыш пыштэн. Йўнан йёнжэ кизытсэ жапланат кўныгэн шуэш Тудо кизытсэ илышын йёсё саманыш

тыжат вурсылалт, чоткыдэм вэлэ лэктэш. Арважэ гына шкэнжым кизытсэ кучэдалмэ йөнлан вашталтэн ок шукто, тыгэ сэскэм лийынак шулэн йомэш. Тыдым пырчат мондаш ок лий. Колэktivизацэ нэргэн иктаж мом лудда? Лудда гын, умлэн шогыза: большэвик-влак мом ышташ шонэн пыштат гын, шуктыдэ огыт код. Йа ыштэн шуктат, йа шуктыдэ шкэ пытат. Сандэнак манам: Сайпола, исэр ынэт лий гын, вашкэрак шкэ гайэтым чумыро, сайрак у мландыш лэк, жап уло годым крэдэтым руалтэ. А умбакыжэ кузэ ыштышашым илыш шкэ ончыкта.

— Логичнэ кутырэт,—Тойшин шкэ мутшым чыкэн кода.—Шавакайэв чыным манэш. Мэдицинат тугак туныкта: чэр дэч ончычак саклалтмаш чэрланымөнгө эмлалтмэ дэч пайдалырак.

— Мэдицинынат колэktivизацылан полшыктынэг?—упшажым важык ыштэн, Павлов сырэн кайа.—Тугэжэ, тэ йонгылыш лийыда. Колэktivизацэ шарлэн ок шу. Адакат манам: йалым шагал палэда. Ша-гал! Кудо орадыжэ ушкалжым иктэш чумыраш пуа? Ватэ-влак ту кэчынак иктэ вэсын тувырыштым кушкэд пытарат. Крэстйаным умлаш күлэш. Йал—ола огыл. Мэмнан крэстйан-влак кажнэ пудан кушто киймыжым шарнат, пэчыштэ монар тойа улмымат огыт мондо. Да-да, огыт мондо. Мый ик марийым шинчэм. Тудын кудывэчыштыжэ ик шыданг пырчэ шытэн шочын. Ту марий ты шыданг вуйым кэнэж мучко кэчын ончэн, каза дэн шорык дэч аралэн, а шыжым пырчыжым погэн налын. Ну, тэвэ тыгай-влакым ик ораш чумырэн ончо-йан! Умыр мучко погымым, ача-коча дэч кодшым йэнг кидыш, обшо подыш пумыжо шуэш мо? Укэ, лучо ида ойло, колэktivизацэ вашкэ лийын кэртшаш паша огыл. Тудлэч ончылгочлүдшаш укэ.

— Пэл шинчан улат, Павлов тан. Тый крэстйаным чынакак идэализатлэт улмаш. Йалыштэ илышын чонжым пэ-

лыч вэлэ ужат. Ит мондо: шкэ вэрч тыршымэ койышын вэс вэлжат уло: мыйын гына сайрак лийжэ, молыжо кавара гынат, пашам укэ. А колхозлан сай мландым пумөнгө, машина дэн моло күлэшым налаш полшымөнгө, адак налогыштат, моло шотыштат куштылгылыкым пумөнгө, тыдым налшаш вэрч крэстйан-влак ийа тўкышкат күзэн шинчаш кэлшат. Тэвэ тыдыжым ужын шуктэн отулат, йонгылыш мурэт.

— Кө, мый йонгылыш мурэм?—Павлов тёрштэн киньэлэш, шўргыжө йўлаш тўгалэш.

— Тый улдэ,—Шавакайэв „пжикат“ ок лий.

— А-а, мый! Тэвэ тэндан колхозда!—коркам налын пушэнтгэ тўнгыш кудалтэн Павлов туманлаш пижэш. Мый йалым ом шинчэ?!

— Сита, пайрамым пужэда,—Тойшин ваш сора-стараш пижэш.—Тэвэ пий-пырыс ваш лийэ. Сайпола, коркам тэмкалэ, шўмыштым йўкшэмдэна.—Шкэжэ, Шавакайэвым өндалын воктэкижэ шында, тэнор йўкшө дэн тўгалэш:

Не осенний мелкий дождичек
Брызжет брызжет сквозь туман,—
Слезы горькие льёт молодец
На свой бархатный кафтан...

Лыпланышэ Шавакайэв, тудын пөчэш Павловат полшаш пижыт:

Полно, брат-молодец, ты ведь не девица,
Пей, пей, тоска пройдет...

Тойшин, кок пулвуйжым кидшэ дэн элталын, лўнгэн шинча, шайык шинчажым кумэн, мурыш уло кўргыжым пышта. Шавакайэв пура коркам кучэн, тул воктэн куштышыла шогылтэш. Павлов, шудыш комдык возын, кўшнө чолгыжшо шўдыр-влакым эскэра. Сайпола эн ончыч мураш полша гынат, ўчашымым нэргэлаш пижмыж дэнэ мурымыжымат чарна.

— Кудыжо чыным ойла, кудыжлан ўшанаш?—Сайпола сэмынжэ шона.—Коктынат сай рвэзэ улыт, мланэм по-рым шонат, а ойышт тўрлө.

— Эй, мом тыштэ кийаш!— Тойшин киньэлэш.— Пайрамлаш гын, пайрамлаш. Чем мы хуже Стеньки?

Шұдыр-влак шэм-кандэ каваштэ чылгыжыт. Ала кувэч каршын логар йўкшө шокта, адак омыдымо кол тёршталта, вўд ўмбалым ловыктэн кода. Сэр воктэн ўвө-влак кужо лышташыштым вўд дэк шуйат, тудым коштал налшашла койыт, омо йуа тарванылыт, пуйто иктэ-вэсэ дэнэ кывыжгэ мутпланат. Нылытынат пушыш шинчын Арсланыш пёртылыт, оралгышэ йўкышт дэнэ „Стенька Разиным“ мурат. Тойшин, пушэш артистла шогалын, йарсышэ корзинкым пэрсий кньяжна олмэш вўдыш кудалта.

IV

Арслан авыл пэш изэ огыл гынат, школын раушыжо¹⁾ укэ. Пёрт шўкшө, йўр годем туныраш коч вўд шынга, шэмэмшэ пырдыж дэнэ чыпчэн йога. Вара пырдыж кэнгэж коч пынышкэн шога, шўйэш. Пёртын тошто озажэ шужэм ийыштэ уло йэшгэ колэн. Тыгэ 1924 ий мартэ ты пёртыштө илышэ ыш лий, йандадымэ тёрза карлык-влак шкэ пусталыкышт дэнэ ура шўман йён-влакым лўдыктылыныт. Вара Арслан марий-влак школым почаш лийыт. Викак кэлшышэ пёртым мудымышт дэнэ ты пёртым почыт, йандам шындат, партым ыштэн пуат. Пэрвой туныктышылан ожно йачок лийын коштшо, йўшө Василий Тимофэич толэш. Тудо пёртыш пурэн шинчажым пыч пыч ышта, йыгырэ шогышо йалуполномочэн вэлыш савырнэн кокыралтэн пэлэшта:

— Тугэ вот... туныкташ кўлэш. А школ шўкшө.

Шкэжэ конга воктэк мийэн шогалын, кўчшө дэнэ кэрмыч шуным кўргыч онча.

— Шўкшө... Вот. Конгамат олмыкташ кўлэш.

Пасу паша пытымэк туныкташ тўналэш. Пэрвой кэчэ-влак сайын эртат. Школым ныгунам уждымо йоча-влак у

пашаш куанэн пижыт. Йужгынам латныл—латкандаш ийаш-влакат толын шинчын кайат. Вара рат пыта. Василий Тимофэич урок покшэчак шкэ „кўтыжлан“ иктаж пашам пуэн, лэктын кайа:

— Ну, прэзэм-влак, шып шинчыза. Мый изыш коштын толам. Тугэ вот...

Лэктын кайэн, амбар шэнгэлнэ куэ воктэк мийэн шинчэш, кўсэн гычшэ клэнчам луктын, вуйжым комдык кудалта, вудака аракам кыльгыктэн йўэш. Вара еуйжым кок копаш энгэртэн, тайнышт шинча.

„Тугэ вот... Ындэ пытышэ йэнг коклаш вэрэштым. А ожно могай сай ильым. Сай костьум... тросточко... пэлэдыш-влак. Катюш... чыла эртыш. Ындэ пагалымэ Василий Тимофэич укэ. Шонго карта вэлэ...

Тыгэ чўчкыдын лийэда.

Арслан марий-влак у школымат ыш-таш кэлшэн шуыныт, вара сэмын ты паша йўкша. Йал совэт коч вэс туныктышым йычыгэн ончат, шкат волОНО-ш мийэн толыт,—нымо ок лэк.

— Туныктышына ок ситэ. Мо уло дэнэ сэрлагаш возэш,— маныт волОНО-што.

— Могай тудо туныктышо? Йўшө йачок,—умландараш точат.

ВолОНО вуйлатышэ вачыжым вэлэ туртыктылэш.

— Тылэч сайжым кушто муаш? Шун дэнэ ыштэн от пу вэт. Чыгыза, у марий туныктышо-влак лэктын шуыт, тунам пэрвой чэрэтыштак пуэна.

Талук почэш вэс талук эрта, а Арсланыш у туныктышым огыт колто, эрэ олталат. Арслан марий-влак у туныктышым вучат. У школлан пырньамат руэн йамдылат, ийын сай туныктышым йодын коштыт. Вара йўкшат, школ чэргэнат мондат.

Тэний вэлэ РОНО Мичум колта.

Мичу толшын авылыштэ культурлан шўмланышэ-влакын „чонышт пура“. Нуно адак у школ нэргэн мутым лук-

¹⁾ ратшэ, сынжэ

тыт. А тумартэ школ садыгак тошто пөртыштак коддэ ок кэрт.

Мичу РОНО-ш кудалыштын рэмонтылык оксам упшашт гычак кұрын лүктэш. Школым - ошэмда, у конгам оптыкта, партым ышташ пуа. Школыш у йуж пура. Погынымаш-влакат школышто эрташ тўналыт.

Рвээ-влакат у туныктышо дэнэ вашкэ кэлшэн шуыт. Мичу нунын коклаштэ умландарымэ пашам нангайа, комсомол йачэйкын пашажым ылыжта, спектакль шындаш таратэн коштэш. Кэчывалым ок йарсэ, школ көргө сомылка дэнэ йатыр кошташ возэш. Сандэнэ тыгай паша кастэнэ, модмаштэ ышталтэш.

Кастэнэ йалуполномочэн Пэтрован чыла партийэс дэн комсомолэсым чумырэн, киндэ йамдылымэ нэргэн каңаша. Ойпымыж гыч палэ лийэш: киндэ йамдылымаштэ Арслан вараш кодэш. Пасушко ончалат—шурно чумыргэн шындалтын. Вэрын-вэрын гына йужо касалыкым ужат. Шурно кырымаштат пэш шуйнылмаш укэ. А киндэ йамдылымэ план гын, луымышо ужашат тэмын огыл. Йалыштэ шэм кишкыла нушкын тушман ой шарлэн. Киндым кормыжта, ынэж мучыштарэ.

Пэтрован, шола кидшэ дэнэ нугыдо шэм ұпшым комдык ыштэн нийалтэн, кагазыштэ возымыжым онча, вашкыдэак көргө йүкшө дэнэ ойла:

— Пашана сай огыл вэт. Кўжгырак-влак киндым кормыжтылыт. „Йот элым пукшаш тарэш пурышо онал“ маныт. Тўрлө шойак ой шарлэн. Тыдланак планым тэмэн она кэрт. Вара кө тыштэ айыпан¹⁾? Шонымаштэм, мэ шкэ улына. Авылыштына ындэ кум партийэс лийэ, шым комсомолэц чотлалтэш. Шоналташ гына: 98 суртлан 10 йэн. Порын пижаш гын, сэнэна ильэ. Мэ гын, кавыскэн шинчэна. Авылыштына йужо уланракшэ тўрлө кайлам кычалын планым кáмытынэжэ. Ом шылтэ, партийэц гычат тыгай пэл торта лэктын. Мый Мытрим

манам, — шинчажым тудын могырыш кудалтэн Пэтрован вашкэн ойлаш пижэш. — Тачэ эрдэнэ мый дэкэм тольат, энгысаш пижын. „Планна куго вэт, йонгылышна, тунар налаш ок кўл ильэ,“ шокта. Йа, шоналтыза, кушто тулэч ангра йэнгым муаш лийэш? План куго огыл, тудым погынымаштэ ончэн йөплышна. Вэт тудо арам ок ышталт дыр. Мэмнан партийна мо кўлэшым пэш умла. Моннар кўлэш, тунарым вэлэ пога. Утыжым ок нал. Адак калыкын пуэн кэртмыжымат ончалтэш. Мэ ындэ пашанам план почэш ышташ пижна. Вич ийлан планна ыштымэ. Ты план почэшак киндым йамдылэна. Планын ик: ужашыжэ ок шукталт гын, чыла паша арам лийэш. Тыгышташ лийэш мо? Ок лий. Тыдым умлаш кўлэш. Шкэ умлэн нальыч гын, молылан умландар: тудо умлыдэ ынжэ торэшланэ. А мэ сылагайнам пэц йоктараш пижына, Мытри сэмын энгырэна. Тыдэ вуйдымылык дэнэ иктак.

Сангаштэ шырчалалт лэкшэ пўжвўдшым тувыр шокшыж дэн солалтэн, Пэтрован кўчыкын кошарта:

— Сита ындэ, пашанам онгайтараш кўлэш. Кизыт йомдарэн кодымынам пөрылтыман. Мыйын ойэм тыгайэ: кажнэ партийэцлан 35 суртым пэнгыздэмдаш. Адак нунылан полшашышт кажныжлан кок комсомолэцым пуаш. Мланэм иктэ сита. Кум йэн 35 суртышто киндэ план тэмымылан мутым кучаш тўналэш. Эрлак лашалан пижына. Эн ончыч — умландараш. Тылэч вара йуватылын она кэрт. Вожылмаш вэт — тынар куго вий уло, а киндэ планым йөрдэмын тэмэна.

Пэтрован почэш Мичу лэктын ойла. Тудат пэш йөнлө ойым лүктэш. Арсланыштэ политпросвэт паша аламан ышталтэ. Мичу ышкэ ўмбақыжэ спектакль шындышашым налэш. Погынымаш кок ойымат сово дэн йөпла, эрла гычак пашам молэмдаш пунчалэш. Туштак суртлан пэнгыздэмдымаш лийэш.

Каңашымаш йаклакан эртымыла койэш. Шокшэштын ойлыштмаш, ала ку-

¹⁾ Титатакан.

вэч тунэмын сово кырымаш. Кагашы-маш пытышаш годым Мытри мутым налэш. Тудо киньэлын чыла погынышым шинча пун йымач инансыр ончалэш, вара шыдын тунгалэш:

— Кэч мом манза, тэндан ой дэн ом кэлшэ. Тэ авылын ончык кайышашыжым тормызлэда. Уло кумыл дэн тыршышэ-влакым кучэн шогэда, нунылан озанлыкыштым ончык колташ ода пу. Мслан Сайполалан пэнгьдэ заданьым пытышаш вэрч шогэда?—кэнэта Пэтрован вэлыш сабырнэн шувывүдшым шыжыкташ тунгалэш:

— Мэмнан комунист партий кузэ тунькта? Вэт тудэ тыгэ манэш: крестйан коклаштэ у койышым шарышэ йэн мэмнан сойузникна—манэш. А мэмнан мо лэктэш? Сайпола авылыш у койышым дурта, машина дэн ышта, агроном дэч тунэмэш. Авылыштына ныгунам уждымо шудым—клэвырым эн ончык Сайпола вүдаш тунгальэ. А тэ тудым кулакыш чыкынэда. Ончыл культурникым—кулакыш? Мускылымаш! Тылэчат коч, утларакат манаш—тыдэ вуй йомдарымаш лийэш. Тыдэ, шинчымыда шуэш гын, партий корным пудыртымаш лийэш, вот мо!

— Вара, тый шонымаштэт, мэ опортунист улына мо?—Пэтрован шинчажым йылгыжтарэн мускылышыла йодэш.

— Тушкак лишэмыда. Тэ крестйанын кушшаш корныжым пөлэда. Чэснэ крестйаным кулакыш лукташ төчымыда дэнэ уло крестйанын ончык кайышашыжым чарэда. Тэ уло йалым ик койышан ыштынэда, ик шэргэ дэнэ шэрнэда. Тыдэ тусаш лийдымэ койыш!

— Кө ик шэргэ дэнэ шэрнэжэ?—Пэтрованат шьдэшкаш тунгалэш.—Мом орадыланэт?

— Ом орадыланэ, чыным манам. Молан Сайполам кочкыда? Сайпола—ончыл культурник, чэслын ыштышэ йэн.

— Вүр йүмаштэ чэслэ!—Осып чытэн жэртдэ кичкыралэш.

— Докажи!—Мытри Осыплан кэржал-

тэш.—Тый альэ нэр йымалэтым эрык² тэн отул, мэмнан нарэ ужмэт ыш лий.

— Мытри-и!.. Пэтрован киньэлын йүкшым нөлталэш, ышкэжэ йошкаргэн чытыра.—Чарнэ, мый тыштэ вуйлатэм, тланэт мутым ом пу. Закон лүм дэнэ чарэм. Мэмнан ой йүклалтын, тудым пэнгьдэмдышна, тланэт, партийэслан, ты пунчалым илышыш пурташ күлэш. Тудо тланэт ава дэн иктак лийман. От кэлшэ гын, райкомыш кайэ.

— Кайэм, ом лүд,—Мытри изыш йүкшэн вэрышкыжэ шинчэш,—но ида мондо: самокритикым пизыралмылан мутым кучэда.

— Пизыраш она шоно, а мо пунчалалтын, тудым шукто,—Пэтрован сөрастарышыла тыпланэн пэлэшта.

Кагашымаш вашкэ пэтыралтэш.

Пэтрован, мөнгышкыжө пөртылын, кас кочкышым ок коч. Иүд лиймылан камандажэ малаш возын. Шөдрамбалнэ шонго аважэ нэр шупшын мала. Ватыжэ, кок игышывым өлталын, күвар үмбалнэ портышышто шарлэн возын. Пэтрован пичкэмыштэ шырпым удыралэш, лампым чүкта, төрыштө шогышо изэ сондыкым почын, кнагам луктэш. Тугэ гынат, кнага почылтдэак кодэш. Ала вуйжо нойымылан лийын, ала адак вэс чий дэн, Пэтрованын ушышкыжо ожсо илыш, мүндүр завогышто ыштэн илымаш пура.

Урал тыгыдэ калыклан пойан. Урал шкэ сынан. Уралын күйэмалтшэ чара санган курыклаштыжэ, ала мо годсэк амэн шинчышэ куп лонгаштыжэ, авалташ лийдымэ ир чодраштыжэ калыкын сынжат пүртыслан ингайла, шкэ сэмынжэ торжанэш. Тымартэ сэгыдымэ, кадэм годсэк вашталтдымэ пүртүс шкэ козыра кидшым адэмэ үмбака нэлын пышта. Адэмылан тыгай пүртүс дэн кучэдалаш йөсэш толэш. Тудо ончык вийнышаш нэргэн, уш-акылым пүсэшта-рышаш нэргэн тунарак ок шоналтэ. Тунг шонымашыжэ—илэн лэкшаш нэргэн,

логар нэргэн лийэш. Чылажат тыдлан кэлыштаралтэш. Урал калыкын илыш йўлажат пүртүс сын дэн кэлшэн. Калык торжангын, сырэн.

Пэтрован завод илыш гыч ик катыкым ушэштара. Тудын дэн пырлыа заводтышто моло тыгыдэ калык гычат йатыр ыштышэ погынэн. Йал гына пукшэн-йүктэн ок ситарэ. Кангэштшэ мландэ дэч пэлкэ куржаш, рыскалым пэлыл мландыштэ кычалаш возэш. Йал мландэ—крэстйанлан мандава гайак лийэш. Кугээ-коча годсо коныгымө вэрым шинчавүд дэн ончэн кодыдэ ок лий. Шкэ шўмлымө нымыштэ дэнак у йондалым тодат. Шкэ куштымо йытын гычак олача виньэр тувырым чийэт. Пытартыш киндэ курикам лукмо годым мэшакаым ончалат—мэшакаат ышкэ ургымо! Кушко гына ончалат—вигэ шкэндын. Вүрым, пүжвүдым йоктарэн ыштымэ гынат, шкэндын. Пэлыл мландыштэ лийатат, нымом ончэн куанаш. Суртым ончалат—шкэндын огыл: кажнэ пудан кушто кыр-ралтмыжым, кажнэ онган кузэ пышталтмыжым от шинчэ. Вольыкым ончалат—тудат ок куандарэ. Пасуш лэктат—тулэчат йөсө: шкэ ангатым ушэштарэн, кумык лийын пөрдалат, шинчавүд дэч посна шортат. От кайэ ильэ—нужналык покта. Родо-тукым дэн ала ўмырэшланак пакэлласэн, кумда корныш лэктат. Коншудан йолкорным, такыртымэ, салма гай койын йылгыжшэ шоссэм тошкэн, пэлыл мландыштэ рыскал кычалаш кайэт. Завот пэстэш¹⁾ мийэн шуатат, оза ончылно сукэн шинчын сөрвалэт, чыгла²⁾ кэчыштэ вуйым чарандэт. Вара шэлшэ кокырлан вүлнэн ыштымэ мыскынь илышыштэ почангмэ жап тўнгалэш. Ыштэт, уло укэ вийэтым пытарэт,—шкэ ончылнэт нymoгай ўжарам от уж. Тыгай коклаштэ Пэтрованланат тўлыжгэн ышташ вэрэштэш.

Пэтрован завод озан кудыргэн шогышо ошалгырак ўпан-өрышан руш чурий-

жым, спайлэ, вийаш капшым, вийаш нэржым, кава ластык гай кандэ шинчажым ушэштара. Завот оза пашазым вурсэн манаш ок лий. Капитолин Стэпановичын вийжэ вурсымаштэ да мушкындышто огыл. Тудо вуй пудымо, кавыдыр шогышо йэнг дэн вэс сэмын мутланэн. Тудо тыгай йэнлан штрапым тўлыктэн, паша гыч луктын кышкэн. Тыгэ тудо шкэ заводтыштыжо чоткыдо дисциплиным ыштэн. Тудын мутшо торэшланыдэ шукталтын, тыгэ тудо чыла пашазылан шкэнжым пагалыктэн, оза лўмым пэлэштымэ годымат пашазым чытырнаш ушэн.

Капитолин Стэпанович—„рушын кумдан илаш йөратышэ чонжым“ ончыкташ пэш пагалышэ йэнг. Ыштыктэн моштэн гын, торэшланышым тэмдал моштэн гын, сайрак ыштышыमत шкэ вэлкыжэ савырэн моштэн. Кугырак пайрам годым порын ыштышым лўмын ойырэн налэш, кудывэчыш пэчкэ аракам луктэш, тулэчат посна ағыртарымэ, олталэн шуктымо ушым арака йүктымө лугыч шкэ кишкэ йылмыж дэн мушкэш, йөсылыкын чийжым вэс вэрэ кычалыкта, „чылам сэгышэ руш нацийым“ моло калык ваштарэш урлыкта.

Ўйарнья кэчылаштэ, кэчывал вэлым лэвалгырак мардэж пуаш тўнгалмэ годым, завод калыкат шкэ сэмынжэ пайрамым ышташ лэктэш. Арака дэн ырыктымэ чога-шыл чымалтэш. Йошкаргэн чэвэргышэ шүргөвылыш ал саскала йўла. Энгэрыш лэктын ий ўмбалнэ кок пырдыжла—ик могырым руш-влак, вэс могырым тыгыдэ калык гыч—шогалыт. Кэнэтак огыл пиж—шкэныштым шокшэмдэн тэк-кочыньэш мутым кышкылыт. Вара руш могыр гыч лопка вачан, пудопко кир гайак койшо мушкындан Ухарь Васька лэктэш. Тудо угшыжым шөрын шындэн койышланаш, ваштарэш шогышо могыр гыч кучэдалаш тоштышым ўжаш пижэш. Вэс могыржо изырак капан, какшийрак койшо тотарым луктэш. Вара кок пырдыжгэ иктэ вэсэ

¹⁾ оралтэш, кудвэчэш

²⁾ пэш шокшо

үмбак тэнгыз омла шунгалтыт, тавада-нын кид йымак логалшым йаклака ийыштэ тыртыктэн кудалтат, онглаш луым кайыркалат, пүйым шалатэн луктыт.

Пэтрованлан тыгай „пайрамым“ йатыр ужаш вэрэштэш. Тудо өрдыжтырак шогымыж годым пүйжым ваш ишэн, мушкындыжым чумыртэн, тыгай „куанымашым“ йатыр кана шкэ вуйжо дэнэ каргэн. Тугэ гынат, шыдыжэ ты ир койышым ылыжтышэ оза-влак ваштарэш огыл, а эн пэрвойжо руш калык ваштарэш виктаралтын ильэ. Ончыл пашазэ-влак дэнэ тукнымэшкыжэ шагалокышо Пэтрован заво́т озан политик томжым викак пурын тамлэн ыш кэрт.

Пэтрованым үншылан, пашаштэ шүмланышылан чотлэныт. Сандэнэ тудым заво́т оза дэн тудын прыкашыкшэ-влак тўкалэн огытыл. Тудо шкатэплэ пашазэ ильэ. Нигө дэнэ ок сөйгө, ок вурсэдал, ок йў. Йолташлыкымат шагалышта.

Пэтрован дэч пэлнэ, ала кушто пич пусаклаштэ, пөрт йымалсэ пичкэмыштэ, сокыр йўдым корэм пундашлаштэ, вэ илыш нэргэн ойлалтын, ала могай рыскал нэргэн шоналтын. Шүмым шокшо мут-влак когартылыныт, кап мучко йатлэмла¹⁾ шарлэныт, вуйлатышэ тўшкалан шыдэ памашым ташлыктэныт. Латныл часышкэн пашаштэ пўгырнышө, йарнэн пытышэ, уло-укэ вийыштым чойыныш, күртныш, вурысыш савырэн пытарышэ пашазэ влак омыштым коштэн, Маркс—Лэнин кнагаштэ рыскал налшаш сраво-чым кычалыныт...

Тыдэ ындэ омо ужмо гай вэлэ шарналтэш... Импэриалист сөйын пэрвой лондэмжэ—тўжэмат индэш шүдө латнылымышэ ий. Капитолин Стэпановичын заво́тшылан кугыжан правитьлствэ сөй үзгарым ышташ куго заказым пуа. Капитолин Стэпановичын йывыртымыжлан мучашат ок лий. Заво́т пэстэштэ рат дэн кужо үстэл-влакым шындыктэн,

аракам чаманыдэ луктын шындэн, тдо вигэ пашазылан обэдым ышта. Кочаш шичмэ дэч ончыч кўжгө поп—шўгыжат ок кой, үп ора вэлэ—час утла урмыж шогылтын, вигэштланат шэым тэма. Обэдня эртымөнгө заво́т озаончык лэктэш, йандар йўкшө дэн тўнгаэш:

— Мый тланда поро увэрым калсышаш гэрчак тэндам тышкэ погышым. Йумын кумылжо дэн мэмнан куго Рси-йын прэстолэшыжэ шинчышэ куго кгыжа Николай Алэксандрович Гэрмайлан сөйым увэртэрэн. Мэмнан заво́тан ўшанэн, вашкэ шуктышаш заказ палтын. Уло эл кугыжан, уло элын ўшанымыштым шуктышаш вэрч, элын ўшманжым—каргымэ нэмыч-влакым шлаташ полшышаш вэрч, мланна шкнан вийнам чаманаш ок кўл. Мэ нэлэ жапыштына кугыжан мучашдымэ прылыкшым, шкэ калыкшым ача сэын чаманымыжым йатыр кана ужна. Кыйт, эллан йөсө саман толмо годым, мэ кугыжан порылыкшым она мондо, уш кугыжан йандар прэстолжым амыраш иктыланат она пу. Мэмнан кумынам йумо ужэш, шонымынам шукташ катлыкым пуа. Айста вигэн сукалтэн инчын, шочмо эллан чыла кўлэшлыкым шукташ, кўлэш лиймэ годым вэра, кугыжа дэн шочмо эл вэрч вуйнам чманыдэ пышташ пўршө йумо дэч куалыкым сөрвалэна...

Озам тўнг инжэньэр вашталта. Тўын почэш заказ шуктымэм эскэраш лўын толшо полковник лэктын ойла. Половник кужын, куктэн вўдылыштэш, мчашыжлан (калыкым ылыштараш шнэн дыр) „урам“ кичкыралэш. Оза вэтэн шогылтшо-влак шинчаштым пашкатымэш, пылыш тўнг йошкаргымэш упшаштым карэн, уло йўкын кичкырааш кыршат. Тугэ гынат, кичкырымшт вишкыдэ лэктэш: пашазэ лонга ыч полшышо шагал лэктэш. Тўым ужын, заво́т оза сангажым купчыта, ош пэрчаткыжым туржын, пашазэ-як-лан үстэл воктэн вэрагаш кўшта.

¹⁾ Йатлэм—вино.

Йўмаш пэл йўд шумэш шуйна. Рўм-балгаш тўнгалмэ жапланак йужыжо лөкэн ситарэн тэнгыл гыч ўстэл йымак нушкын волэн шуэш. Пэл йўдшылан вигнат манмэ сэмын йол ўмбалнэ пыкшэ шогэныт. Завот пэстэм, посьолко урэмым музикан почэш урмыжмо, пөрдал укшычмо, крэдал васарымэ йўк йонжалтара.

— Йў, Пэтрован, чыла иктэ вуйна пыта,—Ухарь Васька Пэтрован воктэн шинчылтын тайныштэш. Сойын шучкылыкшым шижмаштэ ий ўмбалнэ ваш крэдалмашат мондалтэ.

Капитолин Стэпановичын завот кудвэчыштыжэ арака тэнгыз ташлымэ годым пашазэ посьолкын вэс мучашыжэ, чыла тёрзам нык пэтырэн, изырак тул воктэн ныл йён мутланэн шинчылтыт. Иктыжэ пэш эплэ, шукыжым шып шинча, коклан пёрык вэлэ мутым чыка. Моло-влакын кид солкалэн шывэ шывэ мутланымыштым ок чарэ, нугудо шэм пондашыжым чывыштылын йолташ-влакын ойыштым вошт колышт налмэк вэлэ пэнгыз мутшым каласэн кода. Мутшо моыланат кэлшэн шуэшат, изыш лиймэк кумытшо, иктын-иктын лэктын, пичкэмыш пролкаштэ йомэш.

Эрдэн завот станокла дэк лишэмшэ пашазэ-влакым вучыдымо пөлэк ваш лийэш. Кажнэ машинан иктаж кудо вэрыштыжэ, ыштышылан шинчаш раш коймаштэ папирок кагазэш пэчэтлымэ изэ ластык кийа. Йужо пашазыжэ тыгай ластыкым шолып—иктат ынжэ уж манын шишланэн—йолаш кашнык шойык, йа помышкыжо пышта. Йужыжо тунамак лудэшат, кушкэд шола, йолжо дэн тошкалын амыртэн пытара—мастар ынжэ уж манын чот шэклана. Шагалжэ гына кагазым уждымыла койаш төчэн, викак пашаш пижэш.

Паша эплын ышталтэш. Пашазэ-влак лэктын-лэктын тамакам түргат, пырдыж воктэн нымом пэлэштыдэ шогэн, пүй кокла гыч шўвэдат. Коклан вэлэ йужо-иктыжэ ик-кок мутым ваш пэлэшта.

Урэмыш лэктат—йуж лугыдо, нэлэ,—кўдырчан йўр толшашла чучэш. Пашазын чурийжым ончалат—шўлыкын,шыдэ, ала молан кўмылсыз койэш...

Кэчывал лишан цэхыш полковник, толэш. Тудо, вулно тўсан шинчаж дэн йыр ончалын, стан воктэн эртэн кайа. Йужо стан воктэн чарнэн шогалэш, пашазын кузэ ыштымыжым эскэра. Пэтрованын станокшо воктэкат толын шогалэшат, вурс про йымач кўртнё шўкын кудыргэн лэкмыжым онча, воктэнжэ шогылтшо мастарын ала мом умланда-раш төчэн вўдылыштмыжым огэшат колышт. Кэнэта полковникын шинчажэ кок стойко коклаштэ ишэн шындымэ кагаз ўмбака возэш. Тудо, пэрчаткым лавыртышаш ынжэ лий манын, кагазым кок парньяж дэн эплын шўдырэн налэшат, вашкыдэ шарэн, пэнснэжым тёрлатэн, окаш тўнгалэш. Окэнат ок пытарэ, тарайла йошкарга, пылыш мучашыжэ гына ошо лийын кодэш. Пэтрован дэк уло капгэ савырнэн шогалын, кичкырал йодэш:

— Читал?!

— Ньэт, вашэ благородий,—Пэтрован ошэмын чытыраш пижэш.

— Врешь, подлэц!—полковник шыдыж дэн йолжым тошкалэш.—Врешь, продажная собака!.. Сейчас-же за мной... Увидим, как ты запоешь!

Пэтрованым нангайшынак тудын станокшо дэк йыгырэ ыштышэ пашазэ-влак чумыргат. Шаулымо, рўжгымө йўк шокта. Молан нангаймэ чылалан раш: тыгай ластык Пэтрованын станжэ воктэн вэлэ огыл,—моло станыштат ильэ. Моло станыштыжэ прокламацым мастарын ужмыж шэнггэчак пытарэн кэртыныт гын, Пэтрован ала рвэзылыкшэ дэн, ала чынакак уждымыж дэн полковник кидышкак вэрэштын...

Кэнэта станок ўмбака рвэзэ йён тёрштэн кўза, кидшым лупшкэдыл кичкыралэш:

— Йолташ влак! Мэмнам олталэн сойлан ыштыктат, моло элласэ йолташ

пашазэ-влакымак пуштэдаш толашык-тат. Мэмнамак эрык мут вэрчын паша гыч луктэдат, вэк укэланак Пэтрован сэмын пэтыркалат. Кунам вара мэмнам мускылымым чарнат? Тыгэ иктын-иктын нангайэн, мэмнам чыланамат вашкэ лунчыртат. Тачэ—иктэ, эрла—вэсэ, ончэт—пэлыжэ укэат. Айста вигэн рүж шогалына, Пэтрованым утарымэшкэ, илышнам сайэмдымэшкэ пашаш она лэки!

— Забастовкым ышташ!

— Забастовко-о!

— Иктэ коддэ кудалтыза! Иктат ынжэ код!

— Контор дэки кайэна!..

Пашазэ-влак контор дэки мийэнат огыт шу,—Пэтрован вэс урэм дэн кайэн завотыш пörтылынат шуэш. Цэхышкыжэ пурэн шогалэш—цэх пустамын. Трансмиссий ок пörт, чыла рубильник шöрымö, стан шургымо йүк ок шокто. Шүгарыштэ улшо гай шып. Иктат укэш-тэ Пэтрованлан йондымын, кэлысырын чучын кайа. Тугэ гынат, озгн мутшым, „молодэц, вэс канат ит лүд, викак тышкэ кондо, көн пыштылмыжым шижын налат гын, увэртарэн шого“ манын ший тэнгэ пумыжым, шыман ужатымыжым ушэштарэн, станок дэки лышэмэш, рубильникым чүчын, нэр йымакыжэ шүшкэн, пролаш пижэш.

Пашазэ-влак Пэтрованым луктын колтымо нэргэн конторышто палэн налытат, мөнгэш пörтылыт. Цэхыш пурымэ-кышт йалт öрыт. Пэтрован нуным огэшат ончал, станокшым пörтыкта. Эплын тошкалын, шинча пун йымач ончалын, пашазэ-влак почэ-почэ Пэтрован станок воктэч эртат, ик мут лукдэ лэктын кайат. Нунын ончалмаштышт Пэтрован вуйжым утыр үлкö ыштэн, тупшым пүгыртэн кодэш.

Забастовко вашкэ пыта. Заказым вашкэ шукташ күлэшлыклан лийын завот администрацэ пашазын пашадаржым изыш күзыкташ кэлша, кочышымат сайэмда. Забастовко тарватышэ-вла-

кымат ик жаплан огыт түкö. Забасовко пытымöнгö Пэтрован станок дэки нугыдо шэм пондашан йэнг чүчкыдын толаш тунгалэш. Толэшат, Пэтрованын ыштымыжым вүрыж гай пүсö шинаж дэн ончэн шога-шога да, ик мут пэлэш-тыдэак савырнэн кайа. Пэтрован шинчажым ок нöлтал гынат, шижэш: тугай жапыштэ тудым уло цэх эскэра, цыдэ шинчаж дэн шүткала. Шинчам нöталаш, йолташ-влакын чурийышкышт ожсо сэмынак йолташла ончалаш—вожылмаш. Түшка вий—куго вий. Чылан ик ойан лийын тарванымэ годем массэ дэки пэлкэ ит коранг, пырляли.—тыдым Пэтрован вара ижэ умлэн наэш. Тыдым умлэн налшаш вэрч Пэтровачан уло пашазэ колэктывын куго öпкэжым шкэ тупвачыж дэнэ шижын нааш возэш.

Иктаж кок арньашкэн нигö дэн аш мутланэн кэртдэ, чылан мондымо гай лийын ила. Ту жапыштэ Пэтрованын шүмжö мо сэмын ок вургыж гын! Шүм кочыжым сэнгаш төчэн уло вийым пашаш пыштэн онча, йүдым млэн кэртдэ пэшкыдэ төшакыштыжэ пöдал кийа, йүашат тунгалэш. Вургыжшо цүмым нымо дэнат чараш ок лий. Гыгö дэки вожылдэ, кумык возын шорын пöрдалмэ шуэш, шкэм падыштэн питарымэ шуэш,—тунар чот йöсланалтэ...

Ик кана гудок лиймөнгö Пэтрован дэки шэм пондаш лышэмэшат, йавгышэ, шүлыкан Пэтрованым вачэ гышэ кучэн чарэн, тудын шинчашкыжэ аскал, кэлгын ончалэш. Пэтрован чтэн ок шукто—шинчавүдшö чылгыж лэктэш... Тулэч вара Пэтрованын илыш корнижо вэс вэлыш савырна. Граждан сар тунгалмэкэ тудо шэм пондаш дэн йыгырэ шогалын фронтыш кайа, нэлын эмганымэк гына шочмо авылышкыжэ пöргылэш...

Түнö шып. Кава йандарэштэ. Күцкö күзэн шушо тылызэ шкэ ший волгыдыжым төрзашкэ колта: пуйто тудат иүн-

дүр мландэ үмбалсэ илышым палынэжэ. Шавайкайэв, Тойщин дэн Павлов, лэваш үмбака күзэн возын, нэрышт дэн симфонийым шоктат. А Сайпола, чара йолын, вэс пөлмаш пурэн, йүштө шовым йүын лэктэшат, ватыж воктэк күрык йүмак пүтырналтын, канга ватыжым конгла йымачшэ тўкалтэн йодэш:

— Тачэ Кавриш шурныжым савэн. Тўлышашыжым кондэн шуктэн альэ укэ?

— Ыш тол.

— Йэтшэн огыл гын вэлэ. Эрла ушэш-тарышаш,—манын Сайпола нэржым шупшылэш.

V.

— Выж-ж, выж-ж, выж-ж...

Кырымэ машинан барабанжэ чарныдэ пөртэш, күртнө пүйжө дэн ошэмшэ олым вуй гыч пэшкыдэ шыдан пырчым сўвызэн луктэш.

Мүндырнак огыл, иктаж коло тойа пэлнэ, чашкэр ольан тайныштэш. Пытартыш шокшо кэчэ-влак шогат. Чылажат кужо пагытлан шыпланышашым шижмыла пытартыш артшэ дэн куанэн коднэжэ. А тыштэ—шурно савымаштэ—шокшо. Машина йымач туто шурно пырчэ дэн пырля, йарсышэ олым дэн, арва дэн пырля пурак калка, машина воктэн шогышын чурийжым шэмэмда.

— Йа, Салий изай, тэний киндэт ток лийэш. Ужат, шыдагэт могай тичмаш вуйан,—шыдан вуйым копашкыжэ тұржын, Сарбай пэлэшта.

— Йумылан тау, тыршымэм арам ыш кудалтэ,—кўлтам барабаныш шўшшыжла Салий окымрак вашмутым пуа.

Салий пашаштэ мутланаш ок йөратэ.

Чашкэр воктэн Алима кэчывал кочкышым шолта. Шкэжэ пэл йўкын йөратымэ мурыжым шўшкалта. Машинан шўшкэн пөртмыжө, имнэ поктышын йўкшө, кырымаштэ шогышо шаулымашат Алиман шўмышкыжө каласаш моштыдымо ласкалыкым пурта. Тудынат ты паша йўаныш ушнымыжо шуэш.

Тудат моло дэн пырля шорвондым кидышкыжэ налын, олымым пырчэ ора дэч ойырынэжэ. Тудат полшаш толшовлакын тыгай мотор шочшо шурным кōранэн ончымыштан ачаж сэмынак кōргыж дэн шыргыж колтынэжэ. Тугэ да, кэчывал кочкышым шуктымэшкэ ты йўаныш ушнэн шукташ ок лий.

Кочышым шолтэн шуктымэк, Алима пундыш вуйэш шогалэшат, машинан шургымыжым сэнгаш тōчэн, уло йўкын кичкыралэш:

— Ачай, мыйын йамдэ!

Шкэжэ ала молан кугын шўлалтэн колтэн, шарэн пыштымэ шыгалыкыш кўмыж-совлам погыстараш тўналэш.

Вүд пэчкэ дэч кырышэ-влак чумыргат...

Кэчывал кочкышым ыштымэк, Салий олым ораш шарлэн возэш. Алима моло ўдыр-влак дэн чашкэрыш кайэн, шкэ онгыр йўкшө дэн кужо мурым шуйалтэн йонжалтара. Олым воктэн шыналыкыш шуйнышо Сарбай шайык шинчаж дэн кэчэ шичмані вэл гыч оваргэн кўзышө ош онган пыл-влакым күтэн онча. Пыл-влак иктэ-вэсэ дэн ушнэн ош мамык тўсыштым йомдарат, вудакангыт, йўран пылыш чумыргат.

— Вэкат йўр погына,—пүй коклаж гыч шўвалын, Сарбай шуйалта.

— Йўр толмэшкэ кырэн шуктыдэ она код,—нымом пэлэштыдэ кодмо дэч ты йўк дэнак Салий йэшара.

Коктынат машина воктэн чумыргышо шыдан ораш ончалыт. Кэчэ йол дэн чэвэргышэ шыдан пырчэ шөртнө сэмын ойыплалт кийа. Эплырак мардэж ший арвам тарвата. Мүндўрнак огыл отылышто имнэ-влак ужаргырак кодшо шудым сайлэн коштыт.

— Да-а, шурнымат вашкэ погэн шуктэна. Шошым товылэн вўдымө шурнына тыршымынам пөрылтэн амбарышкына савырна,—адак Сарбай мутым луктын киньэл шинчэш.

— Тэний киндына ожсо сэмын ок куандарэ-ла, ронгэдыктэн мошта,—Са-

лий пэлэшта.—Шошымсо сэмын лийэш гын, вудымэтланат öкынэт.

— Тугак лийэш, шонэт?

— Тэнийсэ жапым умлэн от шукто шол. Шукырак вүдашат тэмлат, кодшо шурнымат үштын оптэн кайат. Öрат вэлэ, кушко тынар киндым чыкат!

— Ну, киндыжым тунарак шуко огыт пого тудо. А тый тэвэ вэсым каласэ: молан пазар сату шагалэмэш?

— Кө шинча тудым. Мэ тыгайыштэ изэ йэн улына. Очынйй вэс вэрэ чыкэныт. Мый тэвэ токан Көтырман пазарыш мийышымат, пылышэшэм тыгай мут солныш: чыла сатум Китайыш колташ вэрэштэ, манын ойлат. Тэний Кятайэт мланна чот пижын ильэ койэш. Ну, Москоштэт сөй дэч лүдынытат, сатум да шөртнөым пуэн, китаыйм упшаж гыч шүралтышт. Киндым лүдэгэчат ыш эртэ чай... Пашазэтлан киндэ ыш код да, тэнийят тыгак шошымсо сэмын погынэшт мангыч шокта. Сандэнак киндэ йамдылымашкэ чот пижыныт гой...

Салий өрмалгышэ Сарбайым түслэн ончалэшат, мутым шуйышаш ынжэ лий манын, тугудэштат имнэ поктышым йүкынак кичкыралэш:

— Митька, имнөым кичкэ! Йылэрак кырэн пытарышаш, ужат, йүран пыл күзынэжэ!..

Чылан вэран вэрышкэ шогалыт. Адак барабан мүгырэн пөртэш, тичмаш шурно пырчэ дэн шүвэда...

Шушо шыдан күлта влакым барабаныш шүшшыжла Салий кодшо пазар годем Көтырман йалыш миймыжым ушэштара. Ту йалым Салий ожсэк пала. Изэ улмыж годемак ту йалыштэ ачаж дэн-пырля күтэн кошташ логальэ. Ту йалэшак Салий пэрвой йоратымын кочошэрыжым палыш. Ватыжымат ту йал гычак нальэ. Ватылан йоратымэ почэш налаш ыш логал. Ачажэ колымэк суртышто кугыраклан Салий вэлэ кодо. Аважэ, изэ шужаржэ пашалан йөрэн огытыл, а озанлыкклан паша кид күлэш. Латкуд ийаш рвэзым тыманмэш орийэ.

ныш савырат. Йэш илыш ратдымын эрта. Шүм йоратыдэ налмэ ўдыр вашкэ пэзныктара. Нужналыкклан лийын йоратымэ ўдырым налын кэртдэ кодмыжлан, нужналык гыч лэктын кэртдымыжлан, уло илышлан сырэн, йүаш, карт дэн модаш пижэш. Ўдыржө шочмэк ына уэш помыжалтшэ гай лийэш, йүмыхым чарна, озанлык пашалан лийжак манын пижэш. Илэн-толын чонжо күжыгэш, илышлан өпкэлэн илымыжэ шөрла. Тыгэ илыш шкэ сэрышкыжэ пучэн пра.

Салийын озанлыкшэ рэволюцо дэч ончычак вийнэн, йол ўмбак шогал шрш. Рэволюцо Салийын шулдыржым тилэчат чот кушта. Кэчэ кодэн киным ужшо, лавра гыч лэктын кэртдымэ Салий у пөрт нэргэн, имнэ нэргэн шоаш тўналэш. Йалыштэ активистлан кошын ик жап йалуполномочэнышкат шуш. Совэтыштэ шинчымыж годем туым Акуш алгаштарэн шукта. Күй курыым налаш тыршэн, Акуш Салийлан имным налаш полша. Марий курык вуйш күза гын, тўнбажым монда, маныт. Ло чын гын, чын: куго лўм адэмым вакэ локтыл кэртэш, йужгынам йөршэш йрдымыш луктын кудалта. Салийат, куак коклаш варнэн, илэн-толын нэржым адырташ пижэш, йүмыжымат чүчкымда. Садлан лийын уэш сайлымаштэ алийым клас шижмэш нүшкэммылановэт гыч луктыт.

Чыла тыдым ушэштарэн, Салий öтырманьсэ чай йүмө вэрыштэ шига. Пазарлан лийын калык шын-шн. Йужыжо куго мўшкыран чайник лч шүй түсан вишкыдым стаканыш йоюрэн, чай йүмыла йўын шинча. Салий ш шинча—тидэ чай огыл. Чай йүмө вэрин озажэ—сүас Галимджан палымэ йг-влаклан чай олмэш аракам шолып уалэн ила. Ик пусагыштэ ала кө нэр йк дэн пэш энэра.

Салийлан чай йүмө вэрын озажэ пш палымэ. Арслан совэтыштэ ыштымж годем тудо Акуш дэн пырля Галиджан дэк чүчкыдынак пурэн лэктш

ильэ. Погынатат, йўйт ильэ. Тунам Салийым кугын пагалэныт, ончылныжо ала мо тўкын пўгырнэн, койа шўргыштым вийыт шыргыжыктэныт. Ындэ Галимджан огэшат пўгырнал, Салийын саламлымыжлан вуйжым изыш вэлэ тарвата, шкэжэ моло-влак дэкат савырнэн шогалэш. Мом ыштэт, өпкэлэнат от кэрт, ожсо вий укэс, калтак! Моло-влак сэмынак вичыраш вишкыдэ чайымак шропкэн шинчаш вэрэштэш.

Нэр йўкан йэн энгырэнак энэра:

— ... Вигэ вэрэ колхозым ыштынэшт, сайын ыштышым тэмдалнэшт... Колхозыш пураш кэлшыдымыжым пэлкэ поктынэшт, Сибир кожлам руыктынэшт... Киндым ўштынак нангайынэшт...

Салий шошымсо пашам ушэштара. Эллан киндэ күлэш. Киндэ йамдылымэ план ок шукталт. Чылан киндым кучэнрак шогат, ак күзымым вучат. Спэкуляцэ шарла. Тылызэ коклаштак ак кок кана утла күза... Салийат кок мэшак уржа ложашым пу артана коклаш шылта. Шонымыж дэн кум пачаш акым кушкэднэжэ. Шонымыжо ок шу—изэ эргыжэ урэмыштэ модын коштшыжла йылмыжым кучэн ок шукто—шылтымэ ложаш дэн моктанэн кудалта. Ту йўдымак Салийын пэстэшкыжэ вучыдымо уна-влак толыт, ложашгэ Салийгэ погэн кайат.

— .. Эл мучко шужымаш, түрлө чэр шарла... Украиньштэ шкэ игшывым падыштэн кочкаш шуыныт... Свэрдловск тураштэ вильам погэн кочкыт... Эрвэл Сибир вэлым йапошко кысаш йамдылалтэш... Киндым йодыт... Киндым...— нэр йўк энэра.

...Салийлан сут лийэш. Условно ик ийым пуат, ложашым огыт пөрылтө. Пөртылмөнгыжө эргыжым уш каймэш-как кыра. Эргыжэ чэрланымэк, тудын уш дэч посна кичкырымыжым колыштын, шокшо вуйжым нөртымө шовыч дэн йўштэмтэн, кок йўд вошт малыдэ шинча. Ала эргыжым чамана, ала шкэ осаллыкшылан өкына—палэ огыл. Коч

мо гынат, эргыжэ порэммөитгө тудлан ик ласка мутымат ск каласэ.

— ... Ача-авам игшывэ-влак дэч ойырат, йочам ик пөртыш чумырэн, нунылан нэлэ пашам ыштыктат... Мландэ ўмбалнэ нымо йам¹⁾ ок код... Кожлам-кумалтыш отылам-руэн пытарат, йанлык шылын пыта, мландэ кошка, шурным шукш кочкин-пытара... Чыла вэрэ шўлык, ойго лийэш...

Салий ты энгырышэ йўкым колыштмо шудэ колыштэш. Ойлышын йўкшө—ўлыдымө орава, шўмым кэлэсырэмдэн кычырта. Киньэл шогалын күдырчө рашкалтымыла кичкыралмэ шўэш, энгырышым волгэнчэ дэн когартэн йўлатымэ шуэш, пич, нэлэ шўлышан пөлэмын чыла төрзажым почын, лышэмшэ күдырчан пыл ваштарэш виш он дэн лэктын шогалмэ шуэш...

Күдырчан йўр пышэмынак лышэмэш. Шэм пылын вулно гай нэлэ капшэ чэвэр кэчымат шылтэн шуктэн, вужга ош пыл-влакымат йалтак шалатэн пытарэн. Нэлэ, чаманыдымэ, шўлыккан,— тудо пэл кавамат авалтэн нальэ. Коч ик лышташ тарваныжэ ильэ. Коч ик лыжга мардэж пуалжэ ильэ! Коч ик чўчалтыш йўр чўчалтшэ ильэ.

Нэлэ. Шып.

Тунат, пөртыштат шып.

— Стой! — кэнэта вийан йўк кичкыралыэ. Тугудэштат уло-кавам корэн волгэнчэ волгалтэ, төрза йандам мурыктэн күдырчө рашкалтыш. Волгэнчэ волгыдышто Салий ужын шукта: опса воктэнак штатский вургэман таза йэн нэр йўканым шойакорэмжэ гыч пўтырал кучэн, шкэдэкыжэ шупшылалыэ...

...Салий, каваш ончалын, кодшо күлтам машина пўй йымак вашкэн шўшкэш, пўжалтшэ сангаж гыч пўжвүдшым ўштылашат ок шу. Курык шэнтгэч йўран пыл нушкын күза, утыр лышэмэш. Тудо кырышэ-влакым эрташ төча, сэгышашыжым шижшыла пич йўкшө дэн воштылэш; тудо шинчажым модыктэн

¹⁾ сылнылык

тул гай пикш влакым колтылэш, корно
 үмбач ош дача-влакым лүдыктэн покта...

— Гүр-р гүр-р-гүр-р...—күдырчө кү-
 дырта.

— Выж выж-выж..—пытаргыш күл-
 там нэлын машина шүшка...

Пэл час гыч пырчым шыгалык дэнат,
 моло дэнат лэвэдынат шуктат. Вараш
 кодмыжлан өпкэлэн кава йёсын шортын
 колта.

Мичун Салий пэстэш пурэн шогалмыж
 годем, Салий лачак лэваш йымалнэ
 онгам пужарэн шога ильэ. Пужар йымач
 тасма гай вичкыж, всшт койшо, пүнчө
 кыш дэн тамдын үпшалтшэ пужар шүк
 кудыргэн лэктэш, пачаш-пачаш пүтыр-
 налтын Салий йол воктэк возэш. Салийын
 командажэ пакча гыч парэнгым погэн
 пёрт йымак нумалыштэш. Ади́ма ковыс-
 та вуйым руа. Чашма коч тудын шэн-
 гэкыла лидмэ ош йалукшо вэлэ койэш.

Мичу пурымым ужын, Салий пужар-
 жым ёрдышкырак коранда, пужарымэ
 онга воктэк күзэн шинчын чондайжым
 луктэш, „каза йоллан“ пижэш.

— Поро кас, Салий родо. Пашат
 уныжо.

— Тугэ лийжэ, Димитрий Иваныч...

— Пужарэт аман?

— Ийэ. Чывэ влак пэш пуратат, кап-
 кам онгайтарынэм...

„Суртэтым йэн чывэ дэч саклэт, а кин-
 дым нангайаш от вашкэ“, шоналтэн,
 Мичу Салий воктэн шогышо турыш шин-
 чэшат, папиросым пыжыкта. Пакча вэлым
 Алиман ныжылгын мурымо йүкшө шокта.
 Ала шкэ вуйа пашажым куштылэмдэн
 муралта, ала Мичун пурымыжым ужын
 тудын рвэээ вүржым тэк-кочыниш ышкэ
 сэмжэ дэн тарватынэжэ:

Изэ вүдэтым вончалашыжэ

Мо пасмажэ, мо можо,

Изэ курыжым күвалашыжэ

Мо тойажэ, мо можо...

Муро сэм Мичулан пэш палымэ. Тунэм-
 мэ годем, коклан шкэт түрлым шонэн
 шинчымаштэ. Йа йарарак пагытыштэ

ола воктэнсэ чара курык сангаш күзэн.
 Мичу шкэжат ты мурым йатыр кана уло
 көргө кумылжо дэн мурэн. Кизытат пэлэ
 ойган сэм, кумылым пасыландарэн, йуал-
 гаш тўнгалшэ йужышто толкын сэмын
 пылышыш толын пэрна, көргым тар-
 вата...

Изэ чашкэрым эрталашыжэ

Мо йолташыжэ, мо можо,

Изэ ўмырым илалашыжэ

Мо танг кучымыжо мо можо...

— Шурнэтым кырэн пытарышыч до-
 кан,—айманэнрак Мичу мутым луктэш.

— Тэнгэчэ пытарэн шуктышым. Тэ-
 ний, йумылан тау, киндына ничово шо-
 чын.

Салий, шупшын пытарэн, кодшыжым
 кудалта да, упшажым важык ыштэн
 шүвалэш, адак пужарлан пижэш. Шкэжэ
 көргыштыжэ чойан всштылалын, Мичу
 дэч туран йодэш:

— Тый, очыний, киндэ пыштышашэм
 палэн налаш пурышыч?.. Шинчэм, шин-
 чэм. Кизыт авылыштына чыла комунист
 коштэш. Ит, шоно, мый ты кэчылаштак
 луктам. Тэвэ сурт көргө сомылкам гына
 изыш төрлатэн шуктынэм.

— Ийэ, ты паша дэнак пурышым,—
 Мичу Салийлан ёрын кудалтэн пэлэшта.

— Ит лүд, кэрэк калтыкэм¹⁾ лийжэ, а
 мый тўлышашым тўлыдэ ом код,—Са-
 лий ўшандарэнак ойла. Вара, пужар
 йымач лэктын шогышо шүкым парнья
 коклаж гыч колтэн, вашкыдэ йэшара:

— Мэ вэт кугыжанышын мо күлэ-
 шыжым пэш ужына. Тэний киндэ шо-
 тышто шыгыр лийын кудалтыш гын,
 ончылкэш тугэ ынжэ лий... Мэат вэт
 киндэ дэн вэлэ илэна. Моло ўшанна
 укэ. Киндэ, йумо саклыжэ, ынжэ шоч
 лийжэ. Вара мланна, крестянлан, ны-
 гуш пураш.

— Киндым сайын шочыкташ күлэш.
 Мландэ сай лийжэ.

— Эй, тыштэ поро мландыжэ вигэ
 Сайполан кидыштэ. Тугай мландыштэ
 мыйат шочыктэн моштэм ильэ.

¹⁾ эн пытаргыш.

— Паша мландыштэ вэлэ огыл,— Мичу, пашан куштылгын савырнымыжлан йывыртэн, шокшэштын ойлаш тўнгалэш.—Машина күлэш, вот мо! Мэманан нэлэ сабан огыл, плуг, вўдымў машина, күртнў тырма лийжэ. Трактырым налман. Киньэ тулэ гай имнэ дэн шукак от ыштэ. Адак агрономым кондышаш.

— Да-а, трактырым налаш шол. Только,—Салий игылтынак воштылалэш,—мэманан рожын күсэн дэн мийэн тўкнў йан. Тул дэч поснат кидэт когарга.

— Погынэн налаш! Молан моло вэрэ тыдым ыштэн кэртят? Кугыжаныш полша...

— Вара пытартыш йолашым ужалэн огыт тўлў мо!

Мичу Салийлан пырльа пашан пайдалыкшым чоткыдынак умландараш пижэш. Коклан пондашкыжэ шымаргэн шогышо, инансыр пэлэ кумалтшэ лудо шинчаж дэн ончылтшо Салийын ончалмыж годым Мичулан ышканжат умландарэн шуктышашла ок чуч. „Крэстйанын ушыжо пырдыж гай, коч сангат шэлмэш кырэ, ок тарванэ“, манмэ ой ушышкыжо пура. Тыгай ойым тэхникумыштак тунэммыж годым ик шэдра чурийан тунэмшэ дэч колын ильэ. Нуно тунам йал илышым вашталтышаш корно нэргэн йатыр ўчашэныг. Вэс могырым, ойлымыж лугыч, вэрысэ илыш гычак мо шинчымыжым туп-тура лач да лач кондэн шындымыж годым, Салий ки-

дын изыш чарналтымыжым ўжшын, Мичу көргышкў у вий пурымыла чучын колта. Тудо ожно шинчаш пэрныдымэ изэ паша гычак тўнгалын шкэ ойжым кугышко, пўтынь ушэм озанлык викгарымашкэ онгайын савырэн кудалта.

— Салий, кочкаш пура,—пўрт гыч Кумазий—Салийын ватыжэ—кичкыралын, Мичун ойжым кэнэта күрлэш. Мичу, тургыч тарванэн, ойлымыж лугыч кудаשמэ кэпкыжым вуйыш пышта. Салийат пужаржым эрыктэн тарвана.

— Дак вот, Салий чўчў, киндэтым кузэ гынат вашкэрак пышташ күлэш. Шкат ужат вэт, мэманан киндына шкаланнак полша,—манын Мичу капка вэлыш савырна.

„Чпу, адак садэ киндак. Вашкэрак кайыжэ манынак мутым шкэ луктым, адак ыш ситэ“, манын Салий шоналта. Мичун кайаш тарванымыжым ужын, тудо шыдэштмыжым ончыктыдэ кодышаш вэрчак содор пэлэшта:

— Чу-чу, кушко тынар вашкэт? Пура, уна лий, адак кутыралдэна.

— Пэш тау, Салий чўчў. Мланэм адак кок суртыш пурэн лэкташ күлэш. Чэвэрын!

Мичу, капкам почын, Арслан урэмыш эплын ошкыл лэктэш. Тудым Салийын пэлэ койдарышэ ончалтышыжэ ужата. Нэржым нўшталын, Салий адак Мичу кайымэ вэлыш ончал колта.

— Чпу, коштыт вэт, пундымо игэвлак!

(Умбакыжэ вэс номырышто)

Йöратэм

Ф. Маслов

Рүзалталын йошкар солыкым кавашкэ,
Кэчэ шинчэ кава помышым түрлэн.
Лэгылдалын сорла тылзэ чодрембакэ,
Ончалальэ ўдыр сэмын сэмалэн.

I.

Вучалалын-вучалалын тыгай касым,
Коржын кошто тылат вэрчын шўм-кылэм.
Кызыт вэлэ мондалалын лийшэ йöсым,
Тыйым ужым, вашэш лийым, йолташэм.

Кап-кылэтшэ мо сöралэ, могай сылнэ,
Чылт пачэмыш—тыйын вичкыж кыдалэт.
Нöргö пистэ лышташ ганьэ тыйын йылмэ—
Ойралалын кумылэмым савырэт.

Тэвэ ончо—чодрембалсэ сорла тылзэ—
Шинча пунжо кийа тугак онгэшталт.
Койышэтшэ—пöрт воктэнсэ йорра пызлэ—
Мардэж дэнэ лыжгэ шогышо лўнгалт.

Чурийэтшэ—мутым ом му тылэч чаплым—
Кўйын шушо олма ганьэ чэвэргэн.
Йарымалтын кўрэн түс гань ўпэт возын
Ик төр спайлэ вачўмбакэт кудыргэн.

Ўмбалнэтшэ капэт сэмын китай шовыр,
Тувырэтшэ ош лум ганьэ калэнкор.
Тўр воктэнжэ кум пачашлан кадыр-гудыр,
Порсын түрö шонан пылла пэш мотор.

Ик манаш гын,—ончылнэмжэ олвот ўдыр,
Ожсо дэчын кугын ончык ойырлэн.
Тыгэ сайын пэлэдалтын рвэзэ ўмыр,
Воштыл кугын, рвэзэ ўдыр, лыргыктэн!

II.

Ойлэт сайын, ойлэт рат дэн шўмым почын,
Ок онталэ мыйым тўвыргö мутэт.
Сырмаш ок лий? Тыгэ йодышым пуэмгын,—
Кушко йомын изэ годсо орлыкэт?

Ик мал шыпак. Лачак шўшпык сат пакчаштэ
 Кўшыч кайшэ тылзэ дэнэ кутыра.
 Пэлэштальэ: „мыйэ шочым сар жаплаштэ“...
 Шэм шинчажым мый ўмбакем кусара.

„Ильэ шыжэ, йўран ночко, мардэж йўшто“,
 Ачадэ гэч... тудо сарыштэ улмаш.
 Вот тыгэ вэт чот пуламыр пагытлаштэ
 Вэрэшталтын мылам, Фэдьа, шочылдаш.

Мо лиймашым, кузэ илыш шуйнэн толмым
 Мыйэ ом кэрт тылат нымом каласэн.
 Шарнэм тудым, лач авамын ойжо кодын
 Изэм годем тыгэракын вэл ойлэн:

—Мэмнан лийын моча ганьэ шўкшө пөртна,
 Ик вичана йожга олым лэвашан.
 Вольык вуй гыч улмаш лачак ик ушкална,
 Тудат возын колэн киндэ укэлан.

Ангамбакэ лэгылдалын шогалат гын,
 Шўм-мокшэтшым изын кугын йөсыкта.
 Канга мландэ. Йыжвэ-йажвэ шурно шочын
 Тыгэ йорлло лэбэдажымак нулта.

Ышташ нymo. Вичуршийлан ужалалтын
 Пойан дэкэ ышташ лэктын ошкылат.
 А ышкэндын мландэт кодын куралалтдэ,
 Эх вэт, илыш! улмаш илыш кэчыжат.

Ачам мыйын сарыш коштын тушак йомын,
 Авам колыш ошо-влакын вўр кидэш.
 Кава помыш кэчэ ганьэ тулык кодын
 Йэнг ўмбалнэ илэн коштым өкымэш.

Кө гын шоныш тыгэ чаплын чийэн лэктын
 Капка ончылно йолташ дэн мутланаш,
 Иктэ-вэсэ ик ой ганьэ ваш кэлшалын,
 Куаналын-йөраталын илалаш“.

* * *

Ош пор ганьэ рат дэн койшо ик гөр пўйжым
 Шыр ышталын ончэн мыйым воштылэш.
 Пўралталын лышташ ганьэ вичкыж тўрвым
 Моткоч шокшын, йөраталын шупшалэш.

Шөртнө үжара

Прологан, 4 кыдэжан, эпилоган пийэс

Олык Ипай

МОДШО-ВЛАК:

1. *Инай Актабайэв*—26 ийаш. студэнт.
2. *Аким Актабайэв*—60 ийаш. Инайын ачажэ.
3. *Эшполдо Актабайэв*—34 ийаш. Инайын изажэ. Чойа.
4. *Иву Актабайэв*—7 ийаш. Соқыр Акимым коштыкта. Инайын эргыжэ.
5. *Лыстай Актабайэва*—25 ийаш. Инайын ватыжэ.
6. *Твэрдовский*—45 ийаш. Лэсопромышлэнник. Ласка йэнг.
7. *Сонья*—үдыржө, 20 ийаш.

8. *Тонья*—18 ийаш. Твэрдовскийын прислугыжо.
9. *Бэйлэр*—27 ийаш Твэрдовскийын прикашыкшэ
10. *Эпанай*—50 ийаш, мольышто пашэм ышта.
11. *Пича*—30 ийаш. Ойлышташ йөратышэ.
12. *Горбун*—37 ийаш. Сормов пашазэ.
13. *Тоймэт*—55 ийаш крэсаньык.
14. *Дубняк*—46 ийаш. Урьадник, полдалгэ
15. *Байко*—40 ийаш, вице-губэрнатор.
16. *Казачий офицэр*—27 ийаш. Йэн-влак, казак-влак

ПРОЛОГ

Какшан энэр. Пурла могыр. Күкшака сэр. Сэр үмбалнэ лэдыга пушэнтгэ-влак. Эр вэлэш Альэ пычкэмыш. Кайык влак мурат. Йэнг толэш—үмылкажэ вэлэ койэш

ЙЭНГ. Кайык-шамыч чэвэр кэчим саламлэн, ышкэ сылнэ мурыштым мурат. Ойар кэчим вучат. Айдэмат ойар, чаплэ игэчим вуча. Шотым мумыжо сэмын мотор кэчэ, сай илыш дэнэ илынэжэ. Сай илыш вэрч кажнэ йэнг ышкэ сэмынжэ күчэдалэш... От шынчэ, мэмнан йал марий-влакат кугужан влас ваштарэш күчэдалэншт. Мыйат ангырала почшышт нушкынам. Йөра, жапыштэ сапым пурла мотырыш шупшылыыч. Ындыжэ мыйым от ондалэ. Мый нунылан полшаш тўнгалам? Укэ! Мыланэм ышкэ илыщэм ышканэмак шэргэ. Ышкэ илышэмлан лийын шочмо шольашэмат мыланэм шэргэ огыл. Кө мыланэм сайын

илаш мэшайа гын, мый тудым корногычэм үштылам. Ындыжэ корнэм лопканэш. Мланэм ышкэтланэм кайаш корно йандар лийжэ. Илэн толын вара мыйат тидэ Кугу Какшан вўд дэнэ ышкэмын плот-влакэм тораşkэ ужатэм. Тугай йэнг лийаш мыланэм шуко жап ок күл. Йөным мушо йөрым кочкэш манын тошто марий йараланак ойлэн огыл. Тидлан вэрчын палымэ йэнг влак күлыт ыльэ. А ындыжэ тидыжат ышталтын. Нуно мыланэм ўшанат, нуно мыйым пагалат, нуно вийан улыт, нуно мыланэм полшат. Нунын күштымыштым чыла шуктышым. Ындыжым орадыланэн огыт кэрт. А иктаж мыйын ваштарэш кидшым нөлталэш гын... (*Ойжым пытарэн ок шукто, пычал пудэштэш, йэнг йөрлэш.*)

ЧАРША.

ПЭРВОЙ КЫДЭЖ

ПЭРВОЙ СҮРЭТ

Прологысо дэкорацак. Кэчэ кас вэлыш кайэн. Тораштырак пашазэ-влак койыт.

БЭЙЛЭР. Поро кэчэ, Парамон Парамонович!

ТВЭРДОВСКИЙ. Тугэ лийжэ, Бэйлэр тан. Вара пашат кузэ кайа?

БЭЙЛЭР. Тачэ тидэ заторым Йулыш ужатынэна. Пашазэ влак толашат да...

ТВЭРДОВСКИЙ. Бэйлэр, шынчэн лий: пашазэ-влак вэсэ лийаш тўнгалыныт. Уна ужат, кумытын паша годым тамакам шупшын шогат.

БЭЙЛЭР. Мый сэйчас, Паромон Паромонович.

ТВЭРДОВСКИЙ. Шого. Тый шынчэт, Россий мучко пудыранымаш кайа. Садлан вэрчын писэ шинчан лийаш күлэш. Пашазэ-влак мом кутырат, кузэ шўлат—чыла шынчэн шогыман. Тидэ тыйын—старшэ прикашыкын пашажэ.

БЭЙЛЭР. Да-с, Паромон Паромонович. Мыланэм чыла извэстнэ... Ышкэ шотэм дэнэ тыланэтак полшаш тыршэм. Мыйын ўшан йэнэмат уло (*пылышышкыжэ шылык ойла*).

ТВЭРДОВСКИЙ. Молодчина! Тыгэ пашам ышташ тўнгалат гын, ончыкыжат чот пагалаш тўнгалам.

Пашазэ-влак дэнэ йўк талышна.

ИК ЙЎК. Эпанай, пурэн кайэт, пагорэт дэнэ чотырак руал.

ВЭС ЙЎК. Агурыш сунгалтат, тушко ийам ончэн лурэт мо?

Эпанай шывэ-шувэ“ шоктэн вўдыш пурэн кайа.

КУМЫШО ЙЎК. Маньым вэт, маньым вэт.

ЭПАНАЙЫН ЙЎКШӨ. Вэс пөрньам шўкалза! Тудым огыл, вэсыжым.

НЫЛЫМШЭ ЙЎК. Пөрньатым агур дэч корандэ.

ВИЗЫМШЭ ЙЎК. Чопай, салкэт дэнэ вашкэ кайэ!

ТОИМЭТЫН ЙЎКШӨ. Нөрэн гын, нөрэн, ындыжэ чонжо кодын.

ШЫМЫШЭ ЙЎК. Эпанай вургэм дэнак йўштыл лэктэ. Поп лийэш ыльэ гын, вэс лўмымат пуа ыльэ.

ЭПАНАЙЫН ЙЎКШӨ. Тыланэт, Пича, эрэ воштылаш вэлэ. Кэчэ мучко нойэн кошт да ўмбачиэ ночко чывэ гань нөрө. Аньа чонэтлан сайын ок чўч. Вўдыш пурэн кайэм ыльэ гын, вич шочшо дэнэ кува кузэ илаш тўнгалэш ыльэ. Эх, илышыжат...

ТОИМЭТ. Мо илышыжат? Йумо кузэ пўрэн, тугэ илаш вэрэштэш. Иумо дэч кугу лийаш ок лий.

ЭПАНАЙЫН ЙЎКШӨ. Тудыжо тугэ да вара молан чыла йэнг ик сэмын ок илэ.

ТВЭРДОВСКИЙ. Вот ужат, нунылан эрэ ок ситэ. Його кашак, йара кийэн оксам налнэшт ала мо? Нунын коклаш-тэ өпкөлмаш шарла. Ты шотым мылана мондыман огыл.

БЭЙЛЭР. Да с, Паромон Паромонович! Тидэ мыланэм чыла извэстнэ. Ўпкөлмаш ончычын тынарак шарлэн огыл ыльэ. Знайэтэ, арньа лийэш, Озанг гыч ик студэнт толын. Ты йалак. Моло дэнэ пырльа пашаш коштэш. Пашазэ-влак коклаштэ пудыранчыкым шара. Мыланэм сэдэ йэнэт тудын ик кнагажым пуыш. Знайэтэ, садэ подлэц ты кнагам крэсаньык-влак коклаштэ лудэш манэш. (*Кнагам луктын пуа*).

ТВЭРДОВСКИЙ (*лудэш*). Вильгэлым Либхнэхт—*Пауки и мухи*“. Та-ак. Студэнтын лўмжым палэт?

БЭЙЛЭР. Да-с, Паромон Паромонович! Инай Актабайэв. Рвэзэ, коло вич ийым вэлэ эрталтэн.

ТВЭРДОВСКИЙ. Йөра. Тидэ кнагам мый налам. Ончыкыжат уло шўмэт дэнэ пашам ышташ тўнгалат манын ўшанэм. Тачэ ик вэрэ мийэн толшаш уло. Тачэ кастэн мый дэкэм мий.

БЭЙЛЭР. К вашим услугам, Паромон Паромонович!

ТВЭРДОВСКИЙ. Кызытэш чэвэрын.

БЭЙЛЭР. Чэвэрын, Паромон Паромонович!

Твэрдовский кайа. Бэйлэр ик магыл ончэн шога. Сэрыш Соқыр Акимым Иву уныкажэ вўдэн толэш. Шинчыт.

БЭЙЛЭР. Эй, соқыр старик, шийалтышэт дэн шокталтэ йан!

АКИМ. Йэнгын йодмыжым шукташ лийэш. (*Помыш гыши шийалтышым луктын, ныжылгэ, йдсө мурым шокта*).

БЭЙЛЭР (*шоктэн пыпарымэшкыжэ кылышт шога, вара*) Старик, пэш ойган мурым шоктэт, тидэ нимолан ок йөрө.

АКИМ. Мэмнан илышнат ойган.

БЭЙЛЭР. Кумылым нөлтышө мурым шокташ күлэш, шорык вуй! *вара йолжым модыктыл пашазэ-влак дэч кайа*).

ИВУ. Чөчөй, молан эрэ тышкэ коштына?

АКИМ (*Иву могоырыш лийын*) Молан эрэ тышкэ коштына манат? Тый, ньонхой, нимат от шинчэ. Мый гын, илымэ курымыштэм пэ-эш шуко йёсым ужынам. Тэвэ тидэ вэрым колымэшкэмаат ом мондо...

ИВУ. Молан, Чочой?

АКИМ. Мый тунам вийан, пэнгыдэ йэн улам ыльэ. Шинчамат когынъэк ыльэ... Кызытсэ сэмынак Твэрдовскийын ачажын мольыжым волтышна. Тудын Роп лүман Бэйлэр гайак осал прикашыкшэ ыльэ.

ИВУ. Ропшо кызытат ила мо?

АКИМ. Мый чыла ойлэм, тый колышт.

ИВУ. Мый колыштам.

АКИМ. Ик ойар кэчын пашашкэ лэчна. Тудо кэчым тачсэ ганьак шарнэм.

БЭЙЛЭРЫН ЙҮКШӨ. Кочка-аш!

Пашазэ-влак Аким кугыза шинчымэ аркашкэ кўзат Нөрэныт. Эпанай чылт нөрэн

ИВУ. Кочай, ачаймыт толыт.

АКИМ. Тышкак толыт мо?

ИВУ. Э э.

ЭПАНАЙ. Аким кугызай, кузэ вара почангат? А мэ вот нөрэн, кылмэн пашам ыштэна.

АКИМ. Тугэ, тэний саманыштэ кузэ илымыжым ышкат шинчэда. Уна, уны-калан йомакым колдыл шинчэм.

ПАШАЗЭ-ВЛАК. Кугызай ойло, мээт колыштына.

АКИМ. Шонгырак-влакшэ мом оylumэм шинчат, ожнысо илышэм шарнэм.

ЭПАНАЙ. Шонго йэнгын мутшым уэш уэш колышташат уто огыл.

АКИМ. Йёра тугэжэ колыштнэда гын, жалаплэн пуэм.

Пашазэ-влак погынэн шинчит. Изи мэ-шакла гычышт киндым луктын, шинчалым шавэн кочкыт.

АКИМ. Ош кэчым тунам мый пытар-тыш каналан ужынам. Мэ пашам мот-коч чот ыштышна. Прикашык Ропэт мөнгэш ончэш ончэн коштэш. Коштшыжла

йара кийшэ пагорэш тўкнэнат, пөрньа вуйыш мийэн кэрылтэ. Оршо гань кыньэл шогальбат: „кэн пагор?“ манын кычкырал колтыш. Пасэт: „Мыйын“ шоктыш. Тудо Пасэтым нэр гычшэ мушкындэн колтыш.

ИВУ. Пасэтшэ мо лий?

АКИМ. Тунам нимат ыш лий. Вара ик арньа гыч вўдыш пурэн кайэн колыш. Манам-ыс, нэр гычшэ мушкындэн колдыш. Пасэтын нэргычшэ кышталмэ ганьэ вўр лэктын кайыш. Мыйат чэтэн ыжым кэрт, прикашыкым кучышым да вўдыш колтышым.

ИВУ. Вара тудо вўд гыч лэктыкэ-ртын мо?

АКИМ. Ойлэм, чыла ойлэм.

ПАШАЗЭ-ВЛАК. Мэ колыштына.

АКИМ. Ропэгат ночко чывэ гань лийын, вўд гыч лэктэ. Адакат чот сырэн. Воштырым налын шинча гычэм тўчын колтыш. Шинчамлан волынчо гань койын кок шинчамгэ лэктын возо шонышым... Кодо. Тунамак шинчам пуалаш тўнгальэ. Нымат ончэн омкэрт. Мөнгө вўдэн нангайышт. Ик кэчэ мөнгыштө кийышым, тугак ончал омкэрт. Вара больницыш нангайышт. Дктыр ончышат, „шинча сорта локтылатын, эмлаш ок лий“ маньэ. Кок арньа гыч курымэш сокыр лийым.

ИВУ. А прикашыкшэ?

АКИМ. Тудым пошкудо-влак шлыш лэкмэшкыжэ кырэнытат, вўд йўмаккол-тэныт. Тидыжым Эпанайат шинчачай? Эпанай улат мо?

ЭПАНАЙ. Шинчэм, кугызай, шичэм. Мэмнан гай йорлыжо уло ўмыжым шинчавўд дэнэ мушкын эртара.

ЛЫСТАЙ. Нимолан ёрат: кэчэ шнтак кас вэлыш кайэн, мэ ижэ кочына. Ужара дэнэ пашаш тол да шужэн нөрэн, кылмэн пашаштэ толашэ, пчкэ-мыштэ мөнгө кай. Садак кочкаш индэ ок ситэ. Тидэ илыш мо? Пийат ылэч сай ила... Ончыкыжо кузэ илаш тгалман.

ИК МАРИЙ. То-то шол, кузэ илаш

түналына... Ок лийжым мээт пэш раш шинчэна. Вара кузэ лийман? Нэлэ илыш нэргэнжэ ача-кочанат эрэ ойлат ыльэ. Ойлымынажэ мутэшак вэлэ кодэш.

ЭПАНАЙ. Чын, мэ ышкэнэн илышна нэргэн чүчкыдын калаплэна. Кузэ вара мэ илэнэ? Тидын нэргэн Инай шангэ пэш чын ойлыш. Мландэ ошман, киндэ ок шоч. Чодра йыр пэчэ, вольыкым чодрашкэ колташ ок лий. Кумда, кугу олыкна гыч шудым помэшык кашак солэн налыт. Киндына ушкал шур кылымэшкэ вэлэ сита. Тэлэ мучко чодраштэ. Шошо, кэнгэж шуо—Каншан үмбалнэ лэсопромышлэник влаклан плотым, мольым волдо. А оксажэ—чыла лэсопромышлэник кидыш.

ТОЙМЭТ. Мый, вэт тачэ пытартыш курикама обэдлан кондышым. А мөнгыштö ньога-шамыч шужэн шинчат. Нунылан мом пуужаш? Оксажым кунам пуат—альэ палат огыл.

Тидэ жапыштэ Бэйлэр пашазэ-влак дэкэ толын, тораштырак колышт шога.

БЭЙЛЭР (*Пашазэ-влак вэкэ лишэмыч*). Тэ, кочкын канымэ огыл, тототлашат жапым муын улыда, пашаш, його кашак! Живо!

Пашазэ-влак коклаштэ тарванылмаш.

ПИЧА. Шорыкак огына ул вэт, мом кычкырэт.

БЭЙЛЭР. Цыц! Мом тый коракла умшатым каркалэт?

ИК МАРИЙ. А тый мом кычкырлэн коштат.

ТОЙМЭТ. Тэ пытартыш вурнам чыпчыктэн луктыда. Пашам тынар ыштэн огына кэрт.

— Чын!

— Огына ыштэ!

— Ышкэ ыштышт!

ЭПАНАЙ. (*Инай дэн шыпак кутыран*). Пошкудо влак, чын ойлэда. Нинэ дэч сайым вучо, ныл онга коклашкэ пурэн возат гын вэлэ сай илышым ужын кэртат. Мый паша ыштышэ пошкудо-влак лум дэнэ тыланэт ойлэм, а тый озатлан ойло: 16-17 сагат пашам ышташ огына

түнал. Пашашкэ 6 сагат эрдэнэ лэктын, 6 сагатлан кастэнэ пытараш, кэчывалым 2 сагат каныш лийжэ. Укэ гын, эрла пашашкэ огына лэк.

БЭЙЛЭР. На ораты! Кызытак пашаш! ПИЧА. Шуан вондат чодра, цöснат вольык, Бэйлэрат айдэмэ.

Пашазэ-влак кайат. Бэйлэр шогэн кодэш. Аким дэн Иву шынчэн кодыт.

БЭЙЛЭР. (*ышкэ сэмынжэ*) Эх... мом ышташ? Иктаж мом гынаг ышташ күлэш. Нинын лүшкымышт—чэпуха. Нуныжым копа пундашкэм вашкэ кормыштэн кэртам. Мыйжат ангырак омыл. Мый Парамон Парамоновичын помошныкшо улам. Тудо мыланэм ўшана. Адак шонго. Эргыжэ укэ, ўдыржө вэлэ. Илэн толын...

Тидэ жапыштэ Аким кугыза шийалыш дэнэ „Варшьаванкым“ шокташ түналэш.

БЭЙЛЭР (*колышт шогат Аким мogyрыш совырнэн*). Кушто тыгай мурым колынат?

АКИМ. Мурылан псшто ок күл. Сылнэ муро торашкэ йонгалтэш, колынамат, шоктэм.

БЭЙЛЭР. Чарнэ! Кү дымаш мурым шоктэт!

АКИМ. Шангэ шокто маньычат, шоктышым, ыш йөрö. Тый кумыл нөлдышö мурым йодыч. Вот тыланэт у мурым кэлша манын шоктышым, адак ок йөрö. Вара тыланэт могай муро күлэш?

БЭЙЛЭР. Сокыр! Колат. Чарнэ.

АКИМ. Сокыржым тэак ыштэн улыда. Мыйын шинчам курныж сэмын тэак нэлын улыда.

БЭЙЛЭР. Чарнэ, подлэц!

Бэйлэр дэкэ шэнгэчшэ, Эшполдо толын шогалэш.

ИВУ. Чөчöй, Эшполдо кугызай толын...

АКИМ. Аа, йөра...

БЭЙЛЭР. Илэт-кутырэт, Эшполдо Акимыч?

ЭШПОЛДО. Йөра изиракын, көм вара пэш шудалат?

БЭЙЛЭР. Старикэт дэнэ шолдыранрак кутырышна.

ЭШПОЛДО. Илышыштэ кэч можат лийэш, нимат огыл.

БЭЙЛЭР. Эшполдо таң, мыйын иктаж

кок-кум шомакым тыланэт ойлыша уло. (*Пылмышкыжэ шыпак оила. Вара кок могырыш ойрлэн кайат.*)

КОКЫМЫШО СҮРЭТ

Тақыр пасу. Чодра. Пэчэ. Ватэ, ұдыр коклаштэ пөрийэн-влак койедат. Кычкырэн, кутырэн, товарым нумалын пэчэ воктэкэ толыт.

ЛЫСТАЙ. Тидэ пэчэ мэмнан вольыкнам йарныктарэн пытара. Олыкым авырэн налмышт ок ситэ, чодырашкыжат вольыкым колташ ок лий. Тачэ вольыклан чодраш кайаш вэрлам почэдэна.

ИК МАРИЙ. Руаш руэна да, вара мут кучаш шогалтат гын?

ИК ВАТЭ. Мом тушто эрэ кольала лұдын кошташ?

ВЭС ВАТЭ. Мыйын шорык-влакэм тақырыштэ роком нулдэн коштмышт дэнэ лыван лийын пытэныт—тэлэ годсо дэчат йарнэныт.

КУМЫШО ВАТЭ. Мыйын ушкалэмат кок арньа лийэш, эртак кокыра. Кунар шинчал вұдым йұктэн толашышым—садак ок чарнэ. Ушкалэмат колэн колта гын, йумо сэрлагэ. Вара адак шэмыштэ илаш вэрэштэш!

НЫЛЫМЫШЭ ВАТЭ. Ышкэжэ тудо илэт, а йоча-шамычшым кузэ ашнаш тўналат, эй азап-азап!

ВИЗЫМЫШЭ ВАТЭ. Мо, уна Эпанай ватэ шэмэш кодат, аньат илаш йёсё да мом ыштэт.

ВЭС МАРИЙ. Калаплаш тавэ воктэнат жапым муыда, айста руаш тўналына, мом тушто тототлэн шогашыжэ!

КУДЫМЫШО ВАТЭ. Малмэтла, толмым толалдын, аптыранэн шогышаш укэ!

— Руаш!

— Тидэ пэчэ йатыр чоныш витарэн!

Пэчым руаш тўналыт.

ИК УДЫР. Ончыза, кугу корно гыч ала кө кудал толэш.

ВЭС УДЫР. Ийа гычшэ шижын налын мо?

КУМЫШО УДЫР. Лұйаш тўналэш гын, ой йумо ашнэ!

ЛЫСТАЙ. Мом тушто лұдын шога! Мэ шукын улына. Тудо мэмнам нимм ыштэн ок кэрт.

ВЭС МАРИЙ. Айда толжо, мэ вольклан корным ыштэна.

ДУБНЬАКЫН ЙУКШО. Эй, чэрэмиса кашак мом ыштылда? Казна пэчм руаш тўналыны улыда? Ушда кайэн ?

ЛЫСТАЙ. Ушна кайэн огыл, уапураш тўналыны. Ошмам пукшыкн, вольыкнам пуштын пытарэда. Млаа энгэкым кондышо пэчэ ок күл!

ИК ВАТЭ. А тый кэ улат? Мо тьянэт күлэш? От шинчэ, кукула куэ йгыч куэ вуйыш чонгэштылын муркан коштэш?! Тэндан мурдам мэ шукэрэк колыштына, шэрымат тэмэн.

ДУБНЬАК. Кутырашаш укэ, зән ваштарэш кайаш ида толашэ, кызьак мөнгыда ошкылза. Удрамаш каіак улыда шол, укэ гын, кутырашат омгўнал ыльэ.

ИК ВАТЭ. Мэ кызыт мөнгө ошылна? Тэвэ пэчым шалалтэн пытарна, вара поктымэтат ок күл, ышкак кайна?

Рушыжо руат.

ДУБНЬАК. Тыланда иктат воштын ок ойло, давай разойдись!

ИК ВАТЭ. А мом кугэшныл шга, кучыза, ватэ влак вож коклаш тўныктарэн пуштына. Увыра сэмын вэлэ пижын, азап!

ЛЫСТАЙ. Акай, ойлымэт чын, вырам покто вэлэ, садак шинчаш кзылтэш...

ДУБНЬАК. Не кутыраты! Разойсь!

Ватэ-влак кычкырэн, товарым нэдэн Дубньак дэкэ мийат.

— Ит варгыж, руэн пуштам!

— Шыдым луктын ит шогылт!

— Уй, йумо каргымэ ийа!

— Тўннам каргэн шочынат, аваткөр-гэшак шўйам ыльэ!

Дубньак куржэш, ватэ, ұдыр, пөйэн-влак пэчым руат.

ЧАРША.

КОКЫМШО КЫДЭЖ

Твэрдовскийын пөртшө. Зал. Соньан пөлэмыш омса. Сонья пианино дэнэ Моцартын „Музыкальый моментым“ шокта. Диваныштэ Твэрдовский шивча

СОНЬА. Папа, адак шокташ мо?

ТВЭРДОВСКИЙ. Сита, үдэрэм, каналтэ.

СОНЬА. Тугэжэ мый пөлэмышкэм кайэм. (Кайа).

ТВЭРДОВСКИЙ (шонэн)—Да... жапат толын шун вэт. Ачайын илымыжэ гоным крэсаньык-влак пашам сайын ыштат ыльэ. А кызыт? (Кыньэл шогалэш. Комнатыштэ угыл гыч угылыш кошташ тўналэш). Чорт знает, мо тыгай, умылашат ок лий! Бэйлэржат ийаштыжэ кийа мо, кандаш сагататат шуэш... Да... сайын шоналташат ок лий: уло ой күтүдымө шорыкла шалана. (Йынгырым рўзалта. Тонья омсаикэ толын шогалэш). Тонья, кочкаш чыла йамдэ?

ТОНЬА. Йамдэ. Кондаш лийэш?

ТВЭРДОВСКИЙ. Вучалтэ, вара каласэм.

Тонья кайа.

ТВЭРДОВСКИЙ. Безобразие... стачкэ. От шинчэ, нуно вэлэ пашам ыштат. А мый гын, йүдэт-кэчэт малыдэ толашэ. Пашам ыштэда—оксам налыда, мо вара ийа кашаклан күлэш. Калык пэшак итыргэн.

Бэйлэр толын пура.

БЭЙЛЭР. Поро кас, Парамон Парамонович, изиш варашырак кодым.

ТВЭРДОВСКИЙ. Нымат огыл. Шич, изиш кутырэн налына. Пашазэ-влак пужлэн пытэныт. Чэрлэ йэным эмлат. А эмлаш ок лий гын, шүгэрлашкэ ужатат. Умлэт?

БЭЙЛЭР. Умлэм, Парамон Парамонович. А пашана гын, нимолан ок йөрө.

ТВЭРДОВСКИЙ. Бэйлэр, пэрвойак спокойствие күлэш, умбакыжэ ласкан гына ойло. Удитлэн нимомат ышташ ок лий. Мыйын кочай ожно тыгэ ойла ыльэ: кольа-влак вашкатат, игышт сокыр шочыт. Садлан вэрчын спокойствие. (Звоносным пуа. Тонья омса дэка толэш)

Тонья, кочкаш-подылаш кондо-йан. (Тонья конда). Изиш нэрым йошкартышаш (йүйт). Ындэ колыштам.

БЭЙЛЭР. Парамон Парамонович, ойлэнам вэт, могай трэбованьым шындэныт ыльэ. Тулэч, вара эрлашыжым, т. е., тэнггэчэ пашаш ышт лэк. Тачэ йул вэсмогыр гыч кондымо-влак пашаш лэктыч. Нуно уло йал дэнэ погынэн лэктычат, паша ыштышэ-влак дэнэ кутыраш тўналгыч. Мый нуным поктэм. А нуномыйым мыскылаш тўналгыч. Паша ышташ толшо влаклан: „тэ ышкэндан йолташ-влакдам да ышкэндам ондалэда...“ маныт. Толшо-влак пэлыжэ утла мөнгө кайышт. Йужышт ваштарэш шогалгыч. Нинэ орышо-влакэт ваштарэш шогалшэ-влгкым кучэн-кучэн вүдыш кышкышт. Нөрэн лэкшэ-вла эт пашам кудалтэн куржыч. Вот и все.

ТВЭРДОВСКИЙ. Значит, кэчывал дэч вара паша ышталтын огыл?

БЭЙЛЭР. Укэ. Ындэ мом ышташ? Кузэ лийаш? Мый нимомат шонэн ом шу.

ТВЭРДОВСКИЙ. Да... Иктаж йоным муаш күлэш. Тыгэ паша шогалгыч гын, мыйын түжэм дэнэ окса йомэш.

БЭЙЛЭР. Просто өрмаш. Пудыратышыжым пўтыралаш күлэш.

ТВЭРДОВСКИЙ. Тудо шуэш. Тый ончык вашкэт. Тудым онтайын пўтыралаш күлэш. Ончычын вэсым ыштыман.

БЭЙЛЭР. Мом?

ТВЭРДОВСКИЙ. Мый шонэн йамдылэнам

БЭЙЛЭР. Кузэ?

ТВЭРДОВСКИЙ. Вот колышт. Кстатэ, пашазэ-влак чылажэ кунар сагат пашам ыштат?

БЭЙЛЭР. Вот шотло: 5 сагат гыч пашам ышташ тўналыт, 8 сагатлан пытарат. Пэл сагат кочкыт.

ТВЭРДОВСКИЙ. Кэч кузэ гынат, паша кэчим изиш күчыкэмдаш логалэш.

БЭЙЛЭР. Но, нуно пашажым күлын огыт ыштэ вэт.

ТВЭРДОВСКИЙ. А тыйжэ, полышка-лышэ-влакэтшэ мом ончэда? Тидэ тэн-дан пашада. Ындэ тыгэ ыштэна: паша кэчым кўчыкэмдэна, а Какшан воктэнэ умшам каркалэн шогышо иктат ынжэ лий. Ончыктымо жаплан налмэ пашаш-тым огыт шукто гын, оксам догово-рышто ончыктымо почэш чыла тўлымө ок кўл. А ончыкыжо договор ыштымэ годым жапым адак чотырак агысырэм-даш кўлэш.

БЭЙЛЭР. А пудыратылшэ влакшым?

ТВЭРДОВСКИЙ. Адак ончык вашкэт. Шотшо почэш чылашкыжат шуына. Умбакыжэ. Пашашкэ тыматлэ йэн-влакым погаш кўлэш. Садлан вэрчын айда лийжэ айдэм влак дэчын ойрлаш кўлэш. Нуно чыла пашам пужэн кэртит.

БЭЙЛЭР. Тидэ чыла пэш кўлэш. А вот пудыралтылшэ-влакышт дэнэ мом ышташ?

ТВЭРДОВСКИЙ. Манам вэт, спокойствие кўлэш, спокойствие. Тугай йэн-влакым шыман пушкылман. Шоналтыдэ ыштэн кудалтэт—чыла пужлэн кайа. Калык камэртон гань лийын, могай йүк дэнэ муралтэт—тунамак шижын налэш. Тыгай годым иканаштэ түрлө йүк дэнэ муралташ кўлэш, умлэт?

БЭЙЛЭР. В основном умлэм.

ТВЭРДОВСКИЙ. Вот хорошо. Тидэ студэнтэт нэргэн мом колат, тудо мом ышта—чыла мыланэм увэртарэ. Умба-кыжэ мыйын пашам. Йөра?

БЭЙЛЭР. Йөра.

ТВЭРДОВСКИЙ. Тыгэ ыштэна гын, кандрана чот пуналтэш. Вашкэнак ок кўрл. А, вот, сэдэ йэнэт ўшанлэ?

БЭЙЛЭР. Мыйын шонымаштэ тудлан кугун ўшанаш лийэш. Тудын шоныма-шыжэ студэнтын гань огыл, йөршэш вэсэ. Тудо нимо дэч коч оксам йөрата.

ТВЭРДОВСКИЙ. Йөрыш. Эрла эрдэн пашаш кайышэ-влаклан увэртарэ—йод-мыштым шуктэна—пашаш лэктышт. Мыйын шонымаштэ ваштарэш огыт лий—көнат. Адак подылашат лийэш вэт, а?

БЭЙЛЭР. Оза мом кўшта, мый чыла шуктэм.

ТВЭРДОВСКИЙ. Мый тыйым паг-лэм... (Йўыт).

БЭЙЛЭР. Парамон Парамонович, а тыйын Соньат куш кайэн?

ТВЭРДОВСКИЙ. Тудо, ала мо тачэ вй коршта—маньат, пөлэмышкыжэ малш кайыш. Кызыт икта мурым шокталта гн, сөрал ыльэ да айда каналтыжэ. Тэвэ Пэтро ваштарэш касым ыштэна, тунм жапым онгай эртарэн кэртына, толат вт?

БЭЙЛЭР. Парамон Параманович куш-ко кўшта, тушко кайэм. Касыш ўжш гын, нэпрэмэнно толам.

ТВЭРДОВСКИЙ. А какжэ! Тэвэ иэн толын ўдырэм тыланэт марлан пуэм. Iа-лат чай? Альэ вэс ўдырым шыматылат?

БЭЙЛЭР. Вик ойлаш гын, Парамон Парамонович, мый Соньам чот йөраэм. **ТВЭРДОВСКИЙ.** Вот тидэ мылам кэлша. Тыгэжэ мыйын ойэм шарнэнак шго. Тидлан вэрчын пашаштэ ышкэндимон-чыкто

БЭЙЛЭР. Мый, Парамон Парамонович, уло шўмэш дэнэ паша вэрчын йўтэм. Чыла моштымэм, уло вийэм пашаштэ раш ончыктэм. Но мыйэ шукуркат шынчышым, кайашат жап шуын.

ТВЭРДОВСКИЙ. Йэнгым вийэш куаш ок лий, ышкэ кумылэт.

БЭЙЛЭР. Ну, Парамон Парамонвич, сай кодса.

ТВЭРДОВСКИЙ. Чэвэрын, ойлэмэ шуктэт манын ўшанэм.

Бэйлэр кайа. Твэрдовский Тоньан өлэм омсашкыжэ мийа.

ТВЭРДОВСКИЙ. Сонь, тый малэтмо? **СОНЬА:** (пөлэм гыи) укэ, мый кнгам лудам. Молан кўлам мо?

ТВЭРДОВСКИЙ. Тол-йан, изиш ўты-рэн налына.

СОНЬА (лэктэши). Тыйын Бэйлэргым ужмэмак ок шу. Кужак ваш лийэш, уш-то киш гань кутыраш пижэш.

ТВЭРДОВСКИЙ. Но, Сонь, тудо пша-лан чот тырша. Тудым куандарьв ок лий вэт. Кызытат шулдырандэн кты-шым.

СОНЬА. Кутырмыдам колыштым. Тудлан тыгэ ойлымэт дэч вара, тудо адакат пижаш тўналэш. Кужу нэран йэнгым ужмамак ок шу. Нуно чыла нахальнэ улыт.

ТВЭРДОВСКИЙ. Йөралтымаш, ўдырэм, ышкэндын шўм пашат. Кэм шонэт, тудым йөрэтэ. Жалшэ годым ангыра-влакым ондалдэ ок лий вэт. Тый вот урьадник Дубньакым палэт?

СОНЬА. Колынам.

ТВЭРДОВСКИЙ. Тудо вашкэ мэмнан дэкэ толшаш. Тудо ышкэ пашажым да ўдырым вэлэ йөрата. Туддэнэ тый тачэ кастэнэ сайын мутланэ. Тудын ончылно шўргэтым шоган кочшо ганьым кузэ гынат ит ыштэ.

СОНЬА. Йодмэтшым шуктэм да.. вара кунар ийаш?

ТВЭРДОВСКИЙ. Шонгак огыл, иктэж нылнэ ийым эртэн.

СОНЬА. Тугэжэ, кузэ мый тудын шинчашкыжэ йөратышыла койын ончэм?

ТОНЬА: *(Омса гыч)* Парамон Парамонович, тыйым йэнг йодэш?

ТВЭРДОВСКИЙ. Кө?

ТОНЬА. Дубньак улам манэш.

ТВЭРДОВСКИЙ. Пурто.

Тонья почаш кайа, Дубньак пура.

ДУБНЬАК. Поро кас, Парамон Парамонович. *(Соньалан кидым пуа)*. А мамзэль, палэн лийына—Денис Данилович Дубньак.

СОНЬА. Сонья.

ТВЭРДОВСКИЙ. Дэнис Данилович, шичса.

ДУБНЬАК. О, мэ, Сонья, Парамонович дэнэ чон пытэн кутырэна. Парамон Парамонович, тыгай мотор ўдырым ончэн кушташ могай кугу пийал. Мый тидэ шотышто ойган улам: ўдыр-влакэм кушкын шуыдзак чонгэштэн кайэн пытышт, куват колыш. Шонго вуйа ышкэтын илаш—кугу орлык.

СОНЬА. Дэнис Данилович, шонгак отыл вэт, вэс ватым налаш күлэш.

ТВЭРДОВСКИЙ. Мыйын шоньмаштэ Сонь чыным ойла.

ДУБНЬАК. Тудыжо тугэ да—паша, йыр

паша. Тэмдымэ калык. Калык шып ила ыльэ гын, мый пан ыльэ. Ала можо ок ситэ вэт! Кызыт мыйын йўдэт-кэчэт паша. Уш пытэн, шотымаг муаш ок лий.

ТВЭРДОВСКИЙ. Сонь, Тоньалан каласэ—подылаш кондыжо. Дэнис Данилович, ваштарэш от лий чай?

ДУБНЬАК. Арака ваштарэш лийаш гын, айдэмжат лийман огыл.

ТВЭРДОВСКИЙ. Чын!

Сонья аракам конда.

СОНЬА. Вуйэш ида нал, мыйын вуй коршта—каналтэм. *(Кайа)*.

ДУБНЬАК. Парамон Парамонович, ўдырэт чынжымак мотор. Кузэ тыгэ ончэн куштэн кэртинат?

ТВЭРДОВСКИЙ. Тудлан тыйын толмэт нэргэн ойлэнамат, волгыдо годымак ышкэнжым сөрастараш пижын. Тыйын нэргэн шуко кана колынат, тыйым эрэ ужаш шона ыльэ.

ДУБНЬАК. Ым-да. Так... Но ўдрамаш дэн ўдрамаш ик гай огыт лий вэт. Тачэ корныштэм уждымашым ужаш вэрэштэ. Кайшэмла ончэм, чэрэмискэ кашак казна пэчым руат. Мийшым, кычкырал колтышым, огыт лўд—руат да руат. Уш пытэн.

ТВЭРДОВСКИЙ. Мыйын шоньмаштэ поктэн колтышыч?

ДУБНЬАК. А? Ым да.. о, мый нунылан ўчим шукгэм.

ТВЭРДОВСКИЙ. Дэнис Данилович, мый тый дэкэт тыгайракак паша дэнэ лўмын мийшым. Тый укэ ыльыч. Жалпым йомдэн тышкэ толмэтшэ коньэшнэ йара ок лий.

ДУБНЬАК. О, тидыжым мом ойлаш, мэ тудо нэргэн огына кутыро.

ТВЭРДОВСКИЙ. Молан ўжмэмжым тый шинчэт, пашана сайжак огыл.

ДУБНЬАК. Парамон Парамонович, чын, пашада сайак огыл—тидым мэ раш шинчэна. О, мэ чыла шинчэна, тый дэчэтат ончыч палэн налын улына. Мэ вэт торашкэ ужына!

ТВЭРДОВСКИЙ. Йумо дэн дугыжа вэрч уло чон дэнэ шогымыдам мый раш

палэм. Тэндан тыршымыда дэнэ вэлэ тўнбаштэ тыныс илыш лийын кэртэш. Мэ чыланат кугыжан пашам чэстнэ ыштэна гын, йумо пагалаш тўнгалэш. Кугыжа ваштарэш шогалшым йумо карга.

ДУБНЬАК. Влас ваштарэш кайышэ влакым йумо вэлэ огыл, мээт, манамыс мээт ұпышт почэш огына нийалтэ. Вэт шукэртэ огыл ик политический йэнгым кучышна. Йодышташ тўнгалыым, нимат ок ойло. Мый сырышымат, нэр сузо гычшэ „рон“ гына шолэн колтышым. Садэт ойлаш тўнгалмыжымат ыш шиж. О, мэ кэртына. Мэмнан кидыш кө логалэш гын, почэтым ишымэтымат от шиж!

ТВЭРДОВСКИЙ. А вот тидэ ир чашкэрым кузэ руэн шуаш? Мыйын кок кэчаш пашам йомо. Ончыкыжо мо лийэш, нимама т каласэн ом кэрт.

ДУБНЬАК. Мэ лийна гын, лүдшаш укэ! Мэмнам нимат лүдыктэн ок кэрт. Мэ...

ТВЭРДОВСКИЙ. Тидэ альэ нимат огыл. Калык йөршэш орэн. Пэтро эрлашыжым кугу митинг эртаралтшаш. Тидэ митингыш Сормово гыч ик пашазэ толшаш маныт.

ДУБНЬАК. Но? Кузэ мэ тидым колын огына ул.

ТВЭРДОВСКИЙ. Тидэ вэрласэ чыла йаллашкэ увэртарымэ.

ДУБНЬАК. Но?

ТВЭРДОВСКИЙ. Вильниковышто кодшо рушарнбан мо лийын, шинчэт?

ДУБНЬАК. Но?

ТВЭРДОВСКИЙ. Поп чэркыштэ улдымо годым чэркэ ончылан митингым ыштэныт. Поп бунтовшик влакым каргэн шогэн, а тидэ жапыштэ чэркэ койын пустангын. Чэркыш толшо-влак чэркэ ончылно антикрестын мутшым колыштыныт.

ДУБНЬАК. Но?

ТВЭРДОВСКИЙ. То-то шол. Но. Тидэ Ножым пытараш кўлэш. А жап—шм кўч нарэ вэлэ кодын.

ДУБНЬАК. Мэ орын шогымах ур. Нуно мэмнан копашкэ логалыт. Мэ нылан ончыктэна. Мэ...

ТВЭРДОВСКИЙ. Арэстоватлаш да шналташ кўлэш. Адакшым калык кучытэн ок пу вэт.

ДУБНЬАК. Мэ кэртына, мэ шыпк арэстоватлэна.

ТВЭРДОВСКИЙ. Куш арэстоватлт, студэнтшэ мөнгыштыжат ок малэ маныт. Тугэ гынат, огына өр. Тышкэ мыйын пагалымэ йэн толшаш.

ДУБНЬАК. Мэ аптранэн огына шор, арэстоватлэна да тьўрмаш!

ТВЭРДОВСКИЙ. Тидэ йал пэш куу гынат, тудо чыла йэнгым пала, кажэ изурэмлаштэ пий кышам шынча.

ДУБНЬАК. Тыгэжэ, мэ нимо дэчат аптранэн огына шогал. Мэ, кугыжан эгыжэ-влак нигунамат пэл корнэш огына шогал.

ТВЭРДОВСКИЙ. Мый ўшанэм.

ДУБНЬАК. А, мэ кучэна гын, орадланэн коштмыштым мондыкэна. Ика кум пўйжым луктын шуэм гын, мыйым курымэшкыжэ ок мондо. Мый...

ТВЭРДОВСКИЙ. Мый тыланэт ўшнэм.

ДУБНЬАК. (*Сонбан пөлэм дэкиэ авырнэн*). Парамон Парамонович, а ее таки тыйын ўдырэт мотор, чорт возьм!. Мый мотор ўдырлан нимомат ом чманэ. Да... ындэ шонгэмаш тўнгалалты, ожно кузэ кошталтын—колымэшкэм ч мондо.

Йэнг окнам кылт-кылт пэралта.

ТОНЬА (*омса гыч*). Ала кэ йэнг ылын, почаш мо?

ТВЭРДОВСКИЙ. Мый ышкэ почн пуртэм (*омса дэка кайа*).

ЧАРША.

КУМЫШО КЫДЭЖ

Корно. Корно воктэнжэ чодраштэ Изий пёрт (млэндэ гыч лэвэдышыжэ вэлэ койэш). Ик могырышто тайыл. Тораштэ Каншан ан, йал. Эрдэнэ 10 сагат жап. Ойар игэчэ.

Изий пёрт гыч Пича дэн Тоймэт лэктыт.

ТОЙМЭТ. Ондрийжэ кушто илэн коштын? Ик жап колэн ман гыч шоктышт вэт? Ну, айдэма, нигужакат ок йом: тул вүд кочынат лэктэш. Кызытат шинчаштэмак: эрдэн эрак кыньэлын, сырви-сорви шүдө ик тумышан мыжэржым чийэн, күтүм поктэн кайа ыльэ. Вичий күтүштө кошто вэг. Кэ тудым ончэн куштэн? Ачажэ вүд ўмбаланак кошкэн колыш, аважат ала мо татыштэ ачажэ почэш кайыш. Вачэ ўмбалнэ шүкшак комдо огыл гын, йэнг ок йом вэт. Ик окнан, шөрын кайышэ пий вүта гань пёртшым пуылан ужалышат, ала кушко лэктын чымалтэ. Тораштэ илэн гынат, шочмо кушмо вэржым мондэн огыл вэт. Кандаш ий гыч мөнгө пёртылын. Ай, Ондрий, Ондрий, вара шуко шогаш шона?

ПИЧА. Шуко огыл чай, рашыжэ каласэн ом кэрт. Ну Тоймэт-каймэт-толмэт, мый пристань дэкэ кудалам, укэ гын, толшо-влак митинг кушто лиймым раш огыт шинчэ вэт: нунылан корным ончыктыман. А мэмнан йал гычшэ вачкэн толын шушашлык улыт. (*Вэлосипэд дэнэ Йул могырыш кудалэш*).

ТОЙМЭТ (*омарта ўмбака шинчын*). Илэт, илэт да шонкалэшат тўнгалат: йужышт сайын илат, а шукушт йарнышэ имньыла шунан ағаштэ шогавуй шупшмо сэмын илышэтым шупшат. Молан тыгэ ышталтын? Вэт шочмышт годем йэн-влак чылан ик гайак улыт. Шонэнат шуаш ок лий. Шонымэтым иктаж йэнлан ойло, тудо тыйым „ушдымо“ манэш. Икэчэ Эшполдылан ойлаш төчышымат,— „пондашэтат чалэмын, а ушэт альбат пурэн огыл“—манын воштыл кайыш. Тудо писырланат коштын да мый ойым пуа шонышым.

Аким кугызат кок эргым ончэн куштыш: Инай дэн Эшполдым нигузэат тагнаштараш ок лий. Ойлат-ыс, парнья дэн парньат төр огыл маньт, тугак ала мо... мом вуйым агыртарэн шонкалэш. Тэвэ ужын коштшо йэнгын мутшым колыштын налына.

Умбалнэ эркын марсэлызоа шокта.

Мо тыгай? Пылышлан муро сэмын вэлэ шокта. Толашак тўнгалын огытыл дыр? Такшэ ындэ жап.

Муро чогырак шокта.

Уло йалгэак толыт, мо гынат лийэш.

„Смело товарищи в ногу“ муро дэнэ изи пүрт дэкэ пычал, пагор, товар дэнэ да мойын изий, кугу, пөрийэн, ўдрамаш, ўдыр-влак толын шогалыт. Коктын-кумытын курытат, воштылыт.

ИНАЙ. Пычалан влак, шэнгалнырак пычал дэнда шэкланэн шогыза.

— А молан шылын шогаш, мэ лүдмаш укэ!

— Чыла вэрэжак шакшэ кашак дэчын лүдын кошташ огына тўнгал.

— Сита, шэрым тэмэныт.

— Тышкэ толын ончышт, вара палат.

Түрлө могыр-гыч визытын кудытын йэн-влак погынат. Коклаштэ чуваш, руш влак койэдат.

ПИЧА (*вэлосипэд дэнэ толын пура*). Митингыш толшо-влак Йулым чылан вончэныт, жапым кужун шуйымо ок күл.

ИНАЙ. Тый, Пича, тидэ вэрлаштэ эскэрэн кудалышт. Кэ тыгай тугай толшо йэнг койэш, тунамак кудал толат.

ЭШПОЛДО. Лүдшаш укэ, тидэ вэрыш кэ толэш?

ИНАЙ. Шакшэ пий-влак кышам ала кузэ гынат муын кэртыт. Садлан вэрчын шуко тототлышаш укэ. Пича, кудал. (*Пича кайл*).

ИК КРЭСАНЬЫК. Тидэ митингжым кэ шонэн луктын?

ВЭС КРЭСАНЬЫК. Кэ шонэн луктын?

КАЛЫК. Мэ ыштэна. Тидэ нэргэн Инай мольо волтымаштэ эрэ ойла ыльыс. Мондэнат мо?

ИК КРЭСАНЬЫК. Колашыжэ колынам да тынар йэн погына манын кэшонэн.

КУМЫШО КРЭСАНЬЫК. Эрэ пий-влакын оптымыштым колышташ мс? Ышкэнан йэн влакын поро мутыштымат колышташ күлэш. Нуно мэмнан нэргэн ойллат.

ЭПАНАЙ. Кугызай, чыным ойлэт. Мэ ышкэнан илышнам сайэмдымэ нэргэн кутырэна. Йоным кычалына.

ИК КРЭСАНЬЫК. Мэ ышкэжэ мом ыштэн кэртына гын? Йорлылан эрэ пойан йэнгын шинчаш ончаш вэрэштэш, ала-ала.

НЫЛЫМЫШЭ. Мо ала-ала жэ. Уна икэчэ ватэ влак кузэ казна пэчым руэн кышкышт. Нуным ончэн, вольыкнамаат кэнэжым йарныктарэн ашнэ.

ИК КРЭСАНЬЫК. Тудыжо түгэ да...

ВИЗЫМЫШЭ. Кажнэ ийын киндым оптэн шындымэ олмэш магазин оксам погэн волостной управльэньыш нанга-йэн пуэна. Тудо оксана кушто?

— Чын!

— Мэмнан оксанам йара логар-влак пытарат.

— Погынэн кайэн, оксам мөнгэш кўрын лукташ күлэш.

Погынэн-погынэн кутырат. Йужо вэрэ воштылыт. Йужо вэрэ сырэн ойллат. Эшполдо түшка гыч түшкаш колышт коштэш.

ИНАЙ. Йолташ-влак, калык йатыр погынэн, митингым почашат лийэш. Тачэ мо нэргэн ойлаш тўналына, тэ изишыжэ шинчэда. Мутым сормово заводысо пашазэ Горбун йолташлан пуэна.

ГОРБУН (Изи пөрт умбак күзэн шогалын). Йолташ-влак, мэ кузэ илаш төчэна—тэ ышкат шинчэда. Изий падыраш шочшына шамыч шужэн шинчат. Шўдыштө ик йэнжэ мэмнан пўжвўд дэнэ ыштымэ пашан оксажым күсэнышкышт оптат, поят. А мэ чодраштэ, вўд умбалнэ пашаштэ колаш-илаш төчэна. Ватына, ўдырна-влак мэмнан олмэш куралыт, ўдат, тўрэдыт. Лэсопромышлэ-

никлан 15—17 сагат пашам ыштэда. А кэчэш пашадарым 60—80 ыршийым вэлэ налына. Ышкэнан илышнам сайэмдаш мыланна мом ышташ күлэш? Пэрвойак...

ПИЧА (вэлосипэд дэнэ толын): Йолташ-влак, урядник Дубньак дэнэ стражник-влак толыт.

ИНАЙ. Öрмө ок күл, нунын дэчын мэ огына лўд. Пашанам умбакыжэ шуйэна.

— Мый шып шогэм? Пчалым налам да вик лўйэн шуэм.

— Пижын ончышт, кузэ нөштыл налына.

— Вара лўмыштымат мондат.

ГОРБУН. Йолташ влак, умбакыжэ мом ышташ? Илышнам кугыжан власым сўмырэн вэлэ сайэмдэн кэртына. Кугыжа шэмэр-влакым арала манын шонэда мо? Кодшо ийысэ тэлым шарнэда, кугыжа пашазэ-влакын йодмыштым кузэ шуктыш?

— Шарнэна!

— Шинчэна!

ГОРБУН. Пашазэ-влаклан кугыжа вулно пулям пукшэн, Зимний дворэц воктэнысэ лумым йошкартыш. Тунам кунар тўжэм дэнэ пуштэдэн, локтылын пытарышт! Мэ ышкэнан илышнам ышкэнан кидна дэнэ вэлэ сайэмдэн кэртына! Пашазэ калык дэнэ пырльа шэмэр крэсаньык-влакат ышкэныштын ылышыштым сайэмдэн кэртыт. Садлан вэрчын пашазэ-влак дэнэ кылым вийандыман, пэнгы-дэмдыман. Рэволюцо гына пашазэ дэн шэмэрын илышыжым сайэмдэн кэрдэш.

Урадньик Дубньак дэн 3 стражник-влак толын шогалыт. Погынышо-влак коклаштэ пудыранымаш. Йужо шэнгак шылын, митинг гыч кайнэжэ.

ЭПАНАЙ. Йолташ-влак, лўдмыда оккўл.

ДУБНЬАК, Молан погынэн улыда? Разойдисы!

ИК МАРИЙ. А тэ молан толын улыда? Тэмдам тышкэ иктат ўжын огыл-

— Чийалдымэ ийа-влакым почкаш күлэш!

— Мо эрэ нуно дэчын лүдын, чытырэн кошташ!

— Мэмнан оружийна укэ, нунымытынмат кудаш налаш лийэш.

— Чын, кудашаш күлэш!

ДУБНЬАК. Кычкыршаш укэ, разойдись!

ПИЧА. Тэвэ мом ыштэн мом ыштэна гын, палэда. Мэ тыланда огына мэшайэ, тэат ида мэшайэ, укэ гын, тыжэчын кызытак чийалдэн колтэна!

ДУБНЬАК. Кызытак шаланыза! Разойдись!

ГОРБУН. Тый мэмнам лүдыктэн от кэрт. Мэ тэмдан дэкэ толын огына ул, тэ мэмнан дэкэ толын улыда. Мэ ышкэнан пашам ыштэна. Кызытак оружийдам кудалтыза.

ДУБНЬАК. Мыланна оружийым кудалташ? Тый мэмнам модышлан шотлэт мо? Мэ кугыжан влась ончылан присьагым пуэн улына. Мэ колымэшкына оружийнам огына кудаш! Тэ влась вашта-

рэш шогалын улыда! Укэ гын, лүйаш тўнгалына!

ИНАЙ. Тыштэ лүйкалэн от кэрт. Уло погынышо калык лүм дэнэ пытаргыш кана манам: оружийдам кудашза. Поро шомакым огыда колышт гын, мэ ышкэ кудашына.

ДУБНЬАК. Тый, нэсчастный айдэмэ кузэ мый дэнэм тыгэ кутыраш тоштат? Молчать! Кызытак разойдись!

ЭПАНАЙ. Молан нинэ шакшэ-влакым колышташ? Нинэ кугыжан пий-влакым пытараш күлэш!

— Кэрэмэт кашак вўрнам йатыр йўыч!

-- Пытараш күлэш!

— Кызытак пытараш!

— Оружийштым шупшын налаш.

— Мом ончаш, айста кызытак!

Погынышо-влак урядник дэн стражник-влакын оружийыштым кудаш налаш тўнгалыт. Онгайын мушкындылыт, чумат, кырат. Дубньак кычкыра: „Сволочи! Разойдись!“

ЧАРША.

НЫЛЫМЫШЭ КЫДЭЖ

Твэрдовскийын пўрт кўргыжў да урэм Пўрт ончылно куэ. Кас вэлэш.

ПЎРТЫШТЎ

Аким шийалтыш дэнэ ныжылгэ мурым. шоктэн шинча. Воктэныжэ Иву колыштэш.

ПИЧА. Аким кугызай, шоктымэтым ик жаплан чарнэ. укэ, гын, сонгыра лийам.

АКИМ. Шэрэтымат тэмышым мо? Тугэжэ гын, чарнаш лийэш.

ПИЧА. Мый Эшполдэт нэргэн ойлы-нэм, могай нўрпў тортам ончэн куштэ-нат? Тудым ужмэмат ок шу.

Эшполдо пура.

ИВУ. Эшполдо кугызай тольо.

АКИМ. А-а, йўра.

ЭШПОЛДО. Ачийжэ молан тышкэ толын шинчынат? Мо күлэш?

АКИМ. Тыланэтшэ мо күлэш? Ышкэ илымыжэ годым пурэн омыл гын, кызыт пурэн шинчылдам, тудыжат йўра.

ПИЧА. Аким кугызай, садэ мурэтым адак шокталдэ, ала мо шолдыран вэлэ-

кутырэда. Мый удан кутырамашым ом йўратэ.

Аким адак шокташ тўнгалэш.

ЭШПОЛДО. Йэнг ўмбалныжак ом шокто ыльэ, пылшэмат йыгыжтарэн пытарэнат. Налам да тошкэн пытарэм.

АКИМ. Тый ышкэ ыштэ да вара тошкэн лаштыртэ.

ПИЧА. Мыйын пўртыштэм шолдыра шомак дэн ида урло!

— АКИМ. От шинчэ, шийалтышым лаштырта. Мый тый дэкэтак мийэн шин ын омыл. Шўрдыл ойлымэтат ок күл. Мыйын нарэм илэн оңчо, ала ачат дэчат лийат. Мый ышкэ шўкшў улам гынат, шўмэм йандар.

ЭШПОЛДО. Мом вара тид дэнэ ойлынат? Мый ышкэмым раш шинчэм. Мый илышыштэ ышкэ корнэм дэн ошкылам. Ачам улат манын тыйын кажнэ шўкшак мутэтым колышташ кўнғалам? Посна лэктын илэм гынат, шўшкашда

оксам эрэ пуэм, таум ыштэ. Подумаешь...

ПИЧА. Мыйын пörтыштэм шолдыра шомак дэнэ ида урло!

АКИМ. Тыйым мый огыл, сотана ыштэн, пошкудо-влак дэнэ кэлшэн илымэт мочэт, йэнлан вэлэ шўгарым күнчэн коштат. Икэчэ мийшычат, Инайын ик кнагажэ йомо. Тыланэт огыл гын, вара кэлан күлэш?

ЭШПОЛДО. Мыйын налмэмым ала тыйак ужыч? Тунам тыйын шинчат почылтын улмаш ужат?

Пича шыпак лэктын кайа.

АКИМ. Мый ужын омыл гынат, вэс ужшо йэнг лийын.

ЭШПОЛДО. Кэ вара ужын гын?

АКИМ. Ышкэ нангэймэтым мондэн отыл вэт, ужшо йэнгжэ тылат молан күлэш?

ЭШПОЛДО. Йўдыгаш тўнгалынат ала мо? Кэлан мыйым вара шотлэт? Инай дэн мыйын шонымаш иктэ. Мый шольо вэрчын шогэм, Инай мыйын вэрчын шога, умлэт?

АКИМ. Мый чыла умлэм.

ЭШПОЛДО. Умлэт гын, мо!

Инай дэи Пича пурат.

ИНАЙ. Мом урлэда?

АКИМ. Шарнэт, икэчэ ик кнагат йомын ыльэ.

ИНАЙ. Вара?

АКИМ. Ты кнагатым Эшполдо нангайэн ыльэ.

ИНАЙ. Тый налынат?

ЭШПОЛДО. Мо.. Мый тыйын кнагат дэнэ мом ыштэм, ышкэмынат кнагам тич. Йўдышö кугызан мутшылан ўшанэ... но мыйын кайшаш уло (Кайа).

ПИЧА. Чсйа рывыж ний опытышэш пижэш маныт, йөршэш шойа.

ИНАЙ. Иза манын ўшанэнилэ.. Мый—йэнг дэнэ кутырэн ок моштат, посна шып коштэш шонэм ыльэ, а тудо...

ПИЧА. Митинг годымат мыйым эскэраш колташ ойлымэт годом кузэ куктэн шогыш...

ИНАЙ. Да... но ойгыраш огына тўнгал, адакат чойарак лийаш күлэш. Ик

манат гын, өрмаш: молын кочкаш киндэ ок ситэ. А тудын чыла ток. Кодшо шошым ик шолым волдыш. Кэ лийнэжэ—палэ. Ачай, мурэтым шокталтэ, ала мо йöсын чучэш.

Аким кугыза шийалтыш дэнэ марсэльэзам шокта. Инай комнатыштэ мөнгэш ончэш коштэш. Муро пыгартышэш урэмыштэ казак муро шокташ тўнгалэш.

ПИЧА. Казак-влакэт толытат аман. (Окнаш ончат).

Лыстай куржын пура.

ЛЫСТАЙ. Нуным кычал курштал, а нуно чыланат тыш погынэн ласкан гына шинчылдыт. Тэвэ чылашдамат пөгэн нангайат...

ИНАЙ. Öршаш укэ, ончыл гочак чыла ышталтын.

ПИЧА. Йöра. Горбун йолташым жапыштыжэ ужатышна.

ИНАЙ. Тудыжо тугэ, вот тый ышкэ пашатым ит мондо. Мэ Йуватыл шогаш огына тўнгал, кайаш күлэш.

ПИЧА. Ышкэ пашам сайын шукташ тыршэм.

Инай, Лыстай, Аким, Йву кайат, Пича кодэш.

ПИЧА. (Ышкэтын). Тидэ кугу суртлаикызыт мый оза. Мый дэчэм йоддэ итат тышкэ пурэн ок кэрт. Да, мондалтынат, пианьным парньа дэнэ шуркелэн, Твэрдовскийлан похороный маршым шокталтышаш. (Шинчын парньах дэнэ шуркал, вара шонэн). Да... ик вэдра аракам налаш күлэш. Оксажыл йомдарэн омыл (кўсэннышт ыжэ онча, уло аман (Омса пэрымэ йўк). Лийэш, а да йолэт алмаштылын, омса лондэмы вончо.

БЭЙЛЭР (пурышыжла). Поро кэ.. Твэрдовский кушто?

ПИЧА. Твэрдовский кочкын-кочкы пэш öрдэнат, больницыш колдышн. Тудын олмэш мый кодым. Кызыт Соня дэнэ коктын пырльа шыматыл кийытына.

БЭЙЛЭР. А Соняжэ кушто?

ПИЧА. Пөлэмыштыжэ.

БЭЙЛЭР. *Сонбан пөлөмышкыжэ пи-сын мийэн, омсам почэш, ваштарэшыжэ почшым кагыртыл пырыс лэктэш).* Мом дуракланэт, ойло раш.

ПИЧА. Мый урлышо йэнгым ом йоратэ. Укэ гын, чочас поктэн луктам. Кызыт мый тыштэ оза. Мыйым, Твэрдовский лүдын куржын гын, мыйым калык кодэн. Умлышыч? Умлэнат, кайэнат кэртат. (*Чумэн луктэш*). Йэнгын ик вэдра арака нэлшаш уло, тушто күлдымаш дэнэ кутырэн, жапым йомдарэн шогылт. Кэвытшымат таргылтыш пэтырыктэн чай? Тудо пэтырыктэн гын, мэ почык тэна. Ну пайрэм лийэш, йолашэтымат нөртэт.

Лэктын кайа. Изиш лиймэкэ казак-влак лүшкэн пурат.

ИК КАЗАК. Йонгыдо пөрт! Тыгай пөртыштө илымэт вэлэ шуэш. А тыштэ иктаж шүлаш төчышө уло мо? (*Шэнгын коштым*). Иктат укэ. Вот иктаж „пүтырэм поч“ лийэш ыльэ гын, ай ай, сөрал ыльэ.

ВЭС КАЗАК. Ну и Байко, гачэ ала мо сай кумылан лийын—кочо вүдэтым вүр модыкташ ситышынак пуэн вэт.

КУМЫШО. Мыланэм гын, логар сырыкташ вэлэ ситыш. Ик изи стаканжым йүшө йэнгын чэвэр нэр гычшат чыпчыктэн луктам. Тидэ шот мо?

НЫЛЫМЫШЭ. Тидыжэ логалын, альэ таум ыштэ. Тыйым тышкэ таклан кондэныт шонэт мо? Эрла мучашдымэ паша.

КУМЫШО. А мыланэм кэч чорт лийжэ, пэш күлэш...

ВИЗЫМЫШЭ: А мый вот, тошто гыч клавишым тэмдышт ончэм.

КУДЫМЫШО. Тый шыпланэ, эрэ тэмдышташ ит толашэ, муралтэн пуэм, колыштыда?!

ИУК ВЛАК. Колыштына!

КУДЫМЫШО. „Ўдыр-шамыч куш кайэда...

ИЎК-ВЛАК. Адак...

ШЫМЫШЭ. Чарнэ, Микита-окога.

ПИЧА (*пура*). Уна-влаклан арака гань тамылэ салам?

КУМЫШО. Саламжэ адак-адак, вст аракажымак муат гын, моткоч онгай лийэш ыльэ.

ПИЧА. Тэ вэт изиш подылын улыда, ок ситэ мо? Ала-ала, кызыт муаш йөсө, кэвытшат тўкылымө.

КУМЫШО. Ала изиш муат, мэ вэт тўлэна. Укэ гын, изиш подылмо дэнэ вуй вэлэ арака пэчкэла пэнгылтэш.

ПИЧА. Ик бутилкым муын кэртат.
ИЎК-ВЛАК.

— Вот это да!

— Давай!

— Кызытак давай!

Куштат, лүшкат, шургат. Пича ик бутилкам да кийарым нумалын конда.

ИК КАЗАК. Вот тидэ кэлша!

Кутырат, воштылыт—ты манмэш йўын пытарат.

КАЗАК-ВЛАК:

— Тидэ шагал!

— Мый тамжымат ыжым шиж!

— Тыйын уло, давай кызытак вэс бутилкам кондо, укэ гын, вуйэтым шагатэна!

ПИЧА. Ындыжэ укэак манаш лийэш, пайрэмлан кодымо ик бутилка вэлэ.

КАЗАК ВЛАК:

— Иг койышланэ, уло, мо уло, чыла кондо!

— Укэ гын, тыжэчын илышэ от лэк!

Пича конда, йўыт.

ПИЧА. Кугыжан ўшанлэ казакшэ-влак!

Тидэ чаплэ суртышто лэсопромышлэник Твэрдовский илэн—тудым тэ колын улыда. Тудо, калык тарванэнат, лүдын, тыжэчын олашкэ куржын. Тудын ик шкапыштыжэ аракан бутилка-влакым ужым. Мый тужэчын налаш ом тошт. Тэ кузэ шонэда, тугэ ыштыза.

КАЗАК ВЛАК:

— Тэ лэсопромышлэникым поктэн колтэн улыда, тидлан ушдам пуртэна.

— Сволочь кашак!

— Тэвэ эрла палэн налат.

КУМЫШО КАЗАК. Эрласэ нэргэн мом шонаш, йөнжө годым подыл кодаш кү-

лэш. Мый ышкат кондэм, кушто шкап-шэ, ончыкто.

Пича дэн казак кайат.

КАЗАК-ВЛАК. Чын, йуаш гын, йуаш!

Кумышо казак дэн Пича аракам нумалын толыт.

КУМЫШО КАЗАК. Йэн куана, альэ ойган—йуэш. Мэ огынат ойгыро, куанашат кумыл нолтышыжө укэ—но садак йуына—ура!

Йуыт, мурат, куштат, воштылыт, пианиным магырыктылыт, тужакак укшинчыт.

ЭРДЭНЭ УРЭМЫШТЭ

Пөрт ончылно калык тич. Чылан пагорым нумалыныт.

ТОЙМЭТ. Мо альат ок лэк, тудым пэл кэчэ вучэн шогаш мо?

ИК ЙЭН. Төра влак вучыкташ йоратат вэт.

ЭПАНАЙ. Пошкудо-влак, аптыранымыда ок күл: ойлымына сэмын шогыза.

ЛЫСТАЙ. Дубньакшэ толын ок шу гын, йөра ыльэ.

ВЭС ЙЭН. Кушко толын шуэш, пучым ты могырыш кондымо. А вараракшэ толын шуыжо вэлэ. Мэ шаланэна гын, „шиш“ кучо.

НЫЛЫМШЭ ЙЭН. Уна офицэржэ толэш.

ВЫЗЫМЫШЭ ЙЭН. Имныжэ могай!

КАЗАЧИИ ОФИЦЭР (толын шогалын). Его превосходительство вице-губернатор Антон Антонович Байко вашкэ толэш (кайа).

ТОЙМЭТ. Илат вэт, вургэм чаплэ, кочкыш сай: кудалышташ имнэ вильгыжэш вэлэ. Мо күлэш? Калыкым вэлэ лүдыктыл кудалышт.

ИК ЙЭН. Нунын пашаштак йэнгим вэлэ лүдыктылаш.

ВЭС ЙЭН. Молыжым нимомат ыштэн огыт мошто.

КУМЫШО ЙЭН. Уна толыт.

ЭПАНАЙ. Адакат манам, ида аптыранэ.

Байко дэн казачий офицэр толын шогалыт.

БАЙКО. Здорово, мужички!

ЙЭН-ВЛАК. Здравжелаемвашлагородие.

БАЙКО (йыр ончалын). А тэ молан воружитлалтын толын улыда?

ИК ЙЭН. Ваше благородие, тидэ воружатлымэ үзгар огыл—тидэ пагор. Мэ чыланат Какшаныштэ мольо волтымаштэ пашам ыштэна. Мэмнан паша тарманна—пагор.

БАЙКО. А күшнө күртнө чурикшэ молан?

ИК ЙЭН. Ваше благородие, күшыл чурикшэ пөрньам руалаш

Пагор дэнжэ онгам руалын ончыкта, Байко лүдын шэнтгак чакна. Байко колышт шогышат, күсэн гычшэ кагазым лукто. Урьадникым вучэн, йал мучашышкэ онча. Тидэ жапыштэ йүшө горнист лэктын шогальэ. Кок могырыш тайныштэш. Пучшым кок могырыш лупшкэда. Вара воштылтышын пучшым пуаш төча. Байко пудэштшашла офицэр вэлкэ да горнист вэлкэ онча. Кандаш днэвальный-влак лэктын шогальыч.

БАЙКО. Тэ тыштэ молан бэзобразийым ыштылда? Митингым погэн кийэда? Митингыштэ урьадник дэн стражник-влакын оружийыштым шупшын налын улыда? Нуным кырэн улыда? Тыгэ орадыланаш кэ тыланда вольам пунэ? Кугыжа ваштарэш кайэда? Йумылан огыда ушанэ, попом огыда пагалэ? Тыгай антихрист пашалан кэ тэмдам туныктэн? Орадэ йэн-влакдам кызытак луктын пуыза, вара тыланда нимат склий.

ИК ЙЭН. Вашэ благородие, митингыштэ утыжым нимомат каласэн огытыл. Мэмнан коклаштэ ик орадэ йэнга укэ: мэ паша калык улына. Митингыштэ агитатыр влак мэмнан илышна нэгэн ойлышт, садлан, нуным куанэн кылышна.

БАЙКО (сырэн, список гыч лудэм). Актыбайэв Инай, Горбун, Эпанай, Пича Погийэв тыштэ улыт?.. Мо шып шогэдэ? Тыштэ улыда гын, кызытак ончык лэтын шогалза?!

ИК ЙЭН. Мэмнан коклаштэ тыгай йэн-влак укэ улыт.

БАЙКО. Кушко шылдэн улыда?
Сэйчас нуным муын кондаш!

ИК ЙЭНГ. Ваше благородие, нунын
почэш мэ шэкланэн огына кошт.

БАЙКО. Тэндам молокосос влак пу-
дыратыл кийат?

ИК ЙЭНГ. Мэмнан рвэээ-влакна ни-
момат ыштымашышт укэ. Мэ нуным
огына колышт, ышкэнанат вуйна уло.

БАЙКО (*изииш шонэн, шогышат*). Он-
чыкыжо тыгай-тугай лийэш, кутырэн
шогаш огына тунгал. Вара ышкаланда
өпкөлашда вэрэштэш. Но, кызыт кучаш
ом тунгал, пашашкыда кайэн кэртида.

Марий-влак тўшкан кок могырыш ойрлэн
кайат. Байко дэн казак-влак шогэн кодыт.

БАЙКО (*казачий офицэрлан*). А тый,
господин офицэр, мом ончэнат? Кушто
казак-влакэт? Нылнэ казакыштэ кандаш
днэвальнэ гына мыйын ончылнэм. А
сигналистым кызытак под арэст!

КАЗАЧИЙ ОФИЦЭР. Господин вице-
губэрнатор, нуно йўын йөрлыныт.

БАЙКО. А тый мом ончэнат? Арака
кэвытым тўкылаш мый приказым пунэм
ыльэ. Арэстовать сидэльца!

ДУБНЬАК. Ваше превосходительство,
альэ калык погынэн огыл мо?

БАЙКО. А тыйжэ ты мартэн кушто
кийэнат? Безобразие!

ДУБНЬАК. Ваше превосходитель-
ство, пушым ты могырыш кондэнытат,
жапыштэ вончаш ыш лий. Подлец-влак,
лўмын тыгэ ыштэныт.

БАЙКО. Нуно мэмнан кид гычогыт
утло. На список. Тыштэ ончыктымэ йэн-
влакым арэстоватлэн кондо. Нуно Как-
шан агыш пашаш кайышт.

Казак-влакым налын, Дубньак кудалэш.
Байко дэн офицэр почэшышт ончэн ко-
дыт.

БАЙКО. Дурак кашак, кугыжан-
власым сўмыраш пёрдшө шорык гань
йэн-влак вэлэ тарванат. Тугайжым мэ
вашкэн чывышталына. Кугыжа вийан.
Тыгай шукш-влакым тошкалын лаш-
тырташ ўньарымат шуко пыштымэ ок
кўл, кўжгў таганан кэм гына лийжэ.
Подумайэш кэм ваштарэш шўкшө йы-
дал шогалын. Черемисские лапти. Вош-
тылтыш.

ЧАРША.

ЭПИЛОГ

Пуштмо Эшполдо кийа.

ЛЫСТАЙ (*пычалжым шогалдэн*). Вот,
тыланэт, подлэц! Тидэ тыйын сай
пашатлан пөлэк. Тый, вице-губэрнатор
Байколан спискым пуэн, мэмнам кучык-
тынэт ыльэ. Тунам шонымэт ыш шу.
Вара, шэкланэн коштын, мыйын йолташ-
влакэм кучыктышыч. Йэнгым ужалэн
воранэн илынэт ыльэ. Тэндан гань шак-
шэ-влак вэрчынак мыланэм чодраштэ
шылын илаш вэрэштэ.

А суртышто? Шонго, сокыр ача дэн
изи Иву илаш төчат. Кузэ илат? Кэ
полша? Тўньам каргышэ айдэм.

...Иву, тидэ кэчылаштэ йўдым мый

тый дэкэт мийэм. Чон пытэн, вөктэнэм
өндалам, шупшалам.

.. Кызыт йаллаштэ стражник-влак
нэр ўпшан пийла кычалыт докан. Эпа-
най йалыш кайыш, вашкэ толын шуы-
шаш.

Мучашдымэ ойго. Тидэ чодрам лэкташ
кунар кайаш кўлэш. Мэ лэктына. Мэ
шукын, миллион дэн улына. Пычырик
тўшкам садыгак сэнэна.

Йыр волгыдо толэш. Ўжарат йошкар
солыкшым каваш сакэн. Тидэ ўжарам
ончэн, ончык кайэна. Шонымашкына
шуына. Шөртньө ўжара.

ЧАРША.

Йаман-Тау*)

Ойлымаш

Эсай Чапай

I

Ты кэчэ Уралын нугыдо-ужар курык вуйлажэ вудакан койыт ильэ. Шокшо. Аул үмбалнэ йалг тарваныдэ ганьак ужар тусанрак вишкыдэ шикш пыл кашта-влак кэчат. Пчал тар когар да айдэм вур үпш нэрым йыгыштара.

Ўпö тракт дэч шолашкыларак тайыл курык салыштэ ала монар кудо шога. Урэмыштэ гын, нимо тарваныгыч ок кой. Урэм чондымо. Йыр-ваш,—аулыштат, лышылрак чодралаштат ала мом гынат сөрышö тымык вуйлатымыла чучэш. Лач коклан гына ала кувэч мундырчын орудий залп кудыртыгыч шокта. Аулышто илышэ-влакым ты йук тулэчат чот лудыкта.

Ик кудышто йыштак шонго кува шинча. Тудын воктэнжэ пушланыдэ кандаш ийаш гаһьэ йоча ўдыр пöртэш. Пичкэмыш ўпан, куго лудо шинчан йоча ўдыр пайрамлан улшо улыньэк ик зангар ситсэ тувыржым чийэн. Моло кудылаштат ўдрамаш-влак, шонго гыч тўнгалын ужар аза йоткэ садыгак пайрэм тувырштым, пайрэм вургэмыштым чийэн шинчыныт. Чын, нуно куго пайрамым— илышышт дэн тауласымэ пытаргыш минутлаштым да пытаргышлан колышаш азалыштым вучат. Монар лўдмашан гынат, нунылан азал тўрлö йöсылык, йорлылык да шужэн илыма гыч утаралтшашлан ик кэлшышэ йөнла вэлэ чучэш. Азал ышкэак лышэмэш, сандэнак нуно тудым вучат. Нуно,—орудий кудыртымö, пожар да сабльэ дэч лўдын

пытышэ ўдрамаш-влак,—урэмыш лэк-ташат, шукурак ойлашат лўдын шинчат, азал ваштарэш кайаш нунылан шуйыткын чучэш, но азал лышэмэш. Чылажат палымэ гынат, кажнэ чашкэр, кажнэ пушэнгэ азалым шуктышашла да тушман кидыш кучэн пушашла койыт. Азал тракт дэнат, улак чодрa корно дэнат, йужгычынат лышэмэш—кўдыртэн пудэштэшат тулыш савырна, кудылам пудыртылэш, аулым, чодрaм йўлата, айдэмым сусырта, пытара. Азал йыр могырым толэш.

—Каласал, кувавай,—йоча ўдыр йыштак йодыштэш,—каласэ, молан салдак-влак йошкар тасмам пыжыктыл коштыт, а тачэ эртышэ-влак ошым сакэныт ильэ?... Кочайат йошкар тасмам пыжыктэн... А кунам ачий толэш?...

—Шып лий, вэвайэм... Тыпланэ, Кадэча,—куваважэ пушландара.—Тыдым ит ойло, йумо вурса...

Адэк йэшара:

—Йошкаргым кугэшнышэ-влак вэлэ сакалат. А вийан йэн кугэшна... Воч, вэвайэм, воч мый воктэнэм.. Ой, поро йумо, утарэ!...

Изи ўдырын пушкыдо капшым тудо шын эталэш. Шинчажым вийтак вўд налэш. Вэт ик тудо вэлэ шинча: изэ Кадэчан аважат-ачэжат сакымэ вэрыштэ пикталт кэчат...

—Воч, вэвайэм, воч. Мэ коктын, воч...

...Изэ Кадэча пöрт воктэн шога ильэ. Кидыштыжэ йошкар тасма... Тыдым куваважын кўпчўк йымачшэ шолып ну-мал лэктын. Изэ Кадэча шымаралэш. Тудо шуко гана ужын, йошкаргэ-влак почэш ошо-влак, почэшышт адак йошкаргэ-влак толыт ильэ.

*) Пошкырт йылмэ гыч кусарымаштэ — „Шуйытко-Курык“

Изэ Кадэча йывыртэн. Вэт ошо-влак эртышт, а ындэ йошкаргэ-влак толшашан... Тэвэ тудо,—изэ Кадэча,—тумышан вургэмым чийэн, төватайым упшал имнэ кушкыж толшо иктаж түрлө кугэшнышылан ты тасмэм пөлөклан пуа... Вэт нуно пытартыш тусь кымызыштым да пытартыш кашак ұйыштым вийытэш шупшын огыт нал. Нуно изэ Кадэчам огыт вурсо. А ты тасмам налыт...

Кадэчан ончылтэнак колын лэкмэ пчал йүк влак лишэмыт. Чодра тўшка шо-йыч корно пурак пөршыштө пэрвой имнэшкэ-влак кончышт. Мологунамсэ гань-ак саблэ-влак йылгыжыт.

—Ах, түвө тудо, түвө!— йошкар тасмам нөлтэн шогышо изэ ұдырым ужын ончылсо имнэшкыжэ воштылмо сэм дэнэ кичкыральэ.

Изэ Кадэча өрмалгэн шогальэ. Ончыл-ныжо чарнэн шогалшэ имнэ ұмбалнэ тумышан вургэман да төватайан йэн олмэш зангар мундиран йэн.

—Шуйалтэ тасмадым,—адак воштылын пэлэштыш имнэшкэ.—Так... Кўшкырак... адак кўшкө...

Садэшак... изэ ұдырын кидшэ волэн возо...

Тэвэ тыгак ильэ ты аулышто. Тыгак ильэ Колчак эскадрон-влак эртэн коштмо моло аулаштат. Пошкыртын шуко ауллаштыжэ тыгэ ильэ.

Кок час жапыштэ урэм адак тынысла-ныш. Чодра гыч лэкшэ йол корно дэнэ куралым сакалэн өрдыжыш ончылт кок пошкырт лэктэ.

—Тыныс чай,—манэ тумышан пэшмэ-тым чийшэ кужо мыйыкан шонгырак пөрийэнжэ. Шлапажым налын тудо пў-жалтшэ шўргыжым ұштыльө.

—Тый ала мо канысырланаш тўна-лыыч, Оскар,—шижтарыш йолташыжэ.

—Тый умло, Гариф, кансырланыдэ ок лий. Мэ падрашын вэлэ, мэмнан курал-нат укэ, мэмнамак бай-влак кэч могай тушманланат кучэн пуаш толашат. Мы-ланна ышкэнан отрэдна йыр чыла аул-ласэ батрак-влакым чумыраш пижаш

кўлэш. Тугак йорло-влакымат чумыраш. Вийым погэн тыл гыч Ёпыш ошкылаш... Йошкар войска влак йөршэшынак лупшалшашлан йамдылалтыт манын ойлат...

—Чын, Оскар,—изиш тыпланышын тўнгальэ вэсыжэ,—ты пашалан пижаш ындэ чотынак кўлэш. Вэт палэ, тыштэ... тыштэ кучэдалмаш аляэ пытартыш гана огыл...

—Мыйын план уло,—манын шуктэн гына ильэ Оскар,—кудо воктэн кийшэ кок ўдрамаш капым ужат, өрмалгэн шогальэ.

—Гафар... Гафар!.. Тыдэ мо тыгай?... Ой, йөратымэ уныкайм!.. Ой, мыскы-ньэм влак...

Оскар сукэн шинчат, шонгылыкыш-тыжо пэрвой гана аза ганэ шортын колтыш. Пурла кидшым пөлэклышэ Ка-дэчан воктэн онжо гыч шуралтэн пушт-мо ватыжэ кийа ильэ.

Оскарын ушыжо кужаш ыш пу-ро. Илыштыжэ тудлан пэрвой гана тынарэ йөсын чучо. Ала мо вуйжылан шокшын да онжым кысаш, логаржым пикташ тўнгалмыла чучо. Ты шуйтко сўрэт пэр-войжым тудлан омэшыжэ ужмыла вэлэ койо. Но вўр—вўрак,—кизыт гына йо-гышо умалыдымэ вўр. Кидшэ дэнэ азан шўргыжым да изэ кидшым нийалтэн ончышын Оскар шкэ кид копаштыжэ шокшо гына ал вўрым ужо.

—Ида вурсал мыйым...—пытартышлан пэл йүк дэнэ гына тудо пэлэштыш.—Ит вурсо, Кўльнэза... Ит вурсал, йөратымэ уныкайм, Кадэча... Мэ ўчымы шуктэна... Да, мэ ўчымы шуктэна!..

Тыгэ 1918 ийын кэнэжым ильэ...

II

Оскар отрэд штаб чодра пундаш-тэ—эрлан сар ышташ йамдылалт тола-шышэ кодшо Капйэль полк кийымэ вэр гыч ала монар километр вэрыштэ гына ильэ.

Партизан отрэд вуйлык Оскарын шкэ аулжым кудалтэн каймыжлан ындэ ик идалыкат тэмын. Тудо ожсо тумышан

пэшмэтшым да ик төватайым гына упшал коштэш. Чурийжым шэм пондаш пэтырэн. Ик вэр гыч вэс вэрыш кусныл коштмо илышыжэ тудын ты тэлэ да шошо жапыштэ тымартэк уждымс-колды мо вэрлаштэ эртыш—курыкан чодралаштэ да улак ауллаштэ. Пашажат шагал сгыл ильэ. Тудын үмбалнэ куго отвэтствэн паша кийыш. Тудо чодралаштэ могай гына йол корно, кувэлнэ могай корэм, чашкэр, куго корно уло—чыла шинчаш төчэнак кошто. Тушманын могай частьшэ кувэлнэ—тудымат тудо шинчэнак шогыш.

Ийунь тылзын ик лүп-лүп шокшо, пыланрак йүдшө трэвожно ильэ.

Орт-Тау курык вуйышто тыгыдэ кожэрын чүчкыдө лүс йымалныжэ у гына румо лүс дэнэ опымо Оскарын жапланыштымэ омашыжэ. Оскар курыкан чодрала законым пудырташ төчыдымыла омащыж воктэн йышт гына шинча. Тудо куштылго ароматым оңышкыжо кэлгын шүлалтэн йыргэсэ шолын тынысым колыштэш. Иктаж вэрэ ок кыштыртатэ мэ, йүк-йан укэ мэ—шыпак колыштэш. Тымык улмаш—тидэ отрадын дисциплиныкшым ончыкта.

—Гафар,—ольанрак тудо пэлэштыш.

Лышташ шоргалтыш... Воштыр түшка шойыч кужо рвээ тарвагышат, омаш вэлкэ вашкэн куго сшкыл дэнэ ошкыл колтыш.

—Мый Гафар.

—Жап шуын...

Рвээ „шой“ шүшкалтыш. Садэшак йырым-йыр тарваныгыч шоктыш. Тыштат-туштат күчыкын гына пумо камандэ йүк... Иктаж түрлө йэнг уло манын шоныдымо улак вэрыштэ кандашлэ мужыр йол тошкышташ тўнгальэ.

— Бар!¹⁾

Кокымшо гана шүшкалтыгыч шоктыш. Отрад йомо.

— 20.. 18... 20...—шкэ сэмынжэ пэлэштыл шинча Оскар. Тачэ тудо куран вийжым шотла.

... Йаман-Тау. Тыштэ противникын ик батрэйжын тул позицыжэ.

Батарэй капитан кужо капан, шкэжэ туйо, кужо кутышыж дэнэ вийнэнэ шогалынат, бинокльыш онча.

—Алло! Алло!...—ордыштө тэлэфонист дэжурный кычкыра.—Алло! Поверка линии..

Тул позицыштат, лышыл чодраштат чыла шып лийэ. (Тыгэ шыпланымаш Эрвэл тайфун тарванымэ дэч ончыч Тобацумо йэр үмбалнат лийэш). Но тытыпланымаш ала мом гынат сөрышыла чучэш. Чыланат канысырланэныт. Капитан гын—тудат, волгалтшашым шижат „чылаң вэрыштышт гын“ маншыла йыргэжэ чүчкыдын ончыкташ тўнгальэ.

—Алло! Алло!..—ольанрак үжэш тэлэфонист.

Ончылно, аул шойылно почэла кумйошкар ракэтэ койо.

—К бою!—капитан, командым пуыш. Шау тарванышт.

—Алло!—кычкыра тэлэфонист. Но, очыни, тудлан вашмут пушо ыш лий..

—Алло! Алло!—йүкшым эрэ кугэмдэн тудо кычкыраш тўнгальэ.

—Адак могай кычкырмаш!—капитан шүрдэн колтыш.

—Ваше высокоблагородие... Алло говорит Казань говорит Казань...—мугыртата тэлэфонист.

Арамэш. Чыла арамэш... „Ура“ кычкырен ирланэн чодрала гыч кэнэта толын лэкшэ партизан түшка батарэйым толын авырыш.

—Куралым кудэлтэ!..

Лүймө йук шоктыш. Капитан сабля дэнэ руаш тўнгальэ ильэ. Ваш ксдо. Оңышкыжо йүштын толын кэрылшэ клинок тудым йол гыч сүмырыш.

Кучэдалмаш улыжат ала монар минувэлэ шуйныш. Артилерист-влак гыч кудыжо йөрлө, кудыжо кид нөлтэн шогальэ. Ик офицер Оскарын шинчашкыж ончэн кужо түрвыжым тарватылшегыш, но нимом каласэн ыш кэрт, вэржэ гыч ыш тарванэ.

1) Кайэ (ошкыл)

—Говорит Казань .. говорит Казань...—
лүдмыж дэнэ гипнозалалтшэ тэлэфо
нист шкэнжым шиждэ мугыртата.

Оскар воштыл колтыш.

—Э-э брат, брось! Тебя никто не слу-
шат. Тапэр ни одна ваша пушка не стре-
лят.. Здесь не стреляют, там не стрелят...

Оскар ыш оталалт. Тудын пумо зада-
чым посна бригадэ-влак жапшэ дэнэ
шуктэныт.

Да, Оскар ыш оталалт. Ончылно йалт
аул воктэнак—каппэльэвэц-влакын ара-
лалтмэ вэрыштышт пэрвой ик монар сна-
рэд пудэштэ, а варажым чарныдэ кү-
дырташ тўнгальэ. Лүдмышт дэнэ пэхо-
тинэц-влак чакнэн куржаш тўнгальыч.
Противникын тылыштыжэ орудий йўк
ыш шокто...

Йамаң-Тау лышнэ ик монар снарэд пу-
дэштэ. Шкэ тул йымак логалалтдымаш-
лан Оскар плэныш налылтшэ-влакым
вашкэн гына стройыш шогалтышат,
йыр кайэн йошкаргэ-влак могырыш лэк-
шашлан да шэргакашлан кәсыпшым
пөлэклышашлан камандым чодрашкыла
пуыш.

Корнышто кэнэтак нуным имньэшкэ
ваш лийэ. Имньэ ўмбалнэ мўндыр вэ-
рыш коштшо изэ гына капан развэдчык

Шариф шинча ильэ. Могай паша лий-
мым мўндырчынак умлэн вэсэлан кич-
кыральэ.

— Атам-н йолташ!..

Оскар воштылалмыла лийэ. Воштыл-
шо өткыр¹⁾ Шарифым ужшынак тудо ши-
жэ: паша чыла сай.

— Да, шариф. Сальәм алэйкым²⁾,
йўкын докладдым пу.

— Ўпым Чапайэв налын. Чыла фронт
дэнат Колчак... чакна...

Оскарын кичкырал колтымыжо шуо:
„Кужо ўмыран лийжэ Чапайэв!“ Но тудо
саламлышыла вуйжым гына рўпшалты-
шат, йывыртэн воштылалэ. Воктэнжэ
ошкылшо сай партизан-влакым куанда-
рашлан тыдат сита ильэ.

Виш пасуш лэкшын тудо гэройла пы-
зырэн мийшэ йошкар войска-влакым
ваш лийэ.

Оскарын чыла йолташыж-влакат шкэ-
ныштын задачиштым ыштэн шуктымэк
йошкаргэ-влак вэлкэ лэктыч.

Йошкаргэ-влак ратыш шогалшэ Оскар
тыгодым пизырэн толшо йошкар бронэ-
вик-влакым пэрвой ужо. .

¹⁾Өткыр—смелый.

²⁾Сай улат

Кавырлван илышыж гыч*)

Историй гыч чын ойлымаш

Элэксэйн

АТЛАШКИН ДЭЧ КАЙЫМЭЖ

Самар ола. Пристынь ончылно и о-
гылтам: мыйын шинчын толмо „Свято-
слав“ пароход йатыр жаплан шогалын.
Тышак волыдэ ўлкыла кайшэ-влак сэ-
рыш кўзэн пазарыш, олаш коштын то-
лыт. Тышак шогалшыжэ багажыштым
нумал лэжтын кайат. Угычын шичшат
уло. Сэнтъябр тылчэ умырын шога. Та-
йылын кайшэ кэчэ шуэ тўтыра коч ву-
дакан ончыкта гынат, мogyр ок сўсанэ,
альэ лывыргэ. Иужо вокгэнэм эргышэ
коклан мыйым туран ончалыт. Мыйын
пэлэ пыгышэ чийэм, тупысо изи котом-
ка, тыгай илышым пўрвой ужшыла он-
чалмаш, өршө койыш—ала лўдыкта,
ала йыгыжгын ончыкта, ала полыш
пуэн кэртдымашым шижтара Нуно эр-
тат, мый шып шогэм. Шонымаш кугу.
Атлашкинын расчотлан пумо 17 ырший
оксажэ шэм киндыланак пытэн шуэш.
Альэ мартэ „мэрангла“ толын очыний
умбакыжат тыгэ кайаш ок лий. Сай
йолташлан кўра тыш шуым. Шым ку-
тышын билээтым провэрайаш тольыч.
Мый койко йўмалан, сондык шэнтгэлан
шылын утлышым. Астраханьыш шуын
иктаж пароход общэствэш тарлалташ,
мыйын шонымашэм ыльэ. Пырльа толмо
йолташэмат туш шуаш кўлэш манэш.
Ындыжэ тудат пароход гыч волыш.
Мыйат иктым ончалам, вэсым ончалам.
Адакат шинчын ончаш шоналтэмат, мо-
гырэм чытырналт кайа, ик жаплан кап
мучко пўж вўд налэш, адакат йўкшэн
кайа. Тыгэ шогаш ок йөрө, иктаж йө-
ным муыдэ ок лий. Мыйын толмо па-

раходысо буфэт пашазэ-влак ийым ну-
малыт. Мыйат нунын дэж мийэн мутым
лукнэм, йылмэ ок тол. Ик магал ончэн
шогышымат, нунат пэлэшташ шонымэм
шижыч. „Здравствуйте, земляки“—манын
колтышым. Умбакылажэ Астраханьышкэ
мыньар суткаштэ, сагатыштэ шуаш ли-
йэш,—йодышташ пижым. Мут гыч нуно
мыйын положэньэм нэргэн умлэн на-
лыыч. Буфэтыштэ лачак атэ-шөр муш-
кэдышэ кўлэш улмаш. Мыйым тидэ па-
шашкэ оза коч мутланэн шогалташ
лийыч.

Тарлышэ буфэтчик Львов Николай,
шкэжэ Нижгород мэщанин, шуко жап-
лан тарла шонышым. Укэ, Астраханьыш
шунат: „ындэ от кўл, кайэн кэртат“,—
манын кумыр пудэ луктын колтыш. Кум
сутка йўдшө-кэчыжэ ыштымэм арам
лийэ.

1904 ийын нылымышэ сэнтъябрыштэ
„Бурлак“ лўман буксир пароходэш ма-
трослан тарлалтым. Условий тыгайэ:
пашадарым тылызэш 16 тэнгэ пыш-
тышт. Тидэ лўмжө вэлэ. Чын, тый чу-
мыр навигаций пэриодым шуктэт гын,
тынарак налат. Вара пурышо, альэ лў-
гыч лэжтын кайшэ 12 тэнгэм гына налэш.
Садлан срокым шуктэн служитлаш кэч
кэат шонэн. Тидэ адак пароходысо ка-
питанын пашазыжым аклымаш гычат
лэктэш. Пароходышто чыла пашазэ кок
командылан шэлалтэш: кўшыл дэн ўлыл.
Кўшыл командыш матрос, лоцман, боц-
ман, штурвальный-влак пурат. Ўлыл ко-
мандыш—машинист, тудын помошнык-
шэ, кочэгар, масльоншык-влак пурат.
Мый кўшыл командыш вэрэштэм.

Тыгэ, мый „Бурлак“ пароходышто

*) 1 ужашыжэ 1934 ийыштэ лэжшэ 2—3 №
„У вий“ журналыштэ пэчэтлымэ.

улам. Тудо „Кавказ дэн Мэркурий“ акционерный обществын пароходшо. Тидэ обществыштэ кугу княз-влак шогтэныт: Константин Константинович, Сергей Альксандрович, Георгий Альксандрович, тулч молат. Мэмнан пароходик шаландым¹⁾ коштыкта. Тудын оражэ 18 тўжэмтон вўд пурмо. Тудо Йул ағысэ Бирьучий коса манмэ пристань гыч Каспий тэңызысэ Астраханский „12 футов“ рэйдеш коштэш. Рэйд „12 футов“ Каспий тэңызыштэ, тушко сэр гыч 40 километр. Тышакын энэрысэ пароход, баржэ гыч тэңызысэ корабльыш чыла сатум грузитлыман, тугак кайшэ пассажирланат кусаралт шичман. Тидэ рэйд шкэнжын пэш шуко дьэбаркадьер, толын шичшэ параход, корабль, баржыж дэн вўд ўмбалнэ кугу олала койэш. Йул ағышкэ гын, тэңызысэ пароход чак мийэн ок кэрт. Эр кэчэ вэлым мардэж лиймэ годым Бирьучий коса ўлыл могогырыштат пулвуй кэлгыт вэлэ—мардэж ошмам чумыра. Тунам грэзнушко²⁾ постойаннэ корным кўнчэн йамдылэн шога. Йўд йўмач мардэж лийэш гын, вўд пундашсэ ошмам тэңыз могогырыш кусара, тунам вўд кэлгэ лийэш, пароход эрыкшэ дэн кошташ тўналэш.

Тидэ буксирым капитан Сапожников Иван Ильич вуйлата. Сапожников шкэ осалжэ дэн да пашазэ пызырымэ дэн моктана. Матрос илыш нэлэ. Суткалан 12 шагат вахтыштэ шогымо, буксир грузитлымэ, йастарымэ, постойаннэ палубышто мо улым эрыктэн шогымо, тулч моло, капитанын кўчэмдышыжэ суткалан канымашым кум шагат гына пуа. Кочкын шинчымэ жапат йатыр лугыч лийэш. Йуж кунам шкэнан коклаштат энэртилмаш лэктэш, мыланэм, марийлан, чотрак пэрнэн. Мый службын пэлыжым чотырак нумалнам, йөсыжымат чотырак чытэнам. Пашадарым, 12 тэңгэм, ика-

1) Шаланда—кўртнө листа дэн ыштымэ баржэ.

2) Грэзнушка—энэр пундашым кўнчышө пароход, тудо лўмын штымэ машинаж дэн ошмам ордыжыш кышка.

нат тўрыс налмаш укэ, палэ, тылчэ вуйэш йатыр пашачылан 2-3 тэңгэ штрап погына. Капитанлан кум-ныл бутылка пивым от шындэ гын, йол парняжым от нуло гын, тўрыс налшашлык улат гынат, от кэрт. „Бурлакыштэ“ мый кок ий илэнам, тидэ пэш кужу срок. Тынар илаш чыташ кўлэш, тынар илышэ шагал лийын.

АСТРАХАНЬЫШТЭ 1905 ИЙСЭ РЭВОЛЬУЦО

1904-1905 ийын тэлым Астрахань дэч 7 километр ўлнө Шуртыгинский затонэш тэлылан шогалынна. Тидэ затонэш тэлэ жапым шуко пароход-влак эртарат. Кэнэж гоч посна кошгшо пароход-влак, пароходысо пашазэ-влакат ушнат. Тыштэ мый „Константин“ лўман пароходысо Константин лўман матрос дэн ваш лийым, варажэ палмэ лийым. Мый йатыр йолташэмын фамильыштым мондэнам, адак шукужо годым вашэ-вашэ лўм дэн мутланэна ыльэ, садлан йужыжым гына фамильыжгэ шинчэм, йатыржын лўмжө вэлэ ушэшэм возэш. Тудо—мэмнан коклаштэ вўдэн нангайшэ, рэволюцо пашам умылтарышэ йэн ыльэ. Тидэ паша нойабр дэн дэкабр (тошто стиль дэн) тылызыштэ лийын. Ик кэчэ годым Константин ола воктэнсэ, Канонский домэш шолып погынымаш лиймэ нэргэн каласыш. Пашазэ-влак тынар кугун пэгынен кутырмым тышак мый пөрвой ужым. Йэжово монастыр гыч тўгалын Сапожников капитан дэк шумэш нэлэ ужмэм, кугу мўшкыр пойан, сөсна гай койа кужу ўпан манах, поп кашакын, чолгыжшо санга-влакын пашазым пызырмым уло шўм кылэм дэн нумалмым чараш луктын пыштымем кольым. Мыйын ойгэм, мыйын йөсланымэм чыла пацазэ, матрос-влакынат йөсланымышт дэн ик гайжым палышым. Тидэ касым сай паша вэрчын кугу йэшыш ушнымашэш шотлышым.

Вэс кана Астрахань дэч лучко километр ордыштө, сэло Икранэш погы-

нышна. Кумышо каналан адак Канонский домэш погынэнна. Погынымаш кошаргэн ыш шу. Ала могай шпионжо увэртарэн, мэмнан полатнам полицылан авырыктыш. Окна гыч вигак пуля шўшкаш тўнгалыэ. Погынышо калык омшашкэ куржаш кэрылтыч. Туштат ваштарэш пуля шўшка. Мыйым, изи капаным, начаррак вийаным ишналт лэкшэ калык пёрт ончыл мучашэш йорыктыш. Мый колэн вочшо пашазэ влак коклаштэ лийынам, ўмбалчэм тошкэн лэкмэ дэнэ ушэмат йомдарышым. Умбакежэ молийын, кузэ утлэныт, ом шинчэ. Эр вэлэш ижэ ушэм пурыш. Тыкшэ тарванышым, колыштам, полатыштэ нимогай йўк йўан ок шокто. Воктэнэм колшовлак торэш кутынь кийат. Могырэм пу сорым гай чучэш, вуйэм, парням тушкэлтэт гынат, мучко сургалтэш, еўсана, кугун шўлалташат нэлэ, он ишна. Кўшкө ончалыым, корка шўдыр комдык шогалын, эр ўжара шўдыр кўза. Вўд ўмбалнэ коштшо шўдырым ончалын йўдым палаш вашкэ тунэмат. Кужу йўдыштө, вахтыштэ шогыштэла йолташэтшат тудак вэлэ. Садлан матрос каваш ончалдэ кэч куштат ок чытэ.

Иырым йыр тымык. Шижмышт дэч ончыч кайаш күлэш, шонэм. Тайныштыл, лакэш, чонгалаш тўкнэн пурэн кайаш төчэн ошкылым. Тылэч вара кэчывалым урэмыш лэктын дэмонстрацым шташ тўнгална. Усмиритлаш городской-влак лэктыт. Салтак влакым луктыт, нуныжо ваш шогалдэ мөнгэш пурат.

Ик кана ола көргэш биржэвой урэмэш кугу митинг лийэ. Тидэ пытартыш погынымашна ыльэ. Тунам альэ Иул кумдыкэшак кылмэн огыл, „салэ“ (ий) кайа. Зимоватлышэ пароходла гыч Иулын кок сэржэ дэн матрос влак кўзышт. Ик могырыштыжо лучко тўжэмым шотлышт, вэс могырыштат лу тўжэмым. Ала кунар тўжэм оласэ пашазэ лэктын дыр. Погынэн шумэк ола урэмэш кугу митинг почылто. Буржуй-влакым пытараш кайаш чылан йамдэ ыльыч.

Тидэ жаплан Астраханьысэ губэрнатыр войскам вэс ола гыч кондыктэн шуктэн улмаш. Нунын планышт: крепость гыч калык ўмбак пушко дэн лўэн, казак-влакым луктын пикэ дэн шурэн, кэрдэ дэн руэн пытараш. Лачак чылажэ ыш лий. Крепостьысо салтак-влак пашазэ ўмбак лўймө олмэш, губэрнатыр дворэцыш лўлташ тўнгалыч. Губэрнатырын полатшымат кўшыл пачашыжым шўгкэлэн пытарышт. Лачак губэрнатыр вэрэштын огыл, шылын утлэн. Тугэ гынат, казак-влак йанлык тўсыштым ончыктэн лэктыч. Иара кидан пашазэ, матрос-влак ваш шогалын ышт кэрт. Урэмыштэ шуркэдылаш, руаш тўнгалыч. Паникэ тўнгалыэ. Пашазэ дэн матрос кидыштэ пчал ўзгар лийэш ыльэ гын, ик казакат, ик жандрамат ок код ыльэ, чыла буржуй влакын шолышт лукталтэш ыльэ. Калык куш шуын, туш куржаш пижэ. Нуно почэш поклат. Тэвэ тунам шуко матрос влак пэлэ кылмышэ Иул ўмбак куржыч. Нуным казак дэн жандарм влак почэш поклат. Тўжэм дэн вўдыш пурэн кайышт, пчал, пикэ йўмалан лийыч. Тышакын мый тыгай йөратымэ, пырльа илымэ йолташэм-влакым йомдарышым: Васильев Гриша, кызытсэ Горький гыч, Захаров Иэмэлийан, Тихонов, Сэнькин, кочэгар Альэксэй, Тамбов гыч улыт ыльэ.

Мый тыгэ утлышым. Калык тўшка дэн куржшыла „Иэвропэйский номэр“ манмэ полатын коридорышкыж куржын пурышым. Тышакын утлышашла ок чуч, кудывэчыш куржын лэктым. Кудывэчыштэ шонданыш шылым. Көргө гыч чынгырым пыштэн шып лийым. Урэмыштэ лўлтыт, кычкырат, кудалыштэм йўк шокта. Иктэ куржын мийэн шондан омсам шупшыл колтыш. Укэ, ок почылт, мөнгө кайыш. Сайрак тўкылаш күлэш шонэм. Кўсэныштэм вичкыж шлагат ыльэ, тудын дэн чынгырым кылдышым. Иктаж шагат, альэ шагатаг пэлэ лиймэк урэмыштэ йөршын шыпланыш. Кудывэчыштэ йол йўк шокта, коштыт.

Ик йэн толын шондан омсам адак шупшыл ончыш. „Ала кө йастара“,—шоктышат, мөнгөш кайыш. Исак лийэ, шэңгысэ йэнэт адак тольо.

— Кө улс, поч,—шокта.

Мый шып, ик йүкат укэ. Толашэн шогылтат—кайыш. Адак вэсэ тольо. Тудо могай пашам лиймым колын—изи рож гыч пэш онча. Мый коймаш укэ. Ындэ тулвондым нумал толэш. Омсам йыпш кокла гыч чыкэн тулвондо дэн почнэжэ. Мый лукуш куснэн шогалнамат, пэл кидэм дэн чынгырым гына кучэн шогэм. Ыш кэрт, тудат кайыш. Почам гын, нимат огыл шонэм, адак ала могай шонымашан, урэм гыч эрталат лийшашан огыл. Шонданыштэ эр мартэ шинчэнам, исак нэралтэнамат, могырэмат кылмэн. Волгалташ тўнгальат, садэ „кайут“ гычэм почын лэктым. Капкаш мийэн пэрнышым,—тўкылмө. Капка йүмал виш. Вуйым чыкэн ончышым—вуй пура. Урэмыштэ шып, нигөат ок кой, нимогай йүк-йүан укэ. Пинжакэм куда-шымат ишалтын урэмыш лэктын шогалыым.

Тидэ митинг дэч вара расправэ кайаш тўнгальэ. Рэволюционьэр кокла гыч кумло индэшыжым сад Петра Великого манмашэш шэңгэл лукэш пиктэн сақышт. Шуко чурмаш шындышт да ссылкыш колтэн пытарышт. Кумло индэш коклашкэ мыйын палмэ Константин йолташэмат логальэ. Нуно Токарьэв дэн коктын приставым лўэныт. Токарьэвшым пристав пуштын, приставым Константин пуштын. Тудым моло рэволюцо паша дэч посна тидлан винаматлэныт. Тэвэ тыгэ мый пагалымэ йолташэм-влакым йомдарэнам.

Йанвар йүд. Мый вахтыштэ¹⁾ шогэм. Пэл йүд дэч вара сагатлан смэнэ толшашлык. Шэм йүштө могырым чытырыкта, пўым ваш кырыкта, парньам чывыштылэш. Тэлым кум сагат дэн шогэна ыльэ. Тудат пэл тэлыла чучэш. Йүштылан вуйым ом пу: могырэм шупш-

кэдэм, тошкыштам, эркин тёрштылам, кидэм кормыштылам. Шўдырым, тылзым ончалам, жап шушашлык. Исак лийат, мый дэкэм кумытын толыт. Иктыжэ мыйым вашталта,—йолташэм. Кокытшо казак. Мийэн шучат „арэстован“ шоктыш.

— Молан?

Мыйын сондык пундашышкэ пыштымэ Парамоновын сочиньэнийжэ ик книжка ыльэ, Константинын пумыжо. Тыгай книшка-влакым Дон энэр воктэн Ростов олаш пэчэтлат ыльэ. Тидым вара колнам. Типографий кучышо озажым лўгыч шоктыш. Вахтыштэ шогымэм шэңгач жандарм казак-влак дэн толын кайутлаштэ обыскым штэныт. Тўкылмым, суралмым шотлыдэ чыла пудыртылыг. Мыйын сондык пундаштэ кийшэ книшкам муын луктыныт. Мый, вахтыштэ шогышэт шижынат омыл. Мый дэчэм йодыштмаш тушак ыш лий, викак арэстовайэн наггайышт. Кум арньа чурмаштэ шинчышым. Тидэ жапыштэ ала мыньар пачаш йодыштмаш лийэ. Вара сутыш шогалтышт. Сутышто йодыштыт: „Кушто налнат, кө пуэн? Молан лудат, кө дэн пырльа лудат, мо каласымэ? Кө тугай буржуй? Кө тугай кулак, кө тугай пашазэ, молан забастовкым штат?“ Тидэ ок ситэ возыктэн ончыктат, ончыланышт книшкам лудыктат. Могайрак кнагачэ, кунарэ рэволюцо пашаштэ полшэнат палнэшт. Мый буква гыч букваш толашэм, чывэ йол дэн удыркалымэ гай луктам. Мыйын ончыч йодышмышт годымат, кызытат ик отвэт: „Тидэ книшкам пөрвөй ужам, муын улда гын, ала кө сондыкыш виш годым шолып пыштэн. Тау, лачак йолташ влакат иктат луктын каласэн огытыл улмаш. Ёмбачшэ „йолташэт коклаштэ кө матрос-влакым лугэн кугыжа ваштарэш тарвата?“—йодышташ тўнгальыч. Ом шинчэ—да паша укэ! Тидэ ыш ситэ. Воткандра дэч күжгўрак шпагатым кондышт. Санга гычэм вуй йыр налын шэңгэлан кылдэн шындыштат, пашкарым чыкэн пўтыраш тўнга-

¹⁾ Вахта—пароходышто часовой шогымо пост.

льыч. Но коршта, пүчкэш. Пүтырат—пүтыратат, адак йодышташ пижыт. Мыйын „хоть голову отрежете“ ом шинча, большо отвэт укэ. Чарнышт. Оправдайн колтышт. Тыгай паша дэнак ик сутыш Гласков йолташэм вич ийлан судитлышт.

„БУРЛАК“ ГЫЧ ЛЭКТАМ, КОЛЫМ КУЧЭМ

Иунь тылызэ. Мэмнан буксирна Би-рүчий коса гыч „12 футов“ манмашкэ корным куча. Кэчэ пэш шокшо. Шинча гыч Йул сэр, пристань, варажэ Каспий тэнгыз сэржат ойырлат. Оралдэ, ошма сэр, тыгыдэ чашкэр, кужу кийакан олык олмэш пэрвой лудо, кандэ налэш. Вара чыла иктыш ушна, сэр олмэш лудо, шэмалгэ вудака налэш, умбакыжэ тэнгыз вүд дэн кава иктыш ушнат. Ончэн палаш тöchэт, от палэ, шинчат вэлэ нойа. Тыйын ужмаштэт кокыт ыган кодэш: йандар пэлкандэ кава, тугай түсанак толкын дэн лупшышо Каспий тэнгыз вүд.

„Бирүчий коса“ гыч 2-3 сагат каймэк „12 футов“ койаш тунгалэш. Ончыч горизонт түрыштö мачтэ влакым ужат, вара исак лийэшат, вүд үмбалнысэ олакыньэл шогалэш. Тышкэ сэр гыч 40 километр. Тышакын энгэрыштэ коштшо параход-влак гыч тэнгызысэ кораблышт чыла сатум вашталтат. Шуко дэбаркадэр, толын шогалшэ параход, баржэ-влак, электричэский тул олала койэш. Мэат шогалаш йамдылалтына. Мый носовой частыш куржын мийэн содор чалкым йамдылэм. Льгостыым*) шуаш шогэм. Пароход эркышна, дэбаркадэр дэк чакна. Ваштарэш матрос-влак куржын лэктыг. Моло кунамат тыгайым шуко ужаш лийэш ыльэ. Акционьэрный обществын агэнтшэ Бучиньов шинча. Тудын ончылныжо үстэл, үстэл үмбалнэ самвар, чайым йүэш. Вүд үм-

*) Льгосты—параходысо канатын мучаштыжэ вичкыж кэрэм лийэш, тудын мучашыштэ изи моклака. Тидым кудалтымэк кучэн канатым шупшыш налыт.

балнэ дэбаркадэр дэн лунгалтмыжэ ок ситэ, вүд вара гай йэчэ ү баланыштымэ пушкыдо пүкэныштыжэ стаканым кучэн шкэнжым рүлшэн лунгалт шинча. Капитан штурвалкэ гыч командым пуэн шога.

— На, кучо льгостыым! Стоп!

Мыйын льгостыэм вик Бучиньовын сангашкыжэ мийэн пэрныш. Санга „лоч“ шоктыш. Кидысэ стаканжэ мучыштэн „чор“ лий. Мөнгэш налын адак шуаш. Шогална. Бучиньов кузэ кугыргылын дыр, ончалаш йарсэн омыл. Исак лийат шкэ дэкшэ капитаным кычкырал нальэ. „Сволочь,—пылшэшэм пэрна,—немедленно рассчитать негодья“.

Капитан параходышко тольят, дэбаркадэр дэч ойырлыдэак ик кана нэр гычэм түкэн кайыш. Корнышто конторыш үжыкта. Мый ом мий. Палэ, Астраханьыш шумэш тудын дэч мыланэм йөршö рочот лийшашан огыл. Ончычшат шуко пашадарэм кочкын йуын. Йарак ынэм утло. Корнышто рочотлан мийаш гын кучэдалдэ утлышашла ок чуч, пэш сырэнэм. Ок лий, пароход палубэш ваш лийэ. Вурсаш тунгалэ, талышна вэлэ. Мыйым пашадар дэч посна луктын колтынэжэ. Мый ом чакнэ. Ыжымат шиж Шола шүргэмлан тулын чүчын кодо совэнат колтыш. Уло вийэм погышыमत так он гычшо шуралтэн колтышым. Исак чакналтышат, адак садэ вэр гыч энга Сар талышна вэлэ. Тынарыш шуын улна ик кана шындэм шоналтышым, кэрэк мслийжэ. Аншук¹⁾ пүтырмö рычагым налын нөлтал колтышым,—мо улат шыкшалтэ.

Астраханьыш толын шуна. Сапожников дэн ойырлымо дэч ончыч главный конторыш управляющий Патракийэн дэк кайшым. Сапожников мыйым вэлэ сыратэн огыл. Вуй шийаш шым матрос мийэн улна. Сапожников моткоч осал взяткэ налшэ, йүшö ыльэ. Тудын эрэ ала могай үдрамаш лийэш. Тудо шкэжэ ватан огыл. Тошто илыш гычш:

¹⁾ Пароход вагылмэ пүтырэх.

офицэр, пароходыш капитанлан ала кузэ вэрэштн, мыланэм палмэ огыл. Паша-зылан мынбар штрапым ышта, чыла логарышкыжэ пура, штрап дэч поснажэ тудын дэч шагал йэнг утлэн. Сапожни-ковым тидэ толмашэш шкэнжым лук-тыч. Вэс кана тудым ола урэмэш галах коклаш ужынам. Мыйым паша гыч ыш лук. Тугэ гынат, больницыш кайышымат, 3 тэнгэм чыкалтэн ик тылызылан чэрлан отпуском нальым. Тыгэ „Бурлак“ гыч кайшым.

Йулышто участкэ дэн арэндыш налын колым кучат. Йужо арэндыш налшын кол кучышо тарзыжэ 2-5 лийэш, йужын гын лу гыч коло мартэ уло. Адак тыгат штат: арэндыш налэшат, колым вэсылан кучыктэн, нунын дэч шулдо ак дэн налын шкэ ужала. Мыйат Саратовский губэрньэ сэло Хохлацкийыштэ Григорйэв Василий дэк кол кучаш пурышым. Шкэжэ пойан крэсаньык, чэркэ старыстэ. Альэксэй лүман эргыжэ уло. Мэ тудын дэн коктын шкэ кучымаш укэ, йамдэ кучымым погэн коштына. Парусан пуш дэн коштын вүд үмбаланак висэн налына. Пырльак кир, висанат уло. Ныллэ, витлэ пут погымэк ватагыш ¹⁾ нангайэн ужалэт.

Ик кана Альэксэй дэн йогын почэш волэна. Пушышто 42 пут кол. Кэчэ тымыкак огыл, шторм ²⁾ уло, пуш тұрым вүд ом лупша. Саратовский губэрныштэ Йул лопка. Мый парус кандрам кучэн шинчымаштэ виктарэм. Альэксэй шканжэ долгушкыжым онча, коклан муралта, тудо исак йүшырак. Шэнгэчна кок пассажир пароход талын волат.

— Альэксэй, парускам налаш күлэш, лупшал кэртэш, — манам.

— Эртэна, — шокта.

Параход чаклана. Толкын йужгунам пуш коч лупшалэш.

— Альэксэй, мый парусым налам, тый рульым кучо.

¹⁾ Ватага—колым погэн шынчалтымэ вэр.

²⁾ Шторм—вүд үмбалнэ мардэжым тыгэ лүмдат. Шторм талэ лиймэ годым, пароход кайэн огэш кэт, корным йомдара.

— Мом тый куш ок күл нэрэтым шүшкат?—ваштарэшэм тудо пижэш.—Мый Йул сэрэш пуш йүмалан шочынам, а тый указым пуэт.

Мый чот кучэн шинчынамат, пурэн кайэна гынат, кандрам ом колто, шонэм. Ик пароход эртыш. Мэ лупшалт кодна. Вэсэ толын шуын. Мэмнан паруснам шторм „вуж“ налын шуыш. Пуш кумыкталтэ. Кол, кир-виса—чыла вүдыш. Мэ коктынат пуш йымалнэ. Мый кандрам колтэн омул, чот кучэнам. Толашэн пуш йымач лэктым, ночко прэзыла тупышкыжо күзэн шинчым. Альэксэй укэ. Ындэ тудо вигак Йул пундашыш кайыш—шонэм. Пуш тұрэш пробка кучымо, тудын үмбач йыр кандра лушкыдын пудалмэ. Альэксэй садэ кандраш пижын улмаш. Пуш воктэн икана вуйжо койо. Нушкын мийэн шупшыл налаш гын, мыйым ышкэмым пуртэн колта шонэм. Угыч коктынат вүдыштө лийына. Пуш толкын гыч толкыныш вэлэ лупшалтэш. Адак „мугыльт“ лий. Садэ мат пуш мучашышкэ онлашыжым пыштыш. Тудо тыгэ толашымэш пароход ала куш шуын.

— Ах, чорт, — шоктыш—тый чойарак улат, мпандэ үмбалан шочшын колмыжо ок шу. Полицым кычкырэ.—Мыйат кычкыраш тұнальым. Адак рэчной полицын проходшо пэш торак огыл улмаш. Ала колын улыт, ала волшыштла ужыныт, пэл сагат жапыштэ толын шуыч. Изи тошкалтышым кылдыштат, лэчна. Тыгэ иккана Йулэш нимогай план дэч посна йүштылна. Григорйэв Васлий дэн отпуско жапэм кум арньа вэлэ илышым. Тужэчын Кавказ дэн Мэркурий общэствынак „Кунэц“ лүман тавар дэн пассажир коштыктышо параходыш кайшым. Тушэчын „Тамара“ лүман шхуныш логальым.

КАСПИЙ ТЭНГЫЗЫШТЭ

„Тамара“ „Кавказ дэн Мэркурий“ общэствынак. Тудо „Астраханский рэйд 12 футов“—ышто энэр дэн кошшо пароход

гыч сатум вашталтэн налын Пэтровский Дэвэнд, Баку, Красноводск, тушэч мөнгэш коштын. Мэмнан коштыктымо сату: фрукто, кондитэр сату, рис, маный крупа, моло шэргакан сатуат.

Тышкэ логалмэкэ ик лу кэчэ мыйым качкэ витарыш. Энгэрыштэ кум ий коштмо дэн тунарак палэн омыл. Ошкэдэн от мошто, вуй пөртэш, йөралт укшинчыш толэш. Возын кийэт,—исак тыплана. Кыньэлат, кошташ тунгалат—адак ок лий. Тидэ шхунышто илмэ го-дым осал пашамат шталтын. Кочкаш йөрварым киндэ дэч молым окса дэн налалтын огыл. Иашлык түр катла—тыйын пийал, мэшак кушкэдалтэш, адак йөн, альэ банкым шүтэн шкак йонымат луктат. Иктажым шупшылат, иктажым чунгалат—йөрвар дэч посна от шинчэ. Тыштэ пашадарым тылчылан 36 тэнгэм налнам. Паша тугак нэлэ, канаш жап укэ.

Тэнгызэш пижына. Ик кана Астраханский рэйд гыч Пэтровскийыш каймына го-дым пэш тўтыра лийэ. Тэнгызыштэ тўтыра кэчэ чўчкыдын лийэш. Ойарыштэ гын шўдырым ончэнак корным палат. Компас почэш корным куш кучымым эскэрэн шуктэн огытыл. Вэрэштынна Пэтровский заливыш. Тидэ заливыштэ вўд кэлгак огыл. Вўд пундашыштэ ик тура магнит кў шуко уло маныт. Тышкэ корабль вэрэштэш гын, өрдыш кайэн огэш кэрт. Мэмнан шхуно йыр кўжгў кўртнө листа шупшмо. Тидэ вэрышкэ логалын улнат, машин пөртэш, гынат, параход ончык каймаш укэ. Ик могырыш рульым виктарат—тушкак мийа, вэс могырыш—садэ вэрыштак пөртэш Йатыр мартэ тидым палэнат огытыл, шхун тидэ вэрыштэ тэк пөртшө шорыкла коштын. Жап эртымэк гына шижыч. „Тамара“ гудоком пуа, условный знаком пуа. Эр-тэн кайшэ корабль ужо. Корабль гыч льэбөдкө¹⁾ дэн пушым колтэн матрос-влак тольыч. Канатым пижыктышт, шкэ

¹⁾ Льэбөдкө — корабльыштэ пуш нөлтымө машин.

параходышкышт нангайышт. Пэл мэггэ-чоло гыч мэмнам шупшын луктыч. Мм-нан пароходым пижма гыч тыгэ утарылт.

Пареходышто, ончычшат нэлэ пашм-штэн мыйын кыдал коршташ тунгалэ. Кызытат тудо чэр дэн йөсланэм. Тдэ-вэрэш пижмэ го-дым ситарышыжан кылмэн пужлышым. Баку олаш шумкэ-параход общэствын больницэшыжэ и-йаш возым. Шонышым—сайрак төра-нымэш кайаш. Тунам кэч куштат кўн-дэн логарым ончэныт. Мэмнан гай а-тросын лачак тидланжэ артамжэ лийн-огыл. Кум арньа гыч выписайышт.

МЭРВЭ ОЛАШКЭ

Ныл ий вўд ўмбалнэ коштым. Бакуто-больницэ гыч кийэн лэктымат, вэс паша-кычалаш шонышым. Корабльэш шин-чын Каспий тэнгызын эрвэл сэрышкжэ-Красноводскийыш шыкшалтым. Тытэ-дэпошто паша улмым колынам ыэ. Тушко пураш ыш логал, пашазэ оэш-кўл. Кум кэчэ пэрныл коштым, паша-ыжым му. Оксам пытыш, кэч ўмбасэ-вургэмэтым ужалэн кочкаш тунгал. Ла-чак ик амал лэктэ. Кўртнө корно управ-льэнийштэ Мэрвэ ола могырышко коно-шташ кайаш йэнгым погат. Кайаш ий-шылан пройездной билэтым йара пэат. Мыйат нальым.

Ындэ Каспий тэнгызыштэ лўналт-коштмо олмэш стэп, пустынь коч по-йезд дэн чытырэн чымалтам. Сэntyбр-тылзэ мэмнан йара кэнгэж дэчат шокло. Вагонышто шўлалташ нэлэ, пич. Ва-гон оқнам почын вуйым чараш лукт-умшат, шинчат, нэр рожэт-шокшо пурак-кэрылтэш. Мучашдымэ ир, мучашдымэ-ошма. Шуйналт кийшэ кўртнө корно-ала могай ошма пустыньыш пурэн юм-шашла чучэш. Корным ошма урымо дэч-чашмам шогалтымэ. Нунын воктэн ку-рыкын курыкын мэмнан лум пургыжла бархан-влак¹⁾ погынэн шинчыныт. Нинэ-бархан йэшаралтын кушкыт, ик вэр гыч-вэс вэрыш куснат. Мардэж пумо дэн

¹⁾ Бархан—ошма пургыж.

төрштышө ошма пырчылашт кэчэш чинчыла йылгыжыт. Тыгай ир вэрыште илаш лийшашла ок чуч.

Эрэ тыгак огыл. Тэвэ пурла вэлнэ корно гыч километр лийэш—вүд йылгыжэш, тудын йыр лөза лышташан пушэнгыла, кийак, омыж, олыклаштэ шудо кушкыт. Тидэ оазис. Тушто туркмэн, киргиз, альэ каракалпак калык шкэ вольыкым күта. Шкэжэ имнэ үмбалнэ вольыкшым орола. Пойээд эртымылан табунышт лүдын тарванат, кудалаш тўналыт, угыч чарнэн вуйыштым йол йүмэлсэ шудышко сакат. Озажэ пойээд могырыш савырнат, вуйэшышт шовыч пўтырмө, тэтла чара вуй дэн кошташ ок лий шонэт.

Вэс вэрэ гын тыгай оазис воктэн мазанкым¹⁾ ужаш лийэш. Воктэнжэ вүд нөрөп, рис анга, фрукто сат. Анга нөртымө вүд йогэн шинчышэ корэмым палаш лийэш. Тидэ сарт²⁾ калыкын озанлыкшэ. Тудо шкэ йэшыж дэн анга үмбалнэ, альэ мазанкыжэ воктэн пойээд каймым ончэн кодэш. Адак стэп, адак пустынь, адак ошма пургыж влак.

Стансыш альэ пэлэстансыш шуатат, калык коштым, вужгымым исак ужаш лийэш. Тэвэ кужу, олача, кыдалдымэ мыжэран садэ оазис воктэн ужмо туркмэн, Воктэнжэ шокшдымо попона дэн лэвэдалтмэ сэмын үмбаланжэ чадрам пыштышэ ватыжэ. Тыгайым пөрвөй ужатат, ала чэрлэ, ала шинчажэ йомынат ок ончал шонэт. Мийэтат, нунын йўлашт тыгай улмым палэт.

Тэвэ киргиз. Ёдрамашышт суас моллала вуйэшышт ош шовычым вўдылыныт. Пөрйэнгышт кужу бэшмэтым чийэныт. Вуйыштышт пылшан-пылшан тэлыжэ-кэнэжшэ, йўштыжө-шокшыжо упшалмэ ик упшышт. Нуным тидэ упш ала шокшо пызырымэ дэч арала, ала жылмымэ дэч чот лўдыт, ала иктаж йўлашот дэн упшалыт. Йол вургышт чара.

1) Воштыр дэн тодын, үмбач шун дэн йыгымэ пөрт.

2) Сарт—мыскылмэ муг, кызыт тудо узбэк. Кокла Азийышгэ нүно 50 процэн улыт. Мландэ паша дэн илышылан шотлалтыт.

Лач йол коптакыштлан парньа вуйышкыла чийман, шэнгакыжэ пундашыжэ вэлэ туфльышт уло. Тудым тошкалмышт йэда лыптык лоптык мурыктэч кайат. Күкш тыртышан кибиткаш кычкэн коштым ужаш лийэш. Шкэжэ имнэ үмбака күзэн шинчын, кибиткашкыжэ пасажирым альэ ватыжым шында.

Мэрвэ олаш пойээд гыч вошышым. Пашам мудымэм дэн ола урэмыштэ адакат йатыр тошкышташ логальэ. Ола йыр кугу крэпосгь, кокытэ ужашлалтмыжэ, сат дэн лэвэдалтмыжэ—Иэвропысо ола дэч эрвэл олан кугу ойыртышыштым ончыкта. Афганистан чэк могырым ошма стэп коч лум курыкла гыч Мэрвэ олаш Мурган вүд йогэн толэш. Мэрвэ олам эртат, рис пасу, хлопок плантацэ, ошман стэп коклаш тэнгызыш пурдэак йомэш.

Ола кокытэ шэлалтын: у ола, тошто ола. У олаштэ руш, грузин, армянин, йэврэй илат. Лопка урэм, Иэвропысо оралдэ тошто Российын рүдө кундэмжым оччыкгат. Тошто олаштэ туркмэн, сарт-влак илат. Нунын ужашыштэ урэм агысыр, имнэ дэн от савырнэ, шун дэн омыжым варэн штымэ лопка мазанкышт урэмыш окнадымэ, урэм дэн эртымылат ок чучыкто. Кажнэ озан шканжэ кудывэчэ йыр шун савар дэн савырымэ. Кудывэчыш кугу капкаш штымэ калиткам почын пурыман. Пурэн шогалатат тыланэт шинчатлан кудывэчэ покшэлнэ шун комака пэрна. Тыжакын сарт кизьякым¹⁾ олтэн нанным²⁾ кўэштэш. Пөрт кум ужашан: пэрвойак толын пурымо, ваш лиймэ пөлэм—тидэ гостинный, кудывэчыш окнан. Вара—гарэмла—тидэ пөлэмыштэ ўдрамаш-влак илат. Умбакажэ волгыдо полэм—свэтлицэ гыч тэрассэ дэн сатыш лэкман. Олма пу, карагач (шэмшоло), пэрсик, ирвишнэ, гранат пушэнгэ, сливэ пушэнгэ, рожковый пушэнгэ олам ужар сывын, тамлэ үпш

1) Кизьяк—тэрыс, тушто комакам тэрыс дэн оллат. Пу олмэш йўлалтымэ наста.

2) Наннэ—лэпошка, шыдаг ложаш дэн штымэ

дэн сылнэштартат. Арбуз, дыньэ пак-чаштышт күлэш саскалан шотлалтэш.

Ола урэм дэн коштшэтла моло ужа-лэн налэдыма гыч шинчатлан вэшкэ чайхана (чайная) пэрна. Пэлмогыр вишан кужу лэваш, көвөр дэн лэвэдмэ шун олымбал—чай йұаш шогалшылан шин-чылташыжэ үстэлжэ-пөкэнжэ улэш. Шо-лишо чайым йұын, рис дэн изьумым ва-рэн штымэ полавым ¹⁾ кочкын шашлы-кым ²⁾ пургыштын пойан сарт, туркмэн, киргиз тыштэ эрдэн шинчын кас мартэ жапым эртарат. Чайханаштэ йүктымө - пукшымо ўмбач силаш дьэ-коративнэ дыньэ дэн штымэ самвар гай кальйанжэ ³⁾ уло. Тидэ кальйа-нэш тамакам оптэн шикшыжым (вүд вошт шупшман) чай йұаш шичшы-лан оза шупшыктэн коштэш. Тамакашт пэш куатлэ. Кок кана шупшылат—онгэт пэтырна, шинчашэт вүд налэш, нэрэтым пүчкэш. Эшэ ик кана шупшы-лат—иктаж моэтат лэктэш. Чай йүн тэ-мын, кочкынат тэмын, кальйным шуп-шат, альэ от кай. Мүшкыр волмым ву-чэт, угыч тўналнэт. Умшалан ыштык-тыдэ шинчаш онгай огыл. Ситартышыж-лан ужар, куатлэ туржмо тамакам чывыштал йылмэ йўмакышт пыштэтат, тамжым нэлын шинчэт.

Чайханыштэ жап эртараш чылалан ок логал. Тидэ байын вэржэ. Нужнажэ гын, кэчын пашаштэ. Тудын кидышты-жэ күртнө кольмо дэч молыжо үкэ. Кэчын арыкым эрыкта, рис, хлопок па-сушто пашам ышта. Чыла вургэмжэ—кыдал вожылмаш дэч пэтыраш ик шо-выч. Кочкышыжо кэчэш ныл йэнган ик дыньэ, альэ наннэ катыш вэлэ логалэш. Малашышт омыж шарыман лэваш йў-мал. Дэкханын (ик марда крэсаньык нэргэн ойлалтэш) озанлык пашам ўдра-машышт ышта. Шкэшт жапыштым бай сэмынак чайханыштэ эртарат.

Паша муаш йөсө. Кумышо кэчылан

¹⁾ Полава—узбекла рис дэн изьум йөрө шол-дымо пуламык.

²⁾ Шашлык—тул ойыпэш жаритлымэ шыл.

³⁾ Кальйан—узбек сэмын трубка.

фошто олаштэ ик киргиз фрукто погаш пуртыш. Вич кэчэ годым сатыштыжэ-сливым, рожокым погышнат, пашажэ-пытыш. Расчотым пушат, лэктын кайы-шым.

САМАРКАНДЫШТЭ

Самарканд—тошто ола, тыштэ калы-кат шуко. Моло ола сэмынак кокытэ-шэлалтэш. У ола дэн тошто ола кок-лаштэ крэпысть. У олаштэ, Мэрвэ олаш-тэ ойлымо гай калык ила. Тошто олаш-тэ сарт (нуно кызыт узбек улыт, сэрг—мыскылтыш лўм. А в т ы р), Адак жап-лан толшо киргиз-влак илэныт. Тыштэ-пэрвой апшат дэк чөгыт дэн кыраш-пурышым—тудо шкэжэ Пэнзэ губэна-гыч. Кэчын кугу чөгыт дэн кырэн юр-гэм лэкшашла чучо. Кум арньа штыцы-мат тыжэч лэктын кайышым. Тужэч Бфо-дин Василий Васильёич дэк кайышым Шкэжэ Вьаткэ губэрна гыч, тыштэ ял-басым ышта. Шкэнжынак калбас про-изводствыжо ыльэ, кум вэрэ ужалимэ-кэвытшэ ыльэ. Ик тылчэ гыч тудын дэ-чынат лэкташ вэрэштэ. Пытартышан-рэсторан „Фантазийа“ манмашкэ посуд-никлан пурышым. Тидэ рэстораным ар-мянин Агажйанов Льэвон Пэтрович ку-чэн. Рэсторанжэ Ташкэнт урэмыштэ, го-родской театр ваштарэш. Кө Самарка-ндыштэ коштын гын, ужын. Вывэскыжэ-омса ўмбалан кутышэш, омса кок мо-гырышто окна йандауэш кўшычын ўлы-кыла шолдыран „Ресторан фан-тазия“,—манын возымо. Тыштэ пый-дэчэм лу ий ожно Агажйанов шкэкат-поварлан шогэн. Пашам виктарэн мш-таш тўналмэк, тудо рэстораным пэрвой-арэндыш, варажэ йөршэш налэш. Идэ, ик примэр. Тыгайжэ тўжэм гыч, лутў-жэм гыч иктэ лийын кэртэш. Вэсмо-гыр гыч адак тыгай примэрым уха-ш лийэш. Нужна калыкшэ кушэч лэктэш. Ик палмэ Хашвэрди тыгэ ойла ыльэ:

„Мэмнан пасу ангана чыла ийын сай шурным огэш пў. Жапшэ дэн ыштэи от-шукто, чыла когарга. Волбык лийдимэ.

кочкаш ситыдымэ пашам шэнгак колта. Анга үмбак вүд пуртымо,—сай шурно налмаштэ кугу паша. Нужнажэ канал-жымат, арыкшымат ачалэн шогэн огэш кэрт. Тыштэ вац-ваш пызырмаш эрэ лийын шога. Пойанын киндыжат уло, пашажымат гарлэн ыштыкта. Тудын шыданжат, рисыжат, хлопокшат жапыштэ үдалтэш. Нужнан кочкаш пытымэкэ урлыкаш йодаш бай дэж кайа. Ик батман (мэркэ, лу пут нарэ) шыдангым налэш. Шочмэк ик батман олмэш кокытым пуман. Вэс ийлан шурно адак пыта. Кумышо ийжлан ныл батман пуаш күлэш. Вийжэ ок шукто. Мландыжэ бай кидыш кайа, шкэжэ тудын дэкак тарзылыкэш пура.

Агажйанов дэн ныл ий, 1908 ий гыч 1912 ий мартэ илэнам. Тудын чыла пашазыжэ кок официанкэ—пөрйэнг дэн үдрамаш, посудник, повар, тудын помошныкшо, вүд шупшыктышо. Водопроводым мый годомэм ыштыктыш, ту мартэ вүдым өрдыж гыч шупшыктэн илышт. Ола дэч кандаш километр. Эр вэлнэ шулэн пытыдымэ луман курык уло. Тушэч олашкэ лум гыч шулшо вүд эрэ йогэн шинча. Тидэ йогын урэм йэда канавэ дэн пура, тудо вүдым шокшо ырыктымэ годом урэмэш шават, йёаш—лавран, ок йөрө. Тэвэ ындэ мый, Кавырльа, өрдыж вэрыштэ Иогор, рэсторан „Фантазийыштэ“ улам. Мыйын кид йүмалнэм тарилка-влак шанчашла модыт, апшат кайыкла муралтат. Мый Кумыжйал мари-влакын шинчымышт гай обжорны-йыштат огыл. Мэмнан дэн чайханат огыл, шүкшү сарт, киргиз-влак огыт пура. Тышкэ буржуй дэч буржуй пурат, койыш күлэш, моктанымаш шэргэ. Тэвэ тыштэ илымэм шарналтэмат, Онтроп Сэмонын тошто шойажэ ушэшэм возэш. Тудо тыгэ лийын: салдакыштэ илмыжэ годом Сапрыкин фамилян поручик дэн дьэнциклан шогэн. Офицэр чодраштэ мэранг улмо нэргэн колэш. Тудлан „мэранг шыл жаритлаш пэш сай, пэш там-лэ“,—маныныт. Кушто гынат муын коч-

каш шона. „Эй, Онтропов Сэмон!“ кычкыралэш. „От му ли пазарыштэ мэрангым?“ Онтроп Сэмонат: „Как—шокта—кажнэ пазарэш мэранг ужалшым ужаш лийэш“. „На, шокта—лу тэнгэ окса, да нэлын тол ик мэрангым, самой койажым, самой кугужым“.

Дьэнцикэт пазарыш мийа: ужэш ик крэсаньык мэрангым тэр тич кондэн. Чыла мэрангым пургэд ончэн пытара, иктат кугу огыл, изи огыл, ик гайла чүчэш. Пытартышлан иктым кучэн шогалэш.

— Мош мэрангэт?

— Льюбойжым нал, лучкырший.

— Момышташ, пэш шулдо гынат, налэш вэрэштэш. Лучкыршийым луктын пуат, иктым нумал толэш. Кухныш кондэн пышта, офицэрлан каласаш пура.

— Кондышыч?

— Кондышым.

— Мош нальыч?

— Лучкырший.

— Фу ты, серый чорт,—шоктыш—шкэндын баринэтлан лучкыршийаш мэрангым пукшынэт. Нангай мөнгө, да тугайым нал, кунар тыланэт оксам пуэныт!—Салдакат мэрангым тупэш сака, вуйжым кумык сакэн ошкылэш. Кузэ баринлан кэлыштараш. Мэранг оза дэк мийэн шогалэш. Тэрыштэ ик мэранг вэлэ кодын. Тудыжат йол күрышт пытышэ, ик шинчажэ шүтлышө, иктат налшэ укэ. Öрын исак ончэн шогышат, адак йодо:

— Тидыжат лучкыршийак мо?

— Укэ, тидым ындэ луыршийлан пуэм, пытартыш, айда кайжэ.

Салдак угыч öрын шогальэ. Лу тэнгэлан налэш толшэт мэрангын акшэ волэн вэлэ. Чытыдэ мэранг ужалшылан кузэ паша лиймыжым ойлэн кышкыш.

— Эк тый, зэмляк,—маньэ мэранг ужалшат,—луырший оксатым лук, пытартыш мэрангым нал. Баринэтлан лу тэнгэлан налнаман ман каласэ. Вачысэ мэрангэтшым шкэ шолтэн коч.

— Йөра вэт,—шоктыш. Кок мэрангым

ваш кылдэн вачэ гочшо сакыш да кайэн колтыш.

Тулэч вара ижэ мэмнан дьэнщикна баринжылан сату налаш тунэмэ. Ончыкыжо мэранг шылым чүчкыдынак пукшаш тунгальэ.

Рэсторанэш пашачылан илышэ коклагыч эн кужу срокым мый вэлэ илэнам. Паша тыгайэ: эрдэнэ 4 шагатлан кынъэлат, кочкышым йамдылаш тунгалат. Кэчывал дэч ончыч 9-10 часлан рэсторан почылтэш. Кастэн латик шагат мартэ кочкаш пурышо лийэш. Латик шагатлан рэсторан пэтырна. Адак ик шагат каструльым, тарэлкэ вилкэ, совлам, кұзым маз дэн йыгэн эрыктэт. Малаш ныл сагат вэлэ кодэш, пачэрыш каймэ, қудашмэ, чиймэ дэн тудыжымат малэн откэрт. Эрлашыжымат тугак, кумышэшыжымат тугак. Ик канымэ кэчэ укэ, ик кэчэ пайрэм укэ. Кэнгэж жапыштэ, кэчывалым пэш шокшо лийэш. Тунам урэмыштэ калык коштым чарна. Тунам мэмнан рэсторанышкат пурышо шагал. Лач ты гоным гына кухньэшак вуйэтым пыштэн иктаж ныл шагат каналтэн кэртат.

Рэсторан нэргэн мутланымэкэ кочмо йүмө нэргэн коч конат ушэшыжэ возэш. Вара кузэ Агажийанов мэмнам пукшэн? Тидлан тыгэ каласыман. Тарэлкаш мөнгэш утэн толшо катлэт пудырго, утэн толшо шашлык порчан (ончылно ойлымо гай огыл, тидэ кавказский шашлык), булко шултыш, стакан пундаш—рэсторан пашачын кочкышыжо лийын. Адак мо шопэн, мо кошкэн, мо локтылалтын, мо пурышылан ок йөрө—мэмнан логарыш пура. Доктыр ончэн йөрдымашыш лукмо—мэмнанак. Мыланна свэжа, ару кочкышым пумо нэргэн старший повар Кафрэльлан (Гавриллан) оза пэнгыдын каласэн: тўкаш огыл, кыжганаш огыл.

Пашадарым тунгалтыш тылчэ 12 тэнтэм пыштыш. Кум тылчэ гыч 18 тэнтэш кўзыктыш. Вара кумлыш шуктыш. Кок ий гыч поварын помощникшэ

лэктын кайышат, тудын олмыш шогалтыш. Пашадарэм 36 тэнгэ лийэ. Тыгайыш шуаш чот тыршаш кўлэш, йүд омымат, могырымат чаманаш ок кўл, мутымат сай колыштдэ ок лий. Оза рэсторанышкэ кўлэш продукто налаш коштыкта. Шыл налаш гын, эрэ мый коштынам. Сату налаш эрэ ик оза дэк коштат гын, палмэ лийэш, налмаштэ тыланэт „на чайым“ пуаш тунгалыт. Тыгэ тылчэ вуйэш 5-10 тэнтэм погэнам. Тудат кугу окса. Тылчылан кок кана, кум кана офицэр погынымаш лийын. Тушко мастар поварлан кўра мыйым кажнэ погынымашыш ўжыктэн. Каслан 5-7 шагат пашам ыштэт, шагатлан кок тэнгэ дэн тўлат. Тылчыштэ мыйын 60-70 тэнгэ пашадар логалэш. Чаплэ пальтом, самварым, шэргакан одьэзалым налым, краватьым погышым, пөлэмэмьм тўсандышым. Тулэчат окса уташ тунгальэ. 400 тэнгэ оксам аралаш, процэит кушкаш Русско-Китайский купэчэский банкыш пыштышым. Талуклан 12 ўдший процэнтэ кушкэш. Йөрыш, пэш сай.

МЛАНДЭ ЧЫТЫРНАЛТЭШ

1909 ий 28-шэ октябрь (тошто стийдэн) кэчывал дэч вара кум шагат. Рэстораныштэ калык пэш шагал. Кухньыто пацазэ мый шкэтак вэлэ улам. Мий дэкэм озан эргыжэ Айкуш,—ныл ийашпыньэгыж дэн пырльа пурыдэ ок кд. Мый нуным модыктэм. Тарэлкаш ктлэтым, вилкым пыштэм пийым пукэна. Айкуш пийлан вилкым пэш кучктынэжэ, курышталыштэш, воштылэ. Вочкышто вүд „льыптэ-льопто“ лизэ, „пызьлоп“ иктаж вэдра чолө кўвар чибак лэктын возо. Плита ўмбалсэ кструль ик тўр гыч вэс тўрыш. Мый тыгэ тунгэ лийын кудалтышым. Айкш кўвар ўмбалнэ почанэш. Пыньэгэ пртын возын, пөртын возын кудалышты. Воктэн пөлөмыштө „ий-уу“ шокташ ўнгальэ. Тушто Агажийановын посанкэ Савлий ила ыльэ. Кухньо комакан ў-

ньык воктэчын кэрмыч „кроп“ лэктын возо—тэвэ Айкушым пуштэш. Укэ, тырын түрын вэлэ лүнгэна. Мландэ чытыралтэш, волаш вэрэштэш. Агажйанов буфэт гыч йушыла тайнышт толын шуо. Айкушым нумалын урэмыш лэктын куржо. Мый нигуш кайашат ом мошто, кухныыштак почангам. Вэс кана чытыралтэ. Кэрмыч йога. Күвар үмбал тич вүд. Плита үмбалнэ котльэт-влак ийын коштыт. „Бун“ шоктыш. Исак лийэ „бун“. Адак „бун-бун-бун...“ чүчкыдын, почэ-почэ крэпость гыч пушко дэнэ лүймө шокта. Крэпостьышто тыгылай годымат кэчывал тура кум гана кэчын пудэштарат ыльэ. Кызыт коло кум пудэштмашым пуышт. Мыландэ чытыралтмаш ваштарэш пушко дэн пачаш-пачаш залным пуэт гын, чарна маныт, ала тыгак лийын гын, раш каласэн ом мошто.

Савлий ватыж дэн шкэ пөлэмыштышт лийыныт. Нуно коктын изишак сырэнрак коштыт ыльэ, коклан каргашат ыльэ. Чытыралтмашым тыгэ ваш лийыт.

Ватыжэ марийжэ дэн „дүн“ мийэн пэрна.

— Тый кучэдалаш пижат?

Марийжэ кидшым нөлтал колтат онжо дэн мийэн пэрна:

— Ой, мом толашэт?

— Кырэ, ушэт кайыш мо. Мый кайэм, тый дэнэт ом илэ.

— Кайэ!

— Чарнэ!

— Шкэ чарнэ!

— Ончо, ончо, адак шүкэдылэш, кырэ укэ гын! „Дыбэ-дүбү“ сайрак мийэн пэрнышт. Марийжэ йүмак, ватыжэ үмбак—йбралтыч.

— Сафэль пуштэш, пуштэш!

— Чарнэ, чорт, шкэ мыйым пызырэнат. От уж, мландэ чытыралтэш. Кухньо гыч от уж мо—вүд йогэн пура.

Тидэ чытыралтмаш кугуак лийын огыл маныт. Тугэ гынат, йатыр энгэкым кондэн. Олаштэ кугу паньикым ыштэн. Пазар урэмыштэ йатыр йэн орава йү-

малан тошкалтыныт, кэрмыч вочмо дэнат колэдэн, сусыргэн улыт. Тичмаш полат сисыргымаш ыш лий. Вышкэ, чэркэ вуй-влак сүмырлэныт. Самарканд воктэнак пасажир пойээд рэльсэ гыч төрштэн. Тышак пэш шуко калык колэныт, пудыргыл пытэныт. Пойээд шаланымашкэ мыйат ончаш мийшым. Ик тыгай паша лийын. Толыт улмаш марийжэ дэн ватыжэ. Воктэнышт 7 ийаш үдырышт лийын. Мландэ чытыралтмашын тунгалтыш пэралтымыжэ годым үдыр вагон окна гыч ошмаш лэктын возын. Удыр нимо сисыргыдэггэчэ тичмаш кодын. Ачаж дэн аважын йолышкыдышт кўрлын. Курымэш кальэкылан кодыч.

Тидэ чытыралтмаш тыгай вэрыштэ чучыктэн: Самарканд, Мэрвэ, Кокан, Андижан, Скобэльэво, Старый дэн Новый Бухарэ, Чардужий¹⁾, Маргэлан.

ОКСАМ ЙОМЭШ

Ик эрдэнэ оза мыланэм тыгай увэрым каласыш:

— Йогор, тыйын ныл шүдө тэнгэ оксат чонгэштэн.

— Кушко, мо лийын?—мыйат содор йодам.

— „Русско-Китайский банк“ банкрот лийын. Банкэ йарсэн, банкысэ служышо-влак чыла оксам шолышт ала кушко шылыныт. Йара пөлөм-влак вэлэ кодыныт.

Мыйын ушэм кайыш, тушакак волэн шинчым. Мом ышташ. Куржын колтышым. Мийэн пурышым. Швэйцар дэч моло иктат укэ. Молан куржын толмым тудо пала. Мый гайэм шуко мийэныт.

Садэ: „тэмдан чыла оксада вэс туньашкэ кусарымэ, мийэдат налыда. Молан ойгыраш, процэн кушкэш“,—шокта.

400 тэнгэ оксам йомо. Могай кугу намыс, могай кугу ойго, могай кугу ондалмаш. Йүд кэчэ малыдэ, шкэмым чаманыдэ погыммо оксам банкир логарыш пурыш. Шкэмым кошарташ шо-

¹⁾ Чардужий—кызыт тудо Ленинск.

нышым. Ик кэчывалым повар-посудник пэл могырыш лиймышт годым ик стакан уксусым шалт шындышым. Логарым йўлалтэн, варажэ пагарым пыта-рэн, тушакынак колаш йёрлынам, нимат ом шинчэ. Тунамак доктыр дэк куржын улыт. Мэмнан рэсторан воктэнак Дьэч фамильан йэврэй врач ила ыльэ. Садым содор кондэн шуктэныт. Тудо ушым пурташ, порэмдаш пижын. Ок лий ыльэ гын, тунамак колэнам ыльэ. Чынжым угыч ылыжаш шонэн йўын омыл.

Тидэ банкэ тунам шуко йэнгым шортарэн. Оза ончычак ойлэн ыльэ: „Йогор, тидэ банкыш ит пыштэ, оксат йомын кэртэш. Тудо купэч банкэ, тушто вашкэ жуликым штат. Сбэркассэ йёра“. Мый ом колышт, Русско-Китайский банкыштэ 12% пайдам пуат, кугу. Мый тидлан куанэнам. Тошто Бродин озамын кок түжэм тушак лий. Тудо вара чот йўаш тўнгальэ. Ойго амал дэн суртшымаат кошартыш. Тыгай окса йомдаршэ иктэ пикталт колыш. Умбакажэ ик увэрят ыш шокто, шолыштын ала границэ вэс могырыш куржыныт, ала шкэнан кугыжанышэшак шылыныт.

ЫНДЭ ЛУЧО ЁДЫРЫМ НАЛАМ

Авий нужна йэнгын ватыжэ. Тулыкэш кодэш. Тыгыдэ икшыван. Мыйым вэс марий дэк нангайа. Тушакын адак икшывым шташ тўнгалэш. Мый йал ўмбалнэ, йэнг кидыштэ кушкынам. Мыйынат ўдрамаш вэк шижмаш почылтэш. Пашаштэ, альэ так погынымаштэ ик ўдрамаш лийэш гынат, шинча тудын ўмбакак лўйа. 400 тэнгэ окса йомын гынат, илыш адак тёрланымыла чучэш, кучылташ окса уло. Пачэрыштэ кўртнё койко, пёкёхла, сай матрас, одьэалэ, самвар, воштончыш пўлэм тўсым пуртат. Ёмбалнэм сай пальто, чийэн лэкташ полный костюм. Ожно йужгынам тэатрыш мийэмат, ўмбакэм вэлэ ончалыт ыльэ: „тыланэт тыштэ вэр укэ“, вэлэ маныт ыльэ, поктэнат луктыт. Кы-

зыт сай вургэм тэатрышкат корным почэш, мийашыжэ гына от шу. Ёмба-кэтат ончалыт, шкэ гына ит вожыл.

Мэмнан рэстораныштэ Марийа лўман ўдыр официанкылан шогыш. Пашам пырльа ыштэна. Мэ коктын садын дэнэ кэлшаш тўнгална, кутыркалэна, воштылына, коклан йалысыла модынат кучэдал кудалтэна. Иужо кэчэ паша пытымэкэ йўд гынат Кауфман проспектыш гульайаш коштын толына. Садын дэк кумыл пижэ. Оза дэн ватыжэ мэмнан кэлшымынам палаш тўнгальыч. Нуно когыныан коклаштэ тулартышылан шогальыч. Пашам вашкэ кэлыштарышна, аваж дэн мутланышаш кодо. Нуно шкэшт Полтавский губэрна гыч улат. Ачажэ поп улмаш. Попшо колмэк тышкэ родышт дэк илаш толыныт. Кызыт аважэ йэврэй буржуй Каландров дэн кухаркылан шогэн. Арньа коклаштэ пашам тёрлатышна. Ёндэ Марийа мыйын ватэ.

Йалыштэ илмэм годым Эпай Максим тыгэ манэш ыльэ: „Чыла ўдыр мотор, сай,—осал ватыжэ кужэч лэктэш?“ Марийа дэн ик пачэрыштэ илаш тўнгальмэк, аважым кухаркэ гыч луктын шкэнан дэк кондышна. Ватэ дэн коктын кэчын пашаш коштына. Тудо мёнгыштэ шогышашлык, шэмым ошэмдышашлык мэмнан толмашэш самварым ырыктэ йамдылшашлык. Ургашат кэртэш—бэ лошвэйка. Кумло вич тэнгэлан ургым машиным налын пушым. Пёрвой сай йамдылкалат, шўрангыштыт, эргыда—вэнэ, ватыда—Марийа, ўдырда—кумыл. Ик тылчэ илышнат, поп ватэдын койшыжо чараш лэкташ тўнгальэ. Паша каймэ шэнгэч кэвытыш кайа, папиро сым, конфэтым налэш, шупшэш, кочкэш. Йўдым паша гыч толат—шокш самварат укэ, йужгынам омсаштат сурвэлэ кэча. Мый пэрвой шканжэ пэлэштымаш укэ, ўдыржылан вэлэ ойлэм. Тудын тидлан нэржэ кэржалтэш. Паш ончыкшо кэлгышкырак вэлэ кайа. Тидок ситэ—сайын гына йўын шинчэ.

Иүмаш чүчкыдэмэш вэлэ. Сэнгаш огэш лий. Үдыржө полшымо, аважым төрлэ-тымэ олмэш мый ваштарэшэм пижэш. Сату налаш Йэпифанов магазиныш коштына ыльэ. Налмэ сатулан тылчэ вуйэш ик кана вэлэ тўлыман, эрэ вучы-мэш налат. Сату тудын чыла тўрлат, олаштэ илшылан мом шонэт чыла уло. Арака кэвытат тудынак. Тылчэ шуэшат, мый расчотлан мийэм. Пэрвой тылчэ чыла пашадарым йўын кочкын пытарэн. Вэсыжлан 15 тэнгэ пашадарат ок ситэ. Тыгэ ок йөрө, могай илыш. Ватын аважэ мый пашадарэм йўын пытараш пурэн. Аважэ вэрчын үдыржыланат логалэш. „Авий кайа гын, мыйат ом илэ“,—манаш тўнгальэ. Коклан кучэдалаш шуына. Тыгэ илаш шот укэ. „Пошли вы матушка с дочерью к чортовой матери и к пресвятой богородице“—маным. Тэ мыланэм огыда кўл. Кўлэш гын, мый вэсым муам. Кум тылчэ пырля илышна, тушто ик тылчыжэ сайын илэн улна.

Ик кастэнэ офицэр собраныш поварлан кайшым. Паша гыч пэл йүд дэч кок сагат вара ижэ лэктым. Пачэрышкэм толын пурышым, мыйын пачэрэм йарсэн. Шкэ вургэмышт дэч посна мыйын пальтомат, самварымат, ургымо машинама, байковый одьэалэма укэ. Куш кайэныт, куш нумалыныт, кычалаш. Ик вэрэ, вэс вэрэ мийэн пэрнышым, укэ. Станцыш куржын колтышым. Тушто ик палмэ носильщик уло ыльэ. „Нуно пойээд дэн кайышт“—манэш. Почэшышт тэлэграмым пуэн кучыктэнат мошталтын огыл. Тулэч вара Самарканд воктэнсэ ола-влакыш—Кокандышкэ да мой мийэн коштынам, ужынат, колынат смул. Адак йоммаш, адак энгэк.

МӨНГӨ ВЭЛЫШ

Тыгэ тўрлө вэрэ, тўрлө пашам штэн тазалыкэм лушкаш тўнгальэ. Вуйэм кошарташ төчэн уксус йүмэм дэн көргэм үмырашлан пужлыш, кыдалэм чотырак, чүчкыдынак пикта. Чүчкыдын Дьэч дэк шкэ чэрэм ончыкташ тўнгальым. Тудо мыланэм опэрацым шыкташ йа Кийэвыш, йа Озангыш кайаш совэтым пуаш тўнгальэ. Чынак шыктыдэ огэш лий, мый тидым палэм. Шүдө коло тэнгэ оксам погышыма, 1912 ийын 19 октябрыштэ Озангыш кудальым.

Озангыштэ клиникыштэ мыйым налыч. Опэрацэ лийэ. Мўшкырым пўчкыктышым. Киймылан клиник управлэныш 12 тэнгэ оксам тўлаш вэрэштэ. Тидэ ок ситэ, кидым пэш ончат. Старшайа фэльдшэрица Татыйана Йаковльевна ыльэ, тудлан 10 тэнгэм, надзира-тьэллан 5 тэнгэм, ныл санитарлан кум тэнгэ гыч пуэнам. Шонэм, ындэ сай төрланымэшкэ огыт колто. Коло кок кэчэ лийат, выписайашат тўнгальыч. Окса налшэ-влакым сөрвалэн сэнгашыш лий. Кугу врач ыльэ, профэссор Никольский, тудым сукэн шичшаш гай сөрвалэнам. Тудо 10 кэчылан кодыктыш.

Ындэ адак икшывэм годым эртарымэ вэрыш, Кумыжйалыш нушкам. Кўсэнэшэм кум тэнгэ оксам кодын. Озангысэ сату дэн мийшэ, палмэ марий-влак ончык пурэн эртэн кайат. Иужышт шын-дэн нангайнэшт. Опэрацэ шытмэ альэ йөршөш төрланэн огыл. Көргө коршта. Тэр савырналтышыш, шураптышыш пурэн кайа—чыташ ок лий, көргым пўчкэш. Иолынак эркын кайдэ огэш лий. Дьэкабр тўнгалтышлан адак Иапык ку-гузай дэк толын пурышым. Мом штэт, куш пурэт, шарнымэ кундэмэт.

1935 ий фэвраль.

Алашада пакма

Литэратур критик альэ критик литэратур манмаштэ мэ, марий совет писатель-влак, тэргымашым, вктармашым пэш шагал налын шогэна. Тыштэ паша томам. Сылнэ литэратур шкэат илыш дэч почэш кодэш, критикым налына гын, тудын почэш кодмыжым ойлыманат огыл: „почэш кодын“ манашат оклий, тудо ала кушак пижын кэржалтын.

Погынымына йыда эрэ йодына:—Пуза критикым! Мыланна сылнэ литэратур критик күлэш! Айда лийжэ критик огыл, марксист критик!

Погынымашна годым кригик-влакат лэктын ойлат: моктат, орлат, ончыкат, эрэ тэргэн шогаш сөрат. Йужо критик рвезэ талэ вийжэ дэн чуч гына Маршан курыкым огэш шунгалтарэ—тугэ чот сбрэн оила. Йужыжо 100 процентан акадэмикла шкэ мутшым пэрсий, араб калык гыч тўналын, марий литэратурымат огэш мондо, мэмнамат чот шинча.

Шонэт:—Ну, ындэ пашана вийна! Нинэ критик-влак чот чымалтарат, чыланат лингвист, литэраты, журналист улыт...

Жап эрта, мондалтэш. Ны В. Мухин, ны Пўнчэрский, ны Микал, ны Эрыкан, ны тулэч моло—нимогай шўлышат! Огыт возо, кэч карагулым кычкырэ.

Йбршэш возэн огытыл—огына ман. Возэныт, кум ий кудлаштэ ик статья гыч нунын вуйлан шуэш. Тидэ пэшак шагал.

Чын, йужо критикшэ тидэ „шагал“ дэнат витарэн кэргын: Айзэнворт ик статьяж дэнак „Айдэмкрот“ лўмым налын; Пўнчэрский Орайым шугынылэн пуэн гын, Орай кызытат ушым налын

шуктэн огыл; В. Мухин Чавайным „критиковайэн“ гын, Чавайнлан вэлэ огыл, шкэ вуйжыланат витарэн. Тидэ „критикшэ“ огыл гын, В. Мухин шукэртак профессор лийэш ыльэ. В. Голубцовым ойлыманат огыл, тудын „критикшэ“ М. Шкэтаным чуч вакш агурыш шунгалтарэн огыл.

А таза критикшэ, марксист критикшэ лийын, укэ?

Лийын гынат, кўлэшыч чырыкшат уэ. Ик вэрэ ик отрывкэ, вэс вэрэ вэс отрывкэ, а чумыр ончымаш, марий совет писатель-влакын ўшанлыкыштым, нийыштым вктармаш лийын огыл.

Кум ий ожно мый В. А. Мухинлытыгэ ойлэнам ыльэ:

— Владимир Алэксэйевич, тый тэз Научно-Исслэдоватэль пашам ыштэт, юлан сылнэ литэратур нэргэштэ нимой критик пашам огыда вийандэ?

— Тэндан нимогай продуксийда укэ—манын тунам Мухин.

Йбра, продуксий укэ гын, продукцийым ышташ! Кум ий кудлаштэ йаырсылнэ литэратур продуксий лэктэ, гудын коклаштэ йбнанжат лийыч. А ютикэ кушто? „МАО“ журналыш пэчэтымэ В. Мухиныч критик статьяжым шотлаш огыл гын (массылан йбршэ критикэ огыл!), адак Микалын позий нэргэн возымыжым шотлаш огыл ын (мэмнан поэт-влак нээрвний уыт нуным мокташ кўлэш!), тэтла нимагай критик возымаш лийын оыл. Партий РК-ын 1933 ий, апрэлысэ унчалжэ дэч вара сылнэ литэратур кышкын толэш, критик литэратурын кышкышымашжэ шагал.

Пүнчэрский шкэ брошуржэ дэн сылнэ ли гэратурлан корным ончыктыш, тидлан мэ чыланат таум каласэна, а туддэч вара Пүнчэрский эрэ „ок йарсэ“, эсогыл ончаш пумо производэньымат шопыктэн кийыкта. Марий манмыла, тудо „корным ончыктэн, а корнылан киндэ шулдышым пуэн огыл“, пуэн огэш шого.

Микал нэргэн 1933 ийыштак пэш ұшанэн ойлалтын ыльэ. Микал у вий, рвэээ вий, марксист критикылан тунэмын. Тугэ гынат, Олык Ипай дэн Иыван Кырлалан ик кампэтка гыч пуыш да, тэтла нигёлан—ны кампэтка, ны пурым лодак.

— Вара, Микал родо, критик пашат кузэрак?—йодат.

— Паша кайа,—манэш Микал, пуйжым шыратэн кидэтым куча.—Тыйын производэньэтлан кугу критикым возэм..

Жап эрта, вучэт, садэ „кугу критикым“ шонэт:

— Молодэц, Микал, рвэээ гынат, ужат могай кужу критикым воза, альбат вэзэн ок пытарэ..

Очыний, кызытат воза.

Ал. Эрыканлан критик шотышто ұшан ыльэ, кызытат ұшанэн илёна. Эрыкан орвуйан критик, тудын критик статьяшт утларак марксист нэгызан, шулдакан эфэктым ок покто, рончылэн пуэн мошта. Но..

— Мый шкэ романым возэм,—манэш Эрыкан.

Укэ, критик йолташ-влак, пашада пэш пычырик! Шлуко производэньым тэ пуйто огыда уж Тэвэ, ойлан, Йалкайн Йанышын „Андрей Толкын“ повэстьшым налына. Тидэ повэсть нэргэн Москошто „Вечерняя Москва“ газэт замэткым пуртэн, а марий литературышто ик строчкымат ужалтын огыл. „Андрей Толкын“ шукэртак лэктын. Мэ шинчэна: Йалкайн рвэээ, тўналшэ писатбыл, тудлан полшаш, тудын производэньыжым тэргаш кўлэш ыльэ. „Андрей Толкын“—граждан сарым шэмэр марий шинча дэн ончэн, марий илымэ элыштэ лийшэ граждан сар нэргэн возымаш. Тидэ шотышто мэмнан литературышто эн пэрвой возымаш. Тудо, мыйын шонымаштэ, ончыл радамыштэ вэрым налын кэртэш.

Критик-влак „Андрей Толкыным“ омэшыштат лудын огытыл. Нуно писатбылын орлыкшым огыт шинчэ. Писатбыл шкэ производэньыжлан критик возымашым ок уж гын, шужэн орланышэ гай ила. Писатбыллан критикэ киндэ шултыш.

Кум ий ожно Мухинлан „продуксийда укэ“—манаш лийэш ыльэ гын, кызыт ындэ тугэ манаш ок лий Продуксий уло, критикым вуча, а критикэ шэнгёлан кодын..

Алашада пакма, йолташ-влак.

М. Шкэтан.

Вот мо!

I

Шарнэм, 1928 ийыштэ, пычкэмыш шыжым М. М. Иванов дэн коктын Пэд-тэхникум гыч лэктын, Какшан тұрыштө шогышна. Тунам Иванов йолташ поэзий нэргэн шўм йолташыжым кычалмыла ойлыш. Ышкэ почэламут-влакшым лудо. Мый гайэм возаш тōчышō влак-лан полша ыльэ.

Тудо манын:

— Поэзийым илыш сэмынак йōратэтын вэлэ чын поэт лийын кэртат!

Тидэ мутэт, Мичу йолташ, шўдō пачаш чын!

Ваш-ваш кутырэн, шўмыштō куандарышэ тул чўкталтэш, возаш кумыл утыр лэктэш.

А тидыжэ пытартыш жапыштэ пагал койэш. Ваш-ваш погынэн кутырымаш пегынымашым ом ман), иктэ-вэсылан полшым пумаш ок кой.

Писатьыл писатьылым урэмыштэ ваш лийэшат: — Здрастьэ! — манэш. Тыят: — Здрастьэ! — манат

Тыгай ваш лиймэ годым „до свидания“ манмыжым мондат. А „здрастьэ“ дэн „до свидания“ коклаштэ ой укэ. Тидэ кок мут коклашкэ кутырымашым пурташ гын, иктыланат уто ок лий ыльэ, а пайдажэ, мыйын шонымаштэ, изиак огыл.

Тидэ писатьыл клубым ышташ йодэш.

II

Йужо писатьыл нэргэн ик критикат ок возо. А кудо писатьыл нэргэн ойлаш тўналыт гын—тўркочат кушкэдыт.

Кодшо кэнэжым писатьыл конфэрэнцэ лийэ. Мыйат ылым. „Литэрату фронт“ газет лэктэ. Туш мыйын нэргэ йатыр сэрэныт ыльэ. Кумышо полосаштэ Шабдар кушкэдэш, нылымышэ полсаштэ—Мариоз ньыктэш,ōрат вэлэ Шабдар нэргэн: кок почэламут гыч кушкэдытэ цитатым налынат, поэзий нэргэн ойлыгын, кажнэ статьяшкыжэ шўшкэш 1931 ийыштэ „Сайлык вэрч“ газетэш возымо статьяштыжэ, „Литэратур фронтышто“, „Марий комунышто“, „У вий“ журналыштэ, адак кнагаштэ пэчэтлаш пуэ. Возышым тыгэ критиковатлымэ йыгычтарэнат пытара. Шабдар мыйын чылкнагам лудын лэктэш гынжэ, чын йолышэм муын кэртэш ыльэ, мыланэмэ полыш лийэш ыльэ.

Мариозын статьяжэ нэргэн ойлаштыкэ, „Чап“ почэламутэм умлэн огыла, подвалэш муш товыкым кошкаш шарэ. Тидэ автырым огыл, лудшо-влакывоштылмаш лийэш.

Тыгай критик писатьыллан нимогы пайдамат ок пу. Тугак писатьылым мотэн возымашынат күлэшыжэ укэ. Критиклан литэратур произвэдэньым висчаклэн моштыман. Вуйыш мо пура, тдым удырэн, нигэланат полыш ок лий.

III

Ончык каймашна кугу. Критиклант литэратур ошкылтыш дэн тōр кайма.

А тидлан илышым кэч мо шотышт сай палэн шогыман.

Олык Ина.

„Дортранс“

Ойлымаш

Мичурин Йатман

Колхоз правлэний мыйым паша дэнэ Райсполкомыш колтыш. Пашам пытарэн мөнгөш кайаш тарванымэ годым ик йэн портфель дэнэ ты толын шотальэ.

— Йолташ, тый кушко кайэт?—йодо.

— Мөнгышкө.

— Мөнгышкө да, кудо вэкэ кайэт?—тэрга.

— Вигаг мөнгышкө, очыний, колхозышто эр годсэк вучат дыр. Кум кэчэ лийэш толмэмлан...

— Могай йал совет гыч улат?—киш гайэ пижэш.

— Провой район, Чак-Мари йал совет,—маньым.

— Ну вот, мыйат тудо вэкрыла кайшашлык улам. Шындэн нангайэт?

— Молаи ом нангайэ. Колхоз такэс километрлан тэнгэ вэлэ. Сэйчас кудагына.

— Да.. мый дортранс начальник улам... Мыйын права—окса дэнэ огыл, йара кошман.

— Ну да, тыйын прават тугайэ, мыйын права—сангашэт „дортранс“ возымо она ок кой... Колхоз правлэний мый дэчэм отчотым йодэш,—коктын учашэна.

Шуко учашышна. Учашаш пашажат укэ да, пэш „тыргалана“ да, мыйат ыглыдымыла койам. Мүндүрак огыл, шындаш нэлэ огыл.

Вара коктынат кэлшэн, тэрэш пурэн шинчын кудагна. Тыгайэ паша цөрвөй раз огыл. Шуко лийын.

Мый изи годсэкэм кучырлан коштынам. Кунамрак кучырлан кошташ тўналынам,—шкат ом шарнэ. Ачийын ойжым гына изиш шарнэм. Колымыжо дэч ончыч ачай: „Эргым, моло погэм йоралэ укэ, ик чаплэ алашам тыланэт кодэм. Тыйат гудым йоратэ, тудо тыйымат пука манэ. Ачайат кучерлан

коштэш ыльэ. Так тыгак мыйат имнэ воктэн кушкым. Кызыт колхозыштат коньухлан шогэм. Кушко йамшык күлэш—мыйым колтат.

Ўмырыштө кунарэ түрлө начальник-влакым шупшыктэнам... Э-э... шотлэнат от пытарэ. Зэмский начальник дэнат шуко илэнам. Илымаштэ түрлө йэнгымат ужалтын. Тэвэ кизытсэлак, икана зэмский начальником кондэм. Йүштө, мардэжан. Шыдэ шуын. Чынак—зэмский начальник куго тулып лонгаштэ шырын-шөрын вэлэ шинча. Тудлан йүштө ок логал. Мыйым, вичкыж вургэманым, йүштө поснак пэш йөрага. Чынжым ойлаш гын—корныжат пэш „лыкым-лакым“.

— Тидэ пинэрэшкэ нэрэн вэлэ шинча, мый йөсланэм,—шонэм. Имнэым писыракын поктэм. Корно вынэман. Ончыч тэр вуй күшкө күзат, вара вынэмышкэ „рошт“ пурэн кэлдэш. Зэмский начальник „сынки сонки“ тайнышт шинча, тэр шөрэш „кроп“ вуйжым пэра.

„Эркыракын имнээтым покто, Иван“, манэш. Мый, адакат вэс „ронкысэш“ садыгак „рошт“ тэрым кэлдарэм. „Оф-ф“ зэмский сөслалта. Мыйым туп гычэм солалта.

„Ах, барин! Мый винамат ом ул вэт. Корныжат осал да, имнэат пэш талын кайа... Вэт эрэ шўлым кочкыт. талэ улыт“. Шкэжэ чойан имнэым йол гыч сола дэнэ шийалтэм.

„Тый, Иван, имнэ-шамычлан шўлым шагалрак“... манын шуктыш, кэлгэ корэмыш „рон“ кэлтна.

— Фу ты, дьявол,—шоктыш. Зэмский шўвэдаш тўнальэ.

— Барин, мо лийыч?—йодам.

— Тый гайэт дурак дэнэ ындэ икканат ом кайэ,—чот шыдэшкэн. Сэдэ вы-

ньэмэш кэлтмэ годым түрвыжым пэрэн катэн. Вүр вэлэ.

— Напрасно, барин, мыйым вурсэт. Корныжо осал. Староста-шамыч винамат улыт,—корным огыт төрлатыктэ...—манам.

— А, Иван, вэрно ойлэт. Староста-шамыч винамат улыт. Нэужэли нуно огыт шинчэ—вэт тидэ корно дэнэ мый эрэ коштам. Дай-ка, Иван, старостым муын пуру... Сэйчас мый арэстовайэм,—шоктыш.

Ну, туманла. Йалыш шумэш старыстым вурса. Мыйат: „йонгылыш лийым вэт“ шоналтышым. Чынжым ойлаш гын, тидэ йалысэ старыстэ мыйын сай палымэ марий. Напраснэ вэт тудым вурсыктэм.

— А, барин!—пэлэштышым.—А кызыт тошто старостыжым шыжым вашталтэн, уым шогалтымэ, корно осалжэ ўмассэ старыстын, тидыжэ тэнэй вэлэ шогалын, винамат огыл,—манам.

— Вэрно, Иван, ойлэт. Тидэ старыстэ винамат огыл. Йөра альэ ойлышыч. Вэт напраснэ мый тудым вурсэм...

— Ну, тыгэ гын, йөра,—шонэн чойан воштылал кудалам. Квартирышкыжэ шуктышым. Тэр гыч волэн вигак пөртыш ошкэдыш, мыйат чөмоданжым ну мал пурэм

Пурэн вэлэ шуна,—ну кузэракын, Володичка, толын шуыч?—ватыжэ ваш лийэш. А тудыжым ойлаш күлэш—зэмский дэч ватыжэ вуйандарак.

— Да... ничэво, да вот корным староста-шамыч огыт төрлатыктэ. Пэш выньэман. Тэвэ түрвэм катышым...

— Ах, как страшно!—шоктыш ватыжэ.—Вэт тыгэ нуно тыйым пуштын кэртыт. Сэйчас нуным арэстовайаш... сэйчас...—тава.

— Да сэйчас арэстовайэм ыльэ да, да видишь могайа... старысгэ шамыч чылан вашталтыл шогалтымэ улыт. Йөра альэ, тидым Иван ойлыш. Нинэ старостышт

сай улыт, тошто старыстэ-шамыч винаматан улыт, нуно ўмаштэ корным төрлатэн кодэн огыт ул...

— Э-э,—шоналтышым,— шуко шогэн шот укэ. Сэйчас ватыжэ тогадайа.—Лэктын шикшалтым.

Шкэ дэкэм толын вэлэ шуым,—барин тыйым шўда,—шоктышат.

Мийшым. Зэмский—пэш шыдэ.—А-а, толыыч. Да тый зэмский начальником ондалкалэт... Вэт тый шангэ староста нэргэн шойыштыч. Тый дурак улат. Развэ корно осал ўмассэ?.. Вэт лумжо тэнийсэ... кодшо ийсэ шулэн... Развэ тый тидымат от палэ...—тава, вурса кидшым мардэж вакш оравала вэлэ солкала.—Сэйчас арэстовайэм.. Мэрзавэц...—йыгылт пытарыш.

А вэт намыс гынат, ойлаш түкна—кум сутка кутузкаштэ кийэн лэктым.

Тыгэ ожнысэм—шонэн шинчышыла „пурт“ помыжалтмыла лийым. Ончэм—мүндүрнө огыл йал койэш. Корно кок вэлнэ кож укиш майаклан шогалтымэ, шэмын койыт. „Дортранс“ начальныкэмат киньэл шинчэ. Кок вэкэ ончылгэш.

— А что, Ваня...—шоктыш.—Развэ корно воктэн тэндан кожым шындэныт... Вэт пистым, үйэм шындаш шўдымб ыльэ,—манэш. Майакым ужын.

Мыйат өрын шогыдэак,—да, йолташ начальник,—мэмнан кожым шындэныт. Үйэ дэн пистым ончыл ийак шындымэ, ўмаштат шындымэ ыльэ да, кошкат... мландэ мэмнан дэнэ тугайэ ала мо? Кож вэлэ вашкэ ок кошко. Садлан у ий дэч ончыч изи лум дэнак эшэ кожым угышындывэ,—маньым.

— Укэ, тыгэ ок йөрө. Раз Обиспол комын пунчалжэ улэ—корно өрдыжэп лышташан пушэнгым вэлэ шындаш—та тыгак күлэш ыльэ.. Айда, йал совэтын имньэтым савырэ... Сэйчас йал совэ прэдсэдатель ўмбач актым возэна,—ма нын йал совэт ончыко толын шогална Актыжым ала возыш, ала ыш возоыжым вучо. Мөнгэш кудальым.

Прэдсэдательжэ дэч йодса.

Осал тушман

Ойлымаш

А. П. Чэхов

Судэбнэ слэдоватэль ончылно изи капан, моткоч канга крэсаньык шога. Тудо шкэ куымо выньэр тувырым, тумыштылмо йолашым чийэн. Шэдран, пун вузык чурийжэ, волэн кэчалтшэ, нугыдо шинчапун кокла гыч пыкшэ чылгыжшэ шинчажэ ойгын шыдын койыт. Шукэртсэк шэрдымэ, тованалт пытышэ ўпшэ улшла вэлэ койэш. Ўпшэ тудым утларак чот шыдыла койыкта. Йолжо чара.

— Дэнис Григорьев! — слэдоватэль тўналэ.—Лишкырак тол да йодыштмэмлан отвэчайэ. Ты ийуль тылзын шымышэ кэчыштыжэ кўртнў корно орол. Иван Сэмьонов Акинфов, эрдэн линий дэн эртышыжла, 141-й мэнгыштэ, рэлысым шпалыш чоткыдэмдэн шындымэ гайкым рончаш толашымашэшэт, тыйым авырэн. Тэвэ тудо, садэ гайкыжэ!.. Тидын дэн тудо тыйым руалтэн кучэн. Тыгэ ыльэ мо вара?

— Мо?

— Акинфов ойлымо сэмын лийын мо?

— Знамэ, лийын.

— Пэш йўра; ну, а молан тый гайкыжым рончэнат?

— Мо?

— Тый шкэндын „мбэтым“ кудалтэ, а йодмэмлан отвэчайэ: молан тый гайкым рончэнат?

— Ок кўл ыльэ гын, рончышташ ом тўнал ыльэ,—потолыкыш ончэн, Дэнис ойлыштэш.

— Молан вара тылат тидэ гайкыжэ кўлэш лийын?

— Гайкыжэ манат? Гайкэ дэн мэ грузилым ыштылына...

— Кузэ тугэ—мэ?

— Мэ, калык... Климов йал крэсаньык-влак.

— Колыштйан тый, родэм, ушдымыла койын ит шогылт, а шот дэн ойло. Грузилэ нэргэн тушто нэчэвэ шойышташ!

— Мо сочынам—иканат шойыштын омыл, а кызыт шойыштам?..—шинчажым „пыч-пыч“ ыштылын Дэнис куктыштэш.—Да грузилэ дэч посна, вашэ благородие лийэш шонэт мо? Энгырыш изи колым альэ йылым кэрын шындет гын, грузилэ дэч посна тудо вўд йўмак вола шонэт мо? Шойыштам...—ўрын пэлэштыш Дэнис. Вўд ўмбаг кошташ тўналэш гын, изи колжо вара мо чортлан йўра мо! (‘Олангэ, нужгол’), мокшинчэ пундаш гыч вэлэ эрэ налыт, а йужо колжо ўмбагын коштэш гын, тугайжэ разэ шилишпэр гына руалта, да тудыжат пэш шуэн логалэш... Мэмнан энэрыштэ шилишпэр ок илэ. Тудо вольна вэрым йўрата.

— Молан тый мылам шилишпэр нэргэн ойлыштат?

— Мо? Да тый вэт ышкак йодыштат! Мэмнан господа-влакат тыгак кучылыт. Грузилэ дэч посна йогыш нэр йочат кучылаш ок тўнал. Конэшнэ, ни мом ок умло гын, тугайжэ грузилэ дэч поснат кол энгыраш кайа. Дураклан закон сэрымэ огыл...

— Тугэжэ тый, тидэ гайкым грузилэ ышташлан рончэнат, манат?

— Укэ гын, молан? Кознала модаш мо?!

— Но грузилылан тый вулным, пулям... иктаж могай пудам налын кэртат ыльэ...

1) Чортан кол.

— Вулным корнышто от му,—оксала налаш күлэш, а пуда грузилылан ок йөрө. Гайкэ дэч сайым от му... И нэлэ, и рож уло.

— Ушдымыла койын шогылтэш! Пуйто тэнгэчэ вэлэ шочын, альэ кава гыч волэн возын.

— Разэ тый от шинчэ, ангра вуй, тыгэ рончылымаш кушко шукта? Орол ужын ок шукто ыльэ гын, пойээд вэт рэльсэ гыч тёрштэн лэктын кэртэш ыльэ, калыкым пытара ыльэ! Тый йэным пуштат ыльэ вэт!

— Йумо утарыжэ, вашэ благородиэ! Молан пушташ? Тынэш пуртыдымо, альэ иктаж могай тушман улына мо? Йумылан тау, пагалымэ господин, ўмыр шумэшкына илэнна, иктажым пуштмо огыл, вуйышто тыгай шонымашыжат вигунам лийын огыл... Йумо утарыжэ, царицэ нэбэсний... Мом тый!..

— А молан, тыйын шонымаштэ, крушэньэ лийэда? Ик-кок гайкым рончэн нал, вот тыдат и крушэньэ!

Дэнис шыргыжалын, слэдоватэль ўмбак ёрын онча.

— Ну! Мыньар ий годсэк уло йал дэн гайкым рончыл илэна, йумо аралэн, а ындэ крушэньэ... йэным пуштын... Йэжли мый рэльсым нумал нангайэнам, альэ, каласаш, корно торэш пёрньам пыштэнам ыльэ гын, ну, тунам, пожалэ, пойээдым пўтырал шуа ыльэ, а то вэт... тьфу! гайкэ!

— Да умлэт тый, гайкыж дэн вэт рэльсым шпалыш пийыктэн шындат!

— Тидым мэ шинчэна... Мэ вэт чылажымак она рончыл... кодэдэна. Уш дэч носна она ыштыл... шинчэна..

Дэнис уэштын, умша турашкыжэ ырэсым ыштыш.

— Ёмаштэ, ты вэрыштэ пойээд рэльс гыч тёрштэн лэктын,—шукта слэдоватэль.—Ындыжым пэш палэ, молан...

— Мом манат?

— Ындыжым, манам, пэш палэ, молан ёмаштэ рэльс гыч пойээд тёрштэн... Мый шинчэм!

— Тидланак тый образованэ улат, шинчыдэ мо кузэ адак... Йумо шинчэн, кёлан ушым пуэн... Тый вот виёак умлэн нальыч, кузэ, мо, а орол—мэмнан гай мужикак, нимомат ок шинчэ, шойагорэм гычэт руалта да шупшэш вэлэ... Тый ончыч палэн нал, вара нангай! Маныт вэт—мужик, ушыжат мужикын гайак... Возалтэ, вашэ благородиэ, тудо мыйым пў гычэм кок кана мушкындэн да онэм шуралын.

— Мёнгыштэт обыскым ыштымэ годым, эшэ ик гайым муныт... Тудым тый кудын тураштэ рончэнат, кунам?

— Тидым тый, йошкар шондык йўмалнэ кийшэ гайкэ нэргэн ойлэт мо?

— Кушто киймыжым мый ом шинчэ, но только тый дэнэт тудым муныт. Кунам тый тудым рончэн налынат?

— Мый тудым рончэн омыл, тудым мылам Игнашкэ, Шайык Сэмонын эргыжэ пуэн. Тидым мый, шо ыдык йўмалнэ кийшэ нэргэн ойлэм, а вэс гайкыжым, кудвэчыштэ, тэрыштэ кийшыжым, мэ Митрофан дэн пырля рончэн налынна.

— Могай Митрофан дэн?

— Митрофан Пэтров дэн... Колынат отыл мо? Тудо мэмнан, атмам пидэда, господа-влаклан ужалкала. Тудлан тидэ гайкэ-влакэт пэш шуко күлэш. Кажнэ атмалан иктаж лу гайкэ күлэш дыр...

— Колышт... Наказанэ нэргэн Уложэньын 1031-шэ статьяжэ тыгэ оила: күртнё корным лўмын локтылмылан, локтылмо почэш, ты корно дэн кайшэ пойээдлан осал лийшаш гын, адак локтылшыжо тидэ осал лийшашым шинчэн гын... умлэт? шинчэн! А тый шинчэнат, гайкэ рончымаш куш шукта... тудо ссылкыш, катыржнэ пашаш колталтэш.

— Конэшнэ, тый утларак шинчэт.. Мэ тунэмдымэ улына... мэ мом шинчэна?

— Чыла тый шинчэт! Шойыштат, шинчыдымыла койаш тёчэт!

— Молан шойышташ? От инанэ гын, йалыш кайэн йод... Грузилэ дэч носна мультым вэлэ кучаш лийэш, пигол вон

могай йырнык да, тудат грузилэ дэч
посна ок логал.

— Тый эшэ шилишпэр нэргэн ойлаш
тўнал!—шыргыжэш слэдоватэль

— Шилишпэр мэмнан энэрыштэ ок
илэ. . Лывым кэрын эныр вотым вўд
ўмбац колтылына, пардаш логалэда, да
тудыжат шуэн вэлэ.

— Ну, чарнэ...

Дэнис тыплана. Ик йол ўмбақыжэ да
вэс йол ўмбақыжэ шогалын тошкыш-
тэш, ужар постом ¹⁾ шарыман ўстэм-
бак ончыштэш, шинчажым „пыч·пыч“
ыштылэш, ончылныжо пуйто посто
огыл,—кэчэ йылгыжэш. Слэдоватэль
писын сэра.

— Мылам кайаш вэлэ?—ик мынъар
жап шып шогымэкшэ Дэнис йодэш.

— Укэ. Мылам тыйым арэстоватлэн,
чурмаш колташ логалэш.

Дэнис шинча пычкыктылмыжым чар-
ныш, нугыдо шинчапунжым кўшкыла
нўлталын, ала мом йодаш шонышыла
чиновник ўмбац ончэн шога.

— Чурмаш манат, кузэ түгэ чурмаш?
Вашэ благородиэ! Мыйын жапэм укэ,
мылам йармингаш кайаш кўлэш, койа
(шэл) ужалымылан Йогор дэч кум
тэнтгэ налшаш улс...

— Чарнэ, ит мэшайэ.

— Чурмашкэ. . Кўлэш вэрч гын, эшэ

йўра ыльэ, кайэмац ыльэ, а то вэт чылт
эпэрэ... Мо вэрч? Шолыштынат омыл,
пуйто, кучэдалынат омыл... А йэжли
тый нэдоимкэ нэргэн манат гын, вашэ
благородиэ, то старыстылан ит инанэ...
Тый господин нэпрэмэный члэн¹⁾ дэч
йод... Старыстэ тудо, намысдымэ тэгыт
шўргө...

— Чарнэ!

— Мый кызытат нимом ом ойло...—
Дэнис пэш куктылэш.—А старыстэ
учотышто куктыл пуэн гын, ты шо-
тышто мый кэч пырсагымац налам...
Мэ кум изак-шольбак улына... Кузьма
Григорьев, значыт, Йэгор Григорьев,
да мый, Дэнис Григорьев...

—Тый мылам мэшайэт... Эй, Сэмон!—
кычкыра слэдоватэль.—Нангай.

— Мэ кум изак-шольбак улына,—кок
таза салтак влак руалтэн, камэр гыч
вўдэн лукмо жапыштэ Дэнис вўдылэш.—
Иза, иза вэрч мутым ок кучо... Кузьма
ок тўлө, а тый, Дэнис, отвэчайэ... Су-
дья влак! колышо поконьык барин-гэнэ-
рал, сандалыкшэ волгыдо лийжэ, а то
ончыкта ыльэ тудо тыланда, судья-влак-
лан... Моштэн судитлаш кўлэш, эпэрэ
огыл... Кэч туп гыч лупшэн нал, но
паша вэрч, шот пөчэш лийжэ...

Рушла гыч *К. Марский* кусарэн.

1) Сукнам.

1) Нэпрэмэный члэн—крэсаньык пашам да
йужо суд пашам ончышо чиновник.

Кок сүанат пэлэ

Ик кыдэжан койдарчык

М. Шкэтан

МОДШО-ВЛАК:

Ик мужыр { Сэмон
Ульяна } ватак-марийак
Вэс мужыр { Сэргэ
Нина } сэралташ толшо-влак
Кумышо мужыр { Шонго дэнэ
куважэ }

Регистратыр.

ЗАГС пөрт көргө. Шэнгэл пырдыж воктэн үстэл, кок пырдыж воктэн кок кужу тэнгыл. Устэл төрыштө регистратыр шинча. Ончылныжо кугу кнага. Вуй мучаштыжэ возымо: ЗАГС.

1 КОНЧЫМАШ

РЕГИСТРАТЫР (*Кок кидшым вуйышкыжо пыштэн каньыргыжэш*). Тачэ мogyрлан каньылэ огыл, кийамат. Тэнггэчэ кастэн ик шагат маркэ домино дэнэ модын эртарышна. Тайлан Пагул дэнэ Кузман Йываным нигузэат модын сэнаш ыш лий: эрэ мэ каза тагалан кодна. (*Уэштэш*). Шонэн муыныт вэт: каза тага. Каза тагажэ йалсовэт көргыштат укэ. (*Кынъэлын окна дэк мийа*). Кэчыжэ могай сылнэ! Шошым кэчэ койын лумым шулыкта. Тэвэ шыгырчык толын, шэм корак „коак—коак!“ манэш. Вашкэ чэслэ шошымак толын шуэш, а мэмнан колхоз тэнгыз сэрыштэ игэчим вучэн шинча: урлыкаш пырчыжэ ок ситэ. Плугшо, тырмажэ ындэ уло, лум йумач шулэн лэктын, а ачалашыжэ—эрла манмэ годым.

ТҮНӨ ЙҮК. Эй, каза тага! Илэт кутырэт!

РЕГИСТР. Каргымэ Кузман Йыван (*окнаш ончалэш, чот оила*). Йыван! Тачэ адак модына мо?

ЙЫВАН ЙҮК. Модына... Адакат каза тага лийат...

РЕГИСТР. Эрэжак лашка огыл...

II КОНЧЫМАШ

Сэмон дэнэ Ульяна пурат. Коктынат вурсэдалыт, каргашат. Пурымэк утларак лүшкаш тунгалыт.

УЛЬАНА (*Марийжлан сырэн*) Тый кэрэмэт отыл?! Самой кугу кэрэмэтак улат!...

СЭМОН. Шып, ийа пундашлык! Умшадым пэтырэ, укэ гын вэкат пудэштарэм! Тэтла ом чытэ!

УЛЬАНА. От тошт, алдыр логар! Логарэт дэнак йэш илышым йомдарэт! Самой кугу алдыр логар улат! Чыла йуын пытарэнат! Тэгыт шүргө! Самой кугу тэгыт шүргө улат! Ындэ ик кэчымат тый дэнэт ом илэ, ойырлэм!

СЭМОН. Ом ойгыро! Кызытак развот—марш ойырло! Сурт гыч кайэ!

УЛЬАНА Лэктамат кайэм. Паштэнггэ тувыр йолашэтым погэн нангайэм: кэч йолаш дэч посна кошт!

СЭМОН. Ну у, тугэжак товро! Пытартыш йолашым нангайаш нимогай закон укэ.

УЛЬАНА. Шкэ кидэм дэнэ ыштэнам, нимогай закономат ом ончо—чыла погэн нангайэм.

СЭМОН. Төшакымат нангайэт?

УЛЬАНА. О-о, могай пайар! Төшак күлэш!? Шүртывырчым ом кодо.

СЭМОН.. Тугай закон укэ... (*Канэтам чот*) Чарнэ, шадыртан! Тэгак ом чытэ—рашкалтэм ала мо!..

РЕГИСТР. (*Чарэн*). Мом толашэда, гражданд-влак? Шыпырак мутланаш күлэш: тыштэ совэт учрэждэньэ.

СЭМОН (*Йодын*). Регистратыр йолташ, развоным возо: мыйым үтидэ албаста дэч ойыро. Тудын дэн пырля ик сэкундымат илымэм ок шу.

УЛЬАНА (*Регистратырлан*). Йүмо тай лий—ойыро тидэ кэрэмэт дэч. (*Марийжылан*). Мыйын тый дэнэт пырля илымэм шуэш мо? (*Парньа мучашым ончыкта*). Тэвэ тынарат илымэм ок шу. Парньа йыжын йоткэ виктарэн пытарэнат. Пийанитса улат! Са амой кугу пийанитса! (*Регистратырлан*). Ок йүгын, пэш сай айдэм, мутат укэ, а йүэш..

СЭМОН (*Койдарэн*). „Йүэш!“ „Йүэш!“ А мо, мый вэрбльд улам мо? Йүам... изишак...

УЛЬАНА (*койдарэн*). „Изишак“... Алдыр дэнэ йүэш...

СЭМОН (*сбрасышыла*). Ну... алдыр дэнак адак... Чынак изиш вэлэ, нойымо үмбач... (*Кэнэтя сырэн*). Чарнэ! Умшадым тўкылө! (*Регистратырлан*). Регистратыр йолташ, вашкэрак развотым пу! Тэтла пэл сэкундымат чыташ ок лий...

РЭГИСТР. Чыталтыза, чыталтыза... Кэнэташтэ ышташ закон ок кўштө, порадкэ дэн... Документ уло?

СЭМОН (*кагаз ластыкым пуа*). На. куго. Вашкэрак возо, сырымэм дэнэ вүрэм шолаш пура ала мо... Чырык сэкундымат тудын дэн чытэн ом кэрт.

УЛЬАНА. Мый дэнэм кэч кэат илэн кэртэш, тый дэнэт гын, чынак илаш ок лий. Ойлэн шогаш от вожыл. Вожылдымо! Са-амой кугу вожылдымо улат!

РЭГИСТР. Каргашаш ок кўл, ўдрамаш йолташ. Порадкэ дэнэ, закон почэш казыр развотым ыштэн пуэна. Кагазэтым пу! (*Ульана дэч кагазым налэш*). Тугэ... Сэмон Торэшпашкарова дэнэ Ульана Торэшпашкаров ойырлат.. Йөсө гынат вич минутым чыташта возэш, вара жоктынат эрыкыш лэктыда... Кызытэш тэнгылыш шичса (*возаш тўналэш*).

Сэмон дэнэ Ульана жоктынат тэнгылыш шинчыг. Иктыжэ ик вүйэш, вэсыжэ—вэс вүйэш.

СЭМОН. Тэвэ ындэ мучаш шуэш... Тыйын туман гычэт утлэм ындэ.

УЛЬАНА. Мыйат йүмэт гыч утлэм...

СЭМОН. Шукэрдак тыгэ кўлэш ыльэ..

УЛЬАНА. Шукэрдак кўлэш ыльэ...

СЭМОН. А тувыр-йолашым тый кодыдэ от кэрт...

УЛЬАНА. Умбалнэт улыжым пуэм, адак алмашлан ик мужырым пуэм.

СЭМОН. Шагал кодэт... (*кужун шўлалда*). А мушкашыжэ?.. Кө мушкаш тўналэш?

УЛЬАНА. Шкак муш...

СЭМОН. (*Адж кугун шўлалта*). Шка-ак...

III КОНЧЫМАШ

Сэргэ дэнэ Нина кид кучэн пурат. Коктын воштыл-куанэн мутланат. Чийэмьшт сай.

СЭРГЭ. Ну, Нинуш, толын улына. Ик пэл сагат гыч ош тўнаштэ адак кок пийалан йэн ушна: тый да мый.

НИНА. Ок, Сэргуш, тидэ пийалым мый эрэ вучэнам. Тыйым ужмэк эрэ шонэнам: кунам Сэргуш мыйым Загсыш нангайа...

СЭРГЭ (*Кокыралда*). Регистратыр йолташ, мэмнан ушнымашнам, манмэтла, сэралташ йодына. Мэ иктэ-вэсым йөратэн улына, садлан иктэ вэсэ дэч посна ик сэкундымат илэн огына кэрт. (*Нина-лэн*). Тугэ вэт, Нинуш?

НИНА. Тугэ улдэ мо... Мый гын тый дэчэт посна шўлалдэнат ом мошто...

РЭГИСТР. Тидэ пэш сай, пагалымэ йолташ влак. Тўнаштэ чыла илышэ—узак авак мужыран. Пуза документыдам, Тэвэ нинэ каргаза-влакым ойырэм, вара тэндам уштарэм. Чыла порадкэ дэнэ лийэш. (*Сэргэн кид гыч кыгэзм нлэш*). Кызыг шичса, исак вучалтыза, мо кўлэшым мутланэн кэртыда. Тыштэ чэркэ огыл, мутланаш лийэш. (*Возаш тўналэш*).

СЭРГЭ (*Нинам ондалын*). Йөратымэ Нинушэм! Нигөат мыйым тый дэчэт ойырэн ок кэрт. Чэчас возалтына, кидым пыштэна. Вара 6 шагат маркэ гульайаш кайэна. Куд шагатлан кочкина, чайым йўына,.. вара манмэтла малаш возына...

НИНА (*вожылмыла*). Кай, тугайым ит сйлышт. Ончыкыжо кузэ илаш тў-

налына, тудын нэргэн кутыраш күлэш.

СЭРГЭ. Ончыкылык раш: ваш-ваш йоратэн илаш каньылэ.

НИНА. Иктэ гына чонлан күчымө: тый ала могай ўдрамашлан алиментым тўлэт.

СЭРГЭ (*Аптранан*). Алимент! Кө дэч колынат? Шойа... Тидэ пустьяк... тылызылан лу тэнтгэ гына... Тидын вэрч, Ни нуш, ит ойгыро... Ала ажажат кола...

НИНА. Ойгырымаш укэ, так ойлэм, Тыйын почэштэ мый түлыш, вўдыш пурэм. Тыйым ужмэмлан кок кэчэ вэлэ, тугэ гынат, чонэм тыйын пэлэнэт пэш чот пижын.

СЭРГЭ. Мыйат тыйым ончыгэчэ маркэ ом шинчэ ыльэ. Ёрша вўдэш ужымат, вигак чонэм шорык почла пёрдаш тўналын. Кызытат, манмэтла, пёрдэш.

НИНА. Пэшак пагалэм, пэшак йоратэнам тыйым, Сэргуш. Вэскана эргэ аза шочэш чын, „Сэргуш“ манына..

СЭРГЭ. А ўдыр шочэш гын?..

НИНА. Ўдыр кызытак уло... Лўмжө Нинук...

СЭРГЭ (*Огэш умло*). Эк, Нинук, тый чынак нарышта ўдыр улат. (*Чот ондалын*). Нигбат мыйым тый дэчэт ойырэн ок кэрт. Манмэтла, мэмнам ойыраш кызыт паровоз кудал толжо—садыгак мый ом лўд. Манмэтла, мыйын вуйэмым руа лаш пыштышт: Нинук дэч ойырло манышт. Мый садыгак ом ойырло... Товат!.. (*Шупшалыт, сэмынышт мутланат*).

УЛЬАНА. (*Марийжылан*). Ужат, поро айдэм-влак кузэ вычыл-вычыл илат. Мутышт энэрла йога, пэш шўман улыт, очыни. Мэ мо! Пий пырыс гай каргашэна.

СЭМОН. (*Кугун шўлалда*).

УЛЬАНА. Тыйын орадэт, тый тынарыш шуктэнат. Мый дэчэм посна вуйэт йомэш...

СЭМОН (*Кугун шўлалдэн*). Йомжо...

УЛЬАНА. Ну, шоналдэн ончо йан: кусто илаш тўналат?

СЭМОН (*ёрын*). Кузэ—кушто? Суртыштэм илаш тўналам...

УЛЬАНА. Суртшо тыланэт ок логал. Мый кок икшыван лиймэк сурт гыч лэктын каймаш укэ Шкэндым поктэни луктына.

СЭМОН. Кузэ тугэ? Суртшо мыйыныс?!

УЛЬАНА. А икшывэтшэ тыйын огыл мо? Икшывэт дэнэ, ватэт дэнэ илэн от кэрт гын, сурт гыч шкэ ойырлэн кайэ. Судат тугак судитлэн пуа.

СЭМОН. Мый тугэ шонэн омыл ыльэ!.. Тый шкэ „ойырлэн кайэм“ маньыч вэт?

УЛЬАНА. Мыйым кок икшывэ дэч ойырэн от кэрт, шкэ лэктатат кайэт...

СЭМОН. (*Кугун шўлалдэн сэмынжэ*). Ой-ой-ой! Тыгэжэ модыш гыч лодыш лийэшыс...

СЭРГЭ (*Ниналан*). Вашкэ шошым шуэш шўшпык чонгэштэн толэш... Вара мэкоктын сатыш лэктынат, шўшпык мурым колышташ тўналына.

НИНА. Шошымлан мэмнан дэч авам илаш толэш...

СЭРГЭ. Ават?! Йёршынлан мо?..

НИНА. Йёршынлан... Колымэшкынат мэмнан дэнэ пырльа илаш тўналэш. Авам—пэш сай кува...

СЭРГЭ. Гм... Манмэтла, тидэ сай кува дэч посна ок лий мо... Гм... Кугым лийшэ...

НИНА. Мо? Тый лўдат мо? (*Ныжылгын*). Ит лўд, Сэргуш, мыйын авам виса поро кува шагал. Сурт коклаштэ пашам чыла виктара, мыланна кугу польыш лийэш. Тый чодра конторыш служитлаш пурэт, мый машина дэнэ вургэмым ургаш тўналам, а авам сурт сомылым виктара. Кува пэш кумылзак...

СЭРГЭ. Кумылзакшэ кумылзак... Но тундэч посна сайрак лийэш...

НИНА. Авам ўнгышө, умшашкыжэ парньам чыкэт гынат ок пурл.

СЭРГЭ. Гм... парньажэ кэрэк, парньа кугу ўзгар огыл, манмэтла, вуйым пураш тўналэш гын?..

НИНА (*исак сырэн*). Могай лўдшө мэранг улат! (*Ёрдыжын шинчэп*).

СЭРГЭ. (*Тупынь шинчэш*) Кугым лийшэ нэргэн шоналдаш вэрэштэш... (*Сэмынжэ*).

Унгышө, кумылзак... Поро кува.. Гм...
Мугат укэ, вуйым нулдаш тунгалэш...
(Шона).

СЭМОН (Ульаналан). Ульана, айда
огына...

УЛЬАНА. Мом „огына“?

СЭМОН. Огына ойырло... Лу ийым
пырля илымэк ойырлаш шучкын чучэш.

УЛЬАНА. Йүмэтым чарнэт?

СЭМОН. Товатат чарнэм, тэтла аракам
омак үпшыч.

УЛЬАНА. Йал радам дэнэ колхоз па-
шаш кошташ тунгалат мо?

СЭМОН. Ом йү гынжэ, мый эрэ пашам
ыштэм. Шайтан арака кэртэш.

УЛЬАНА. Кызыт ик арныа годым
колхоз пашашкэ нэрэдымат ончыктэн
отыл. Штрапымат шындэныт.

СЭМОН. Тидэ йүмө дэнэ, каргымэ
арака! Ындэ, кува, товатлэм: йэбого
аракам пэл нэр рож дэнат ом үпшыч!

Мо... Мый пашам ыштэн ом кэрт мо?
Мый альэ ударник лийын кэртам! Мый
альэ шыжыктэм! (Ватыж пэлэн шин-
чэш).

СЭРГЭ (Ниналан сөрасэн). Ну, Нинуш,
манмэтла, сай кува толжо, мый кэлшэм..
Но шарнэн лий: чуч гына ок йөрө гын,
мый тудым шойагорэм гыч!..

НИНА (Сөрасэн). Сэргуш, тый тудым
садыгак поктэн от колдо; аза улмо го-
дым кува пэш күлэш.

СЭРГЭ (Ниним ондалын). Чынак, Ни-
нуш, ик талук гыч мэмнан аза шочэш;
ават тэк азам ончэн кийжэ.

НИНА. Талук гыч огыл, кызытак
тудлан ончаш аза уло.

СЭРГЭ (өрын). Кө өн?

НИНА. Көн адак, мыйын. Ойлышым
вэт: ўдыр аза: лүмжө Нинук...

СЭРГЭ. (Өрткэн шогалэш) Тыйың?!
Аза! Ўдыраш аза; эргат огыл...

НИНА. Мо... мый ўдыр улам шоны-
шыч ужат...

СЭРГЭ (Шинчажым карэн шүшкалта).
Азан ватэ улмаш! Мый ўдыр шонэнам.

(Ниналан чот). Тый, манмэтла, ўдыр
отыл?..

НИНА. О-о, могай писэ! Шкэ алимэн-
тым түлэн ила да, адак ўдырым нал-
нэжэ!

СЭРГЭ. Тугэ э... Ала могай коштан
дэнэ азам погэн кийэңат, ындэ мыла-
нэм марлан толнэт!.. Манмэтла, мыйын
шўйышкө күзэн шичнэт!.. Пэш чойа
улат улмаш...

СЭМОН (ватыжым кидшым куча).
Айда, Ульана, мөнгышкына кайэна!..
Мийэңат, чайым йўына, кочкина...
Тыштэ мом шогаш? (Коктынат кайащ
тарванат).

РЭГИСТР. (вуйым нөлдэлын нуным
өрын онча, вара шинчажым ўштылэш,
адак онча, өрын). Сэмон дэн Ульана...
Тэ—ойырлаш огыл мо?

СЭМОН. Ойырлаш толынна да, ындэ
огына ойырло—сөрасышна...

УЛЬАНА. Сөрасэнна—огына ойырло...

РЭГИСТР. Кузэ тугэ? Мый тыланда
развотым ыштэнэм...

СЭМОН. Тугэ гын мөнгэш возо.

РЭГИСТР. (нимолан өрын). Ок лий
тугэ! Күлтымаш паша лийэш... Киддам
пыштыза! Киддам пыштыза манам!

СЭМОН. Огына пыштэ... (Ватыжым
ондалын) Мэ Ульуш дэнэ коктын нигу-
намат огына ойырло! Чэвэрын, рэгист-
ратыр йолташ!

УЛЬАНА. Чэвэрын!

Мурэн-мурэн кайат.

Изи вүдэт йогалэш,
Кугу вўдышкэт ушналэш
Кугу вүдшо йогалэш,
Мэмнам ончэн йогалэш...

IV КОНЧЫМАШ

РЭГИСТР. Мо тидэ тыгай? А! Законом
мыскылымаш! (Пөрт күвар коч кош-
тын савырча, вара Сэргэ дэнэ Нина
ваштарэш шогалэш). Ну! Тэндам „поз-
дравляю с законом браком!“ Киддам
пыштыза, пагалымэ йолташ-влак...

СЭРГЭ (Чот, шуйдарэн). Укэ-э-э!..
Йумо сэрлагыжэ.. Мый нигузэат тудын
дэнэ ушнэн ом кэрт. Манмэтла, паравоз
вий дэнат уштарэн от кэрт. Манмэтла
вуйым руалышт—ом ушно!..

НИНА. Мыйат ом ушно тидэ жульык дэнэ!

РЭГИСТРАТЫР (*өрмыж дэнэ нимо-мат огыш умло: нуным ончалыш, омсаи ончалыш, адак нуным тўткын онча, сэмьнжэ*). Мо... мый пугайэн омыл дыр? (Чот) Тэ Сэргэ дэнэ Нина сэралташ огыл мо?

СЭРГЭ. Сэралташ толынна ыльэ...

РЭГИСТР. (*ўстэл дэк мийа*). Киддам пыштыза!.. Киддам пыштыза, каргымэ йолташ-влак!!

СЭРГЭ. Огына ушно, мөнгэш разво-дым возо!

НИНА (*Сэргэлан*) Жульык!

СЭРГЭ. Жульык манмэтлан Уголов-ный Кодэксин статйаж почэш отвэча-йэт...

НИНА (*мушкындыжым чумыртэн Сэргэн нэрышкыжэ тушкалта*). Тэвэ тыланэт кодэкс! Жу-у-ульык! (*Шинчаш-кыжэ шўвалэш*) тьфу! Узо пий! (*Лэк-тын кайа*).

СЭРГЭ (*Почэшыжэ*). Шого! Чыгэ! Мөнгөш развотым ышташ күлэш!..

V КОНЧЫМАШ

СЭРГЭ. Кайыш... (*Рэгистратырлан*). Манмэтла, паша сай огыл... Мөнгөш развотым возэн пу, укэ гын шкэ ажаж-лан алиментым йодаш тўнгалэш...

РЭГИСТР (*сырэн*). Ом возо! Кай ор-йэнэт дэк!..

СЭРГЭ. Укэ, ом кай!.. Развот күлэш...

РЭГИСТР. Развот укэ!.. (*Кычкыра*) Кайэт, огыт? Укэ гын кызытак милитси-оньэрым кычкыралам. Тэ мыскылаш толын улыда!..

СЭРГЭ (*милитсионьэр манмэ дэч лў-дэш, омсаи чакна, ойгырэн*). Шкэ вуйэм-лан муым... Манмэтла, ындэ ош кэчэ ончэнак кок алиментым тўлаш логалэш (*кайа*).

VI КОНЧЫМАШ

РЭГИСТР. (*шкэтын*). Кийамат тўшка! Кнагам локтылыктэныт, врэдитэл-влак! Мыйын вуйым кочкыч ындэ! (*Мөнгэш-оньыш коштэда, вара ўстэл тўрыш*

мийэн шогалэш). Считать недействи-тэльным!.. Аракам йўйт—ойырлаш то-лыт!.. Алди-булди гай мөнгөш ушнат! Тыгэ ыштылаш ок йөрө, пагалымэ йол-таш влак! (*Кагаз чумгам публикыш ку-далта. Вара ўстэл дэк мийэн, вэс лас тыкым кушкэд налэш, туржеиш*). Али-ментым тўлат! Сэралташ толыт! Шкэн-дым намысыш ида пурто! Сэралташ гын—сэралташ! Ойырлаш гын—ойыр-лаш. (*Кагаз чумгам публикыш кудалта*).

VII КОНЧЫМАШ

Шонго дэнэ кува коктын пўгыргэн пу-рат.

РЭГИСТР. (*Нуным ужын, вуйжым куча*). Тэжэ молан толын улыда гын? Сэралташ, альэ ойырлаш?

КУВА. Ойырлаш, эргым, ойырлаш... Тидэ шонго ийа дэнэ илаш ок лий. Мыйым эрэ Мирон дэк ушкала.

ШОНГО. (*Пылышыжэ сайын ок ко-лит, копажым пылышыш куча, регис-тратырлан*). Мом ойла?.. „Мирон уш-кал“ манэш мо? Укэ, шойам ойла. ийа кува!.. Тудын дэнэ илаш йөсө, йўдшө-кэчыжэ эрэ йыга...

РЭГИСТР. (*ушдымо гай шинчам карэн*). Йыга?!

КУВА. (*Рэгистратырлан*). Шойам ойла каза пондаш! Тудо шкэ нўшкө пила гай йыга... Развотлан толын улына...

ШОНГО. Ойырлаш...

РЭГИСТР. Ойырлаш?.. Тэжак ондалэн огыда кэрт! Укэ!.. Считать недействи-тельным!.. (*Кнагажым налэш да кур-жын лэктэш*).

VIII КОНЧЫМАШ

Кува дэнэ шонго ваш шогалыт да, иктэ-вэсым ончат. Ик жап шып.

ШОНГО. Кува, мыланна ойырлаш йумо пўрэн огыл ужат... Айда сөрасэна!..

КУВА. Ындэ ит ушкалэ, кугуза. Ындэ колашат вашкэ шуэш, а тый ушкалэт...

ШОНГО. Кб? Мый колэм? Альэ мый кушталтэн кэртам!.. (*Шэңгэлнэ кармо-ным шоктит*). Но, шогал кува, куш-талтэн колтэна!.. Эк, могырэм койын

куштылэмэш! Сайракын кува!.. Пырля илаш, пырля кушташ!..

Регистратыр толын шогалын чылт ушдымо гай лийэш.

РЭГИСТРАТЫР. (*Кнагажым нөлдэн рүзә*). Ындә йөршөш мыскылат!... Ындә мыйым йөршөш каза тагам ыштынэшт!..

Шоңго дэн кува куштат. Мурат.

Ой луй модэш, луй модэш
Кугу чодра төрыштэт,
Ой мөр күэш, мөр күэш
Чэвэр олык тальыштэт.

Коктын бндалымт

Айста моторэм—чэвэрэм
Мэ мөр кочкаш кайэна,
Айста моторэм—чэвэрэм
Комсомолыш пурэна...

Пүрдьш.

Эпиграмм-влак

1. Мариозлан

Комнат мучко пилъа йүк:
, Кызыр-гозыр, кызыр-оз!“
Пүчкэш стихым, пүчкэш вик
Талэ критик Мариоз.

2. П. Пайдушлан

Йолым ончык шуйалтэн
Тэатр вэкэ ошкылэш.
Ик расказшым шарналтэн...
Шогалэш.

Вара лайык савырнэн
Марогизышкэ нушкэш.
Критик-влакым шога колышт —
Вара утыр шыдэшка.
— Кэрэк лийжэ „ЙОЧА ПОЛЫШ“—
Тудат укэ! манылда.

3. Ошэл Васлийлан

Күзэн шинчын пундыш вуйыш,
Сай аважым вучалэш.
— Молан от мий тыйэ суртыш?
Шэм Ошэл дэч
Сай аважэ йодалэш.
— Шонэм кызыт кугу стихым,
Тый вучалтэ,
Мыйын кызыт „Шүм шолэш“.

4. Орайлан

Салтак ватым воштылтэн,
Марийж дэкэ ужатэн.
Кужу „Карш корно“ дэн
Ольанажэ ошкэдэн.
Орай үпшым нийалталын,
Вара чаплэ пэрож дэн
„Кыр-гыр йоштак“ удрыалын,
Кугу точкыжым шындэн.

Олык Инай.

5. Мичурин Йатманлан

Ватэ, ватэ—тэемэ тошто
Шүмэш пижын, ох, Йатман.
(Молым ужын огэш мошто)
Шортэш йүкын гэройлан.

6. К. Марскийлан

Ышкэ гычын мом возаш?
Йара вэрак вуйыштат.
А рушла гыч шолышташ—
Критик-шамыч пэш вурсат.

7. Йыван Кырлалан

Пэро йамдэ, кагаз сай,
Ручкам кучо, эй, Кырла!
„Иктаж кана возэм чай?“—
Тошто стихым пэш „төрла“.

Н. Казаков дэн В. Фэодоров.

ИИВ. № 12

Рэдактыр—П. К. Карпов. Тэхрэдактыр А. Н. Сэмонов. Корэктыр Л. В. Васильев.

Погаш 1935 ий 20/III, лэчатъыш 23/IV пумо. Мароблит № 62. Тираж 1500 экз. Заказ № 41.
Кагаз кугыт 72×105/16. 4 1/2 пэчат лист, МарГИЗ-ын 1-й типографийжэ, Йошкар-Ола, Совет урэм, 56

ВУЙЛЫМАШ

Ал. Эрыкан	
Кучэдалмэ түлэш (роман)	1
Ф. Маслов	
Йобратэм (почэламут)	23
Олык Ипай	
Шортньо ўжара (пийэс)	25
Э. Чапай	
Йаман-Тау (ойлыманш)	41
Элэксэйн	
Кавыръян илышыж гыч (ойлыманш)	45
	* * *
М. Шкэтан Алашада пакма	59
Олык Ипай Вот мо!	61
	* * *
Мичурин Иатман	
„Дортранс“ (ойлыманш)	62
А. П. Чэхов	
Осал тушман (ойлыманш)	64
М. Шкэтан	
Кок сунат пэлэ (пийэс)	67
Эпиграм-влак	71

МАРИЙ ОБЛАСЬ

НУГЫЖАНЫШ САВЫКТЫШ

ТЫГАЙ У КНАГА-ВЛАКЫМ ЛУКТЫН:

Олык Ипай ПИОНЬЭР МУРО

Пионьэр-влаклан шолдра шрифт дэн лукмо почэламут сборник, комжо чийа сүрэтан. 24 могыр, ак 40 ырш. Тираж 1500 экзэмпльар.

Тэрэхов ПАГАЛЫМЭ ИУНАТ

Школдаштэ түрлө опытым ыштымэ нэргэн сылнын сэримэ кнага. Сүрэтан, комжо кок чийа дэн пэчэтлымэ. 64 могыр, ак 50 ырш. Тираж 3000 экзэмпльар.

Сэлэзньова „КАРАМЭЛЬ“

Сай урлык прэзым куштымэ нэргэн йочалан лукмо кнага. Сүрэтан. 64 могыр, ак 65 ырш. Тираж 3000 экзэмпльар.

Задонский ВЭС ИЛЫШ

3 кыдэжан, 4 сүрэтан агитпийэс. 54 могыр, ак 60 ырш. Тираж 2000 экзэмпл.

Кнага-влакым МарГИЗ-ын чыла магазинлаштыжэ налза. Адак наложэн платбож дэнат тыгай адрес дэн йодаш лийэш:

Йошкар-Ола, Совет урэм, 60, МарГИЗ торготдэлла

Ц. 193 г.

Ант № 29

Вплэдн. л.